

A PÉNZ

URALMA A BÉKÉBEN BUKÁSA A HÁBORÚBAN

ÍRTA: VARGA JENŐ

BUDAPEST, 1918
A NÉPSZAVA-KÖNYVKERESKEDÉS KIADÁSA
VII. ERZSÉBET-KÖRÚT 35.

„Világosság“-könyvnyomda rt, Budapest, VIII, Conti-u. 4.

Figyelmeztető előszó.

Régesrégen, az utolsó békés év tavaszán írtam meg ennek a kis könyvnek első részét. 1914 júniusában készen átadtam a kiadónak. A háborús világdúlás három évre megakasztotta megjelenését. Amidőn megjelenése újból lehetővé vált, visszakértem a kéziratot, azzal a szándékkal, hogy a megváltozott viszonyokhoz képest átdolgozom. Munkaközben elálltam ettől a tervtől. Úgy találtam, hogy, ha szorosán a mai állapotok alapján írom meg, a háború elmúltával minden hasznavehetősége elvész, éppúgy mint a mai háborús közgazdasági irodalom zömének. Ezért meg-meghagytam a kéziratot eredeti *békés* alakjában; csak némely tévedést, amelyet 3—4 évi további tanulás nyomán ismertem fel benne, javítottam ki; továbbá néhány azóta megjelent új könyvből, különösen *Hóman: Magyar pénztörténet* című rengeteg anyagot tartalmazó munkájából használtam fel néhány adatot. *Az egész első rész lényegében változatlanul a pénznek a békés közgazdaságban elfoglalt szerepét tárgyalja.* Szükségesnek tartom erre nyomatékosan figyelmeztetni az olvasót, nehogy megütözzék olyan fejtegetéseken és tételeken, amelyek a mai háborús közgazdaságban nyilvánvalóan helytelenek. Különben erre helyenként külön jegyzetben is felhívom az olvasó figyelmét. Hogy azonban a pénz szerepében a háború alatt beállt változásokkal is megismerkedjék az olvasó, egy második részben

külön tárgyalom a mai viszonyokat, folyton szembeállítva a békés közgazdaság viszonyaival. Azt hiszem, hogy ebben az elkülönítésben jobban kidomborodik minden különbség, mintha a háborús és békés közgazdaság jelenségeit összevissza tárgyaltam volna. Így az első rész a háború befejeztével változatlanul megtartja érvényét, a második háborús rész pedig hasznos lesz majdan, a hőn óhajtott béke korszakában olyan olvasó számára, aki a mai véres idő gazdasági állapotai iránt érdeklődik. Míg az első rész egészen kitaposott nyomokon halad, a második részben önállóan kellett az új jelenségeket magyarázni. A *szakértő* olvasónak ezért főleg a második részt ajánlom szíves figyelmébe...

Budapest, 1917 december.

A szerző.

„*Oh, te áldott, hatalmas,
Galád, rossz isten: Pénz, Pénz,
Oh szánj meg minket. Ámen.*“

Ady.

Pénz! Van-e ennél többet emlegetett, többet átkozott valami a mai világban! Szegény munkások, akik hat napon át végigszenvedik a kohók pokoli forróságát, a gyárak gyilkos párájával birkóznak, a gépek emberölő vasai között bujkálnak, hogy a hatodik nap estéjén egy kerek aranylemezt avagy egy foszló papírdarabot vigyenek haza, hányszor elsóhajtják: Ha nekem csak egyszer sok pénzem volna! Kiemelkedést a proletársorból, napfényt, egészséget, kultúrát jelent a pénz birtoka. De a pénzért, a hatalmat adó gonosz pénzért töri magát Vanderbilt is, az amerikai milliárdos, akiről orvosai megállapítják, hogy túlmunka és elégtelen táplálkozás folytán halt meg korai halállal. A pénz üzi, kergeti az embert a bánya mélyébe, a nagyváros forgatagjába, a sivatag pusztaságába! A pénz miatt válik rablógyilkossá, hamiskártyássá, sikkasztóvá, sztrájtörővé a mai ember! Mintha egy világra szóló örület fogta volna el az emberiséget, úgy harcol, úgy küzd, úgy gyötri magát mindenki, hogy minél többet megszerezzen abból a furcsa jószágból, az ezüst- és aranyérmekből, kékszinű papírlapokból, amelyeknek semmi közvetlen hasznavehetőségük nincs, amelyeket sem éllelmül, sem ruházatul, sem szórakozásra nem lehet felhasz-

nálni! De a csengő aranyaknak, a foszló bankjegyeknek van egy csodás tulajdonságuk: mindent be lehet értük cserélni, amire emberi szív csak vágyakozik, mindent meg lehet rajta venni, kenyeret és szerelmet, nyugalmat és egészséget. Honnan van, miben áll az aranyérmeknek és a bankjegyeknek ez a csodás, emberfeletti hatalma? Miért jut némely embernek oly rettenetes sok, nekünk azonban oly rettenetes kevés belőle? Miért tűri az emberiség a csengő aranyak és hitvány bankóknak zsarnokságát maga felett? Miért imádjuk mi, kiknek lelkében a régi istenek hite már megingott, még mindig a nagy bálványt, a Pénzt? Ezekre a kérdésekre, amelyek bizonyára minden olvasó fejében megfordultak már egyszer-másszor, próbálunk feleletet adni ebben a könyvecskében. Hogy alapos feleletet adhassunk, néha kénytelenek leszünk látszólag eltérni a tárgytól, bevonni a tárgyalásba a marxi közgazdaságtan alap-tételeit. Az olvasó ne riadjon vissza: nehéz kérdésekre nem lehet könnyedén felelni...

1. A pénz társadalmi termék.

Ha a pénz lényegét meg akarjuk érteni, legelőször is szakítanunk kell azzal a hittel, amit a mai mindennapi élet megfigyelése kelt fel bennünk: hogy a pénz legfontosabb tulajdonsága, mindent megvevő *vásárlóképessége* a pénznek anyagán, belső tulajdonságain múlik. Nekünk, akik kisgyermek korunk óta a pénz tiszteletében nevelkedtünk, akik naponta tapasztaljuk, hogy mindenünk megvan, ha pénzünk van, nekünk bajos attól a véleményről szabadulni, hogy a pénz mindig pénz, mindig az a legbecsesebb valami, amiért bármit meg lehet szerezni. Elmondunk egy kis arab mesét, hogy ez a balhit hamarosan eloszolják.

Két utas eltévedt a sivatagban. Kifogytak minden élelmiszerből. Végre, midőn erejük már fogytán volt, ráakadtak a karaván nyomra. Az éhségtől kínozva, nagynehezen vonszolták testüket. Nagy örömükre egy teli zsákot pillantottak meg az útszélien, azt remélték, hogy datolya lesz benne. Az erősebbik felhasította a zsákot késével, de csalódottan hagyta ott: színültig arannyal volt teli. Az arany rendes körülmények között óriási kincs. Itt a sivatagban, ahol nincs ember, akitől valamit be lehetne érte cserélni, éppoly haszontalan, értéktelen dolog, mint a sivatag homokja.

Íme, egy csattanós példája, mennyire nem a pénz anyaga teszi azt pénzzé, hanem a társadalom, az emberi közösség. Ha az aranyat, ezüstöt vagy

éppen bankjegyet a társadalom köréből kivesszük, pénz jellegük azonnal megsemmisül.

De nem is szükséges egy ilyen társadalomnélküli állapotot feltenni, hogy a pénz pénzvolta megszűnjék. Elegendő, ha egy a miénknél kezdetlegesebb társadalomba helyezzük át. Minél alacsonyabb kulturfokon áll valamely nép, annál kisebb a munkamegosztás, annál inkább megtermeli a vagyonszükségben élő törzs mindazt, amire szüksége van. Ha pedig az emberek valamely csoportja nem szórni szükségleteinek fedezése céljából más emberekre, ha nem akar másoktól semmit sem beszerezni, nincs semmi szüksége pénzre. És mivel nincs szüksége rá, nem is ismeri a pénzt. *A pénz pénzvolta tehát nem a pénz anyagán múlik, hanem az emberek társadalmi együttélésének terméke. És nem minden társadalomban létezik pénz, hanem csak az árucserére berendezett társadalomban.* Természetes, hogy a történelmi fejlődés folytonosságában az árucseré és vele a pénz csak lassan fejlődtek ki. Ennek a fejlődésnek a menetét akarjuk itt megvázolni.

A munkamegosztás és az árucseré első csirája nem egyazon törzs keretén belül lelhető fel, mint ezt sokan állítják. Már Marx utalt arra, hogy az első árucseré a szomszédos *törzsek* között, nem ugyanazon törzs egyes tagjai között keletkezett. A különböző népek eltérő földrajzi viszonyok közé jutottak. Némely törzs területén nagy legelők voltak, amelyek a baromtenyésztést előmozdították; más törzsek területén jó agyag fordult elő, amely lendületet adott a fazekasiparnak. Ismét más törzsek, főleg vadászattal vagy halászattal foglalkoztak. Ilyenformán mindegyik törzsnek akadt olyan terméke, amelyet számára felesleges mennyiségben bírt, amelyből szívesen engedett át más törzseknek, szomszéd népeknek cserébe. így keletkezett az első árucseré, amely még nagyon kezdetleges volt és tisztán *a használati értéken alapult.* Mindegyik cserélő fél azt adta oda, ami

számára egészen felesleges volt, tehát számára értékkel sem bírt. Ilyenformán nem is törődött azzal, hogy mit ér, mennyi munkamennyiséget tartalmaz O/Z el tárgy, amit felesleges árujáért cserébe kap, amint a gyermek csereberéjénél sem játszik szerepet a csere-tárgyak tényleges értéke. A vadnépek hitvány üvegklárisokat ezerszeres értékű aranyért cseréltek be az európai kereskedőktől.

Amint azonban a javak kölcsönös kicserélése megkezdődött, a cserélő népek csakhamar felismerték annak hasznos voltát és a csere mind gyakoribbá és rendszeresebbé vált. Ez lassanként változást idézett elő az illető népek termelésében is, amennyiben hasznosnak látszott azt a cikket, amely iránt a szomszédos népeknél különös kereslet mutatkozott, fokozottabb mértékben termelni, viszont más dolgok termelését, amelyeket a szomszéd törzsek szívesen adtak cserébe, beszüntetni. Így egy bizonyos primitív munkamegosztás jött létre az egyes törzsek között.

Amidőn ennyire fejlődött a dolog, már szükségszerűen megszűnt a csere gyerekes, mértéknélküli volta. Az emberek kezdték mérlegelni, hogy érdemes-e saját termékük egy bizonyos mennyiségét cserébe adni egy bizonyos mennyiségű olyan termékért, amit ők maguk is meg tudtak termelni. Ennél a megfontolásnál pedig irányadó csak egyetlenegy szempont lehetett: *mennyi fáradságba, mennyi emberi munkába kerül a cserébe adott és mennyibe a cserébe kapott dolog, ha utóbbi itthon, maguk megtermelnék.* Vagyis közgazdasági szóval kifejezve, mennyi a cserébe adott és cserébe kapott javak értéke? Annak a közgazdaságtani tételnek a helyessége, hogy minden jószág, minden áru értéke nem más, mint a benne foglalt társadalmi munkamennyiség, ezen a primitív gazdasági fokon minden nehézség nélkül kitűnik...

Amidőn a csere annyira fejlődött, hogy az emberek kezdték értékelní a cserébe adott és kapott java-

kat, megindult az árucseré a törzs belsejében is. A foglalkozások lassanként elkülönültek, az emberek már nemcsak a felesleget bocsátották áruba, hanem árusítás céljából termeltek bizonyos javakat. így gyakorivá lőn az az eset, hogy valamely embernek volt egy bizonyosfajta cserébe adni való „*áruja*“ — most már árunak nevezhetjük, mert *árusítás* céljából termelődött —, de akinek szüksége volt ilyenfajta árura, az viszont nem rendelkezett olyan áruval, amire az elsőnek szüksége volt. A cserét tehát csak úgy hajthatták végre, ha a második előbb egy harmadikkal cserélte el áruját olyan áruért, amire az elsőnek szüksége volt. Az árucseré ilyenformán igen nagy nehézségekkel járt, mint ezt például egy híres afrikai utazónak következő leírása mutatja:

„A Tanganjika-tó beutazására csónakokat akartam bérelni. Először Syde ibn Habibtól akartam egyet bérelni, de ő elefántcsontban követelte a bért, amivel én nem rendelkezttem, de megtudtam, hogy Mahomed ben Salibnak van elefántcsontja. Ámde ez nem sok hasznomra vált, mert ő viszont gyapotszövetet akart érte cserébe, ami nekem szintén nem volt. Ekkor megtudtam, hogy Mohamed ibn Garibnek van gyapotszöveve és drótra volna szüksége. Szerencsére drótom volt. így tehát átadtam Mohamed ibn Garibnek a megfelelő mennyiségű drótot, mire ez Mohamed ben Salibnek átadta a gyapotszövetet, aki viszont Syde ibn Habibnek átadott megfelelő mennyiségű elefántcsontot. Erre ez megengedte, hogy csónakját elvigyem.“ O. L. Cameron. Across Afrika. 1/246. Idézve a Handwörterbuch der Staatswissenschaft-ban.

Ahol ilyen nehézségek merültek fel, az emberek úgy segítettek magukon, hogy *előbb elcserélték árujukat egy olyan áruért, amelyet mindenki használhatott, amelyet mindenki cserébe elfogadott* és az így kapott áruval cserélték be azt, amire éppen ez alkalommal szükségük volt.

*Vagyis minden előzetes megegyezés, minden külső kényszer nélkül egy bizonyos áru kiemelkedik a többi közönséges áru köréből és átveszi a csereközvetítő, a csereeszköz szerepét, átalakul pénzzé! Hogy melyik árunak jut ez a szerep, ez az illető nép gazdasági viszonyaitól függ. A baromtenyésztő népeknél általában a szarvasmarha válik azzá, mert ez az az áru, amelyet mindenki használhat. A régi görögöknél és rómaiaknál, a germánoknál és magyaroknál így volt. A magyar nyelv még kétszáz év előtt is „marhá”-nak nevezett mindenféle vagyont, aranyat-ezüstöt is, csakúgy, mint a latin „pecuniá”-nak — baromnak. Más népeknél az az árucikk, amelyet főleg a kivitel céljaira termeltek: így *prérnek*, mint a régi Oroszországban, amelyek állandóan kelendőek voltak.¹ Viszont másutt, ahol a kivitel sokféle áruból állt, a behozatal ellenben csak egy főcikkből, amelyre mindenkinek szüksége volt, az utóbbi vált csereeszközzé; így sok országban sótáblák, tea, vas, réz, ólom, ezüst-, aranyrudak vagy drótok váltak általánosan elfogadott csereeszközökké. Végül sok helyen egyáltalán nem hasznos, hanem csakis díszül szolgáló dolgok, kagylók, drágakövek váltak ki a többi áru sorából és ragadták magukhoz az általános elfogadott áru, a pénz szerepét. *Ezek a tények kellően bizonyítják, hogy nem a pénz anyaga — amely, mint látjuk, sok százféle a különböző népeknél — tesz valamely dolgot pénzzé, hanem az árucserét rendszeresebben folytató népek szükséglete folytán alakul át valamely áru pénzzé.* Hogy melyik áru lesz ez, az illető nép különleges viszonyaitól függ, de mindig olyan árunak kell lenni, amelyet *mindenki használhat* és amelynek *értéke* van, vagyis csak munka árán szerezhető meg. Olyan dolog, amely ugyan hasznos az emberre, de mindenki munka nélkül hozzáférhet, például erdős*

¹ Horvátország a középkorban bizonyos számú nyestprémbe róttá le évi adóját a magyar királyoknak.

országban fa vagy gyümölcs, pénzzé sohasem válhat. Tartsuk tehát a következőkben mindig szem előtt, hogy a társadalom és pedig az árutermelő társadalom teszi a pénzt pénzzé, nem a pénz anyagának valamely rejtélyes tulajdonsága.

2. A pénz mint érték- és ár mérő.

A fejlettebb árucserével bíró társadalomban a pénz nemcsak mint a cserét közvetítő eszköz — *csereszköz* — szerepel, hanem *mint érték- és ármérő is*.

A legkezdetlegesebb árucserénél nincs szükség olyan árura, amelynek bizonyos mennyiségében fejezzük ki a többi áru értékét. Az összehasonlítás itt még közvetlenül a munkamennyiség alapján történik; az emberek még meg tudják ítélni, hogy mennyi fáradságukba, mennyi munkanapjukba kerülne az illető árut maguknak előállítani. Tudják, hogy mennyi fáradságukba került annak a terméknek az előállítása, amelyet cserébe akarnak adni és így közvetlenül meg tudják ítélni, érdemes-e cserélni vagy sem. Amily arányban nagyobb lesz a munkamegosztás az egyes törzsek között, valamint a törzsbeli emberek közt, olyan arányban válik nehezebbé, sőt lehetetlenné annak a megítélése, hogy mennyi munkamennyiségbe került valamely becserélendő tárgy termelése. Kialakul tehát egy közvetítő, amelyben minden áru értékét kifejezi. Mivel az emberek áruikat már nem kénytelenek közvetlenül a számukra szükséges javakért becserélni, hanem az *általános árut*, a pénzt cserélik be érte és ezen vásárolják a szükséges javakat, természetesen a csereszköz, a pénz lesz az, amelyben az értéket kifejezik. Ezen a fokon elegendő, ha az emberek azt tudják, hogy mennyi munkába kerül saját termékük és a pénzül szolgáló áru termelése, vagyis mennyit érnek a különböző áruk, az általános áruban, a pénzben kifejezve. Ahol például

marha a pénz, ott a következő állapot alakul ki:

Egy rabszolga megér 20 marhát,

egy ércpajzs megér 100 marhát,

két font ezüst megér 60 marhát és így tovább.

Vagyis mindenféle áru értékét és árát bizonyos számú marhában fejezik ki az emberek. Így volt ez a régi görögöknél vagy ezelőtt ezer évvel a magyaroknál. Ez az állapot tehát lényegileg már megfelel a mai állapotnak, amidőn minden áru árát pénzben, nálunk az arany bizonyos mennyiségében fejezzük ki.

Érték és ár között ezen a kezdetleges fokon még nem szükséges különbséget tenni! Előfordulhat ugyan, hogy időnként valamely áru a nagyobb kereslet folytán magasabb áron kel el, több marhát lehet érte kapni, mint ami a termelésére fordított fáradságnak, munkamennyiségnek megfelelne. Ez azonban csak a piac alakulásától függő véletlen. Olyan állandó és szükségszerű eltérés, mint a kapitalista termelésnél ár és érték közt fennáll — mivel a tőke organikus összetétele a különböző termelési ágakban különböző — ezen a fokon még nem létezik.

Mivel a pénz nemcsak csereeszközül, hanem *értékmérőül* is kell hogy szolgáljon, a sokféle kezdetleges pénz közül a fémek mutatkoztak legalkalmasabbaknak. A fémek mint értékmérők azzal az előnnyel bírnak, hogy egy súlyegység termeléséhez körülbelül állandóan ugyanakkora munkamennyiség szükséges. Míg a mezőgazdasági termékek termelését az időjárás, a baromtenyésztést a ragályos betegségek teszik bizonytalanná, a fémek termeléséhez körülbelül állandó munkamennyiség szükséges. De van a fémeknek egy másik nagy előnyük is; az, hogy mennyiségüket súlymérés által pontosan meg lehet határozni, hogy minőségük egyenletes és így egyik súlymennyiség éppen olyan értékű, mint a másik ugyanakkora súlyú mennyiség. Ha marha szolgál valahol pénzü, úgy van kisebb és nagyobb, jobb vagy rosszabb marha; ha prém a pénz, van kisebb

és nagyobb, jobb vagy rosszabb prém. Ha pedig maga a mértékegység változó, ez nagyon megnehezíti a vele való mérési

A pénznek mint ármérőnek szerepe is a fémek alkalmazását teszi előnyössé. Az ármérőnek olyan-
nak kell lenni, hogy vele mindenféle árat, kicsit és nagyot egyaránt ki lehessen fejezni, hogy értéke a szétbontás és összeadás által ne változzék meg. Ilyenek a fémek, A marha mint pénz erre a célra nem felel meg, mert hiszen nem lehet élő állapotban kisebb részekre osztani, sem a kisebb részeket ismét egy egészéé összerakni. Éppen így a prémek, a drágakövek, a rabszolgák sem alkalmasak erre. Minél intenzívebb lesz az áruforgalom a törzs bel-
sejében, minél kisebb árumennyiségek cserélnek gazdát, annál inkább van szükség fémpénzre. Vas, vörösréz, sárgaréz, arany, ezüst, platina szolgálnak különböző népeknél pénzü.

A fémek közül viszont könnyen érthető okokból a nemes fémek, az arany és ezüst váltak a k.kultur-
népeknél véglegesen a pénz anyagává. A spártaiak, akiknél az áruforgalom rendkívül kicsiny volt, még boldogulhattak vaspénzzel; az athénieknek ezüst- és aranypénzü volt. Még elképzelni is lehetetlen, hogy a mai forgalmat vaspénzzel bonyolítsák le; hisz minden munkás a kiüzetésnél körülbelül egy métermázsasúlyú vaspénzt kapna munkabér fejében! A nemes fémek, amelyek kis súly és kis térfogat mellett nagy értéket képviselnek, amelyeknek termeléséhez körül-
belül állandó munka szükséges, amelyek tetszés szerint kisebb részekre oszthatók és ismét beolvaszthatók anélkül, hogy értékükből veszítenének, végül amelyek állandó kereslet tárgyát képezik; a nemes-
fémek váltak minden kultúrnépnek végre is a pénz anyagává.

3. Az állam szerepe a pénz keletkezésénél.

Midőn az arany és ezüst vált pénzzé, az áruforgalom lebonyolítása sokkal könnyebbé vált. De még mindig nagy nehézségek maradtak fenn.

Az arany és ezüst a természetben nem egészen tiszta állapotban van meg, hanem rendszeren más, kevésbé értékes vagy teljesen értéktelen fémekkel keverve. Ennek folytán, ha valamely árut nyersaranyért vagy ezüstért adtak el, vizsgálni kellett, hogy az arannak mennyi a finomsága, vagyis 1000 súlyrészben mennyi a színarany és mennyi az értéktelen alkatrész, ami természetesen sok fáradsággal járt.

De még ha az arany finomsága meg is volt állapítva, pénzként való használata még mindig nehézségekbe ütközött. Minden vétel alkalmával ugyanis külön le kellett mérni a megfelelő arany mennyiséget. Ez azért volt hátrányos, mert kisebb mennyiségek pontos lemérésére hiányoztak a finom mérlegek. Ezenfelül az arany folytonos felaprózása folytán sok arany elporlott, elveszett!

Hogy ezeket a nehézségeket legyőzzék, egyes főurak, főpapok, városok vagy királyok *meghatározott súlyú és meghatározott finomságú arany- vagy ezüstdarabokat hoztak forgalomba*. Ezek az arany- és ezüstdarabok az illető kibocsátó pecsétjével voltak ellátva és a kibocsátó volt felelős érte, hogy az illető darab súlya és finomsága meglegyen.² *Vagyis a nyersarany és ezüst helyére a vert pénz, az érem*

² Az első érmekeket a történelmi kutatások szerint Lydiában, Kis-Ázsiában verték, körülbelül 2600 év előtt, 650 körül Krisztus születése előtt. Anyaga az úgynevezett elektron volt, arany és ezüst keveréke, eredetileg 73% arany és 27% ezüst; később az ezüsttartalom az arany rovására emelkedett. Az athéniak már ezüstpénzeket is vertek.

lépett? hasonló alakban, mint azt mi is ismerjük 10 és 20 koronás aranyaink, 1, 2 és 5 koronás ezüstpénzeinknél. Ezek az érmek nem egyebek, mint meghatározott arany-, illetve ezüstmennyiségek, amelyekről az állam azzal, hogy bizonyos alakba vereti, bizonyítja, hogy tényleg megfelelő mennyiségű aranyat vagy ezüstöt tartalmaz. Az állam tehát nem teremti meg, hanem csak szabályozza az aranypénzek értékét.

Az aranypénz előállítására, vagyis a pénzverés joga később rendszeren a királyt vagy a fejedelmet illette meg. A vert pénz elterjedésével ez szolgálta az érték és ármérőül és a kapcsolat, amely közte és az arany, illetve ezüst anyaga közt fennáll és amely az érmek pénzváltásának alapját képezi, idővel egészen elhomályosul az emberek előtt. Midőn mi manapság valamit vásárolunk, nem azt mondjuk, hogy egy pár cipő 5—10 gramm aranyat ér, hanem hogy 15—30 koronát, vagy frankot, vagy márkát ér. Teljessé lesz ez az elszakadás akkor, ha az éremverés valamely országban már annyira rendszeres lett, hogy csakis az állami pénzt fogadjuk el pénz gyanánt: nálunk például senki sem köteles, de rendszeren nem is fogad el másféle, mint osztrák és magyar érmeket, bárha arany is az anyaguk.

³ Az éremverés technikája a régi rómaiaknál igen fejlett volt. Ellenben a középkorban, az ezüst finomsága és az egyes érmek súlya közt igen nagy eltérések mutatkoznak, így például a II. Béla királynak az éremtárban C.N.H. 59. jelzéssel bíró 2800 darab ismert denár-érmei közül a legsúlyosabb darab 0.297 gramm, a könnyebb 0.101 gramm; a finomság 810 és 675 százalék között ingadozik. A nagy súlyingadozás onnan van, hogy a pénzverés „*al marco*“ történt: márkasúlyban (300—500 gramm) mérték le a pénzverésnél az ezüstöt és megszabták a pénzlébat, vagyis hogy egy márkából hány dénárnak kell kikerülni; a márka súlyfelosztását egyes érmekre a pénzverőmunkások mérés nélkül, hozzávetőlegesen csinálták!

Az államok és fejedelmek pénzverő joga azonban igen sok visszaélést idézett elő. Mivel az emberek hozzászótkak az érmekhez és nem törődtek többé fém tartalmukkal, a királyoknak hasznos üzlet volt egyre kisebb és kisebb fém tartalmú, de ugyanolyan *nevű* érmeket veretni. A pénzek megújítására, kicserélésére pedig sűrűn volt szükség, mert az éremverés technikája még tökéletlen volt és a forgalomba hozott érmek hamarosan annyira megkoptak, hogy a veretük nem látszott és így az állami jótállás bizonyítéka megsemmisült. A királyok ezt az állapotot a végletekig ki is használták. A középkori pénzverés története nem egyéb, mint a folytonos pénzhamisítások története, amelyet a királyok és megbízottaik, valamint privát pénzhamisítók követtek el, és ama rengeteg zűrzavarnak, amely ennek folytán létrejött. Vegyünk néhány példát a magyar pénzverés történetéből.

Ha valamely nagyobb szerű magyar történelmet végiglapozunk, megtaláljuk benne a különböző Árpád-korabeli királyok ezüstpénzeinek — *denár-nak* hívták akkor — a rajzát. A rajz meglehetősen állandó, ellenben az érmek súlya és értéke rohamosan fogy. Az Árpád-házbeli uralkodók által veretett denárok átlagos súlya a következő fejlődést mutatja:

Szent István <i>féldénárja</i> -----	0.77 gramm
I. Endre <i>féldénárja</i> -----	0.60 „
Salamon <i>féldénárja</i> -----	0.38 „
Szent László <i>egész denárja</i> -----	0.67 „

A magyar királyok által veretett ezüstérmek értéke mai pénzben kifejezve a következő volt:

Szent István <i>féldénárja</i> -----	24 fillér
I. Béla <i>féldénárja</i> -----	16 „
Szent László <i>egész denárja</i> -----	36 „
Kálmán <i>egész denárja</i> -----	13 „
II. Béla <i>egész denárja</i> — -----	4.5 „
II. Géza <i>egész denárja</i> -----	3 „
II. Géza másfajta <i>denárja</i> -----	1 „

Az adatok Hóman Bálint könyvéből: „Magyar Pénztörténet az Árpádok korában“.

„Az Árpádok ezüst lemezpénzeinek — írja Acsádi — az volt a főhibájuk, hogy a forgalomban gyorsan elkoptak és minduntalan be kellett váltani őket, ami, nem is szólva a pénzbeváltók visszaéléseiről, maga eléggé károsította a közönséget, mert a beváltás nem darab, hanem súly szerint történt.“ (Acsádi: A magyar bir. története. 1/431.)

Minden egyes beváltás után kisebb ezüsttartalmu pénzeket kapott vissza az ország népe; a pénz neve megmaradt, de valóságos értéke egyre kisebb lett. A pénz megrosszabbításából származó nyereség állandó jövedelme lett a magyar királyoknak, amely jövedelmet *lucrum camerae*, a kir. kamara nyereségének neveztek. Némelyik király *évente* beváltotta és átverette az addig forgott ezüstpénzt, hogy évente nyerjen rajta. Mindenkit kényszerítettek, hogy a régi dénárokat szolgáltatassa be a pénzváltóknak; akinél egy bizonyos mennyiségű régi dénárt találtak, hamispénzverőként bántak vele. A folytonos pénzrosszabbításnak az lett a következménye, hogy a nemzetközi és nagykereskedelmi forgalomban az érmeknek névértéken való használata lehetetlenné vált: *az emberek kénytelenségből visszatértek az ezüstnek súlyszerinti használatához.* A hitvány dénárokat nem számolták meg, hanem súly szerint lemérve, márkákban számolták. A folytonos pénzrontás elvette az állami érempénz értelmét, azt, hogy meghatározott súlyú és finomságú ezüstöt tartalmaz.

Az úgynevezett jó királyok éppen úgy hamisították a pénzt, mint a rossz királyok. Mátyás király is nagy szükségében azzal segített magán, hogy rossz pénzt veretett: *dénárjai csak $\frac{1}{4}$ részben tartalmaztak ezüstöt, $\frac{3}{4}$ részük réz volt.* 1462-ben még rosszabb lett a pénz. „Erre különben szomszédja, Frigyes császár, a koronás zsugoriság kényszerítette, aki oly rossz pénzt veretett, úgynevezett schinderlingeket,

hogy a nagy nyomorúságon, azt gondolták, *úgy segítenek, ha még rosszabb pénzt vernek*“ (U. o.)

Hogy minő rettenetes zavar uralkodott akkor a pénz dolgában külföldön is, mutatja I. Ferdinánd királynak 1543 január 15-én kelt rendelete.

„*Megértettük* — írja a király —, hogy sokszor nyereségvágyból a mai és a régi magyar királyok jó ezüstpénzét *más hitvány, külföldi pénzen összevásárolják s tömegesen külföldre viszik, ahol beolvastás céljából eladják.* Alattvalóinknak az ilyen pénzkereskedés tömérdek kárt okoz és az ország máris el van árasztva hitvány és értéktelen pénzzel.“ Ezért tehát szigorúan megtiltja a magyar pénznek kiszállítását az országból. (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1903/373.)

Ez az okmány világosan mutatja, hogy a királyoknak volt ugyan hatalmuk arra, hogy saját alattvalóikat a pénzbecserélésnél megkárosítsák, de hatalmúit nem terjedt annyira, hogy a pénzek vásárlóképességét megszabják. Mihelyt a külfölddel érintkezett az ország, a pénz vevőképessége tényleges ezüsttartalma szerint igazodott. És mivel külföldön sokszor még rosszabb volt a pénz, mint nálunk, a mi pénzünket elvitték a külföldre és ott ezüstnek olvasztották be. Különösen Lengyelország híreskedett igen hitvány pénzével, amely Magyarországot is előzönlötte. 1625-ben Bethlen Gábor erdélyi fejedelem megkísérli egyezséget kötni a császárral és a lengyel királlyal, hogy egyforma pénzt verjenek, de nem sikerül. (Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1901,318.)

Hogy milyen zavarokat idézett elő a hamispénz, erről a következő ügyes leírás tanúskodik:

„Kétséges — írja Macaulay, a híres angol történetíró az 1696. évről —, hogy mindaz a nyomorúság, melyet az angol nemzetre egy negyedszázad alatt rámértek a rossz királyok, rossz miniszterek, rossz parlamentek és rossz bírák, felért-e azzal a nyomorúsággal, melyet csak egy év alatt okoztak a rossz

aranyak és rossz shillingek... Semmit sem lehetett venni perpatvar nélkül. Minden kereskedésben szakadatlan veszekedés volt reggeltől estig. A gazda és napszámos között oly elmaradhatatlan volt a vita, mint a szombat este bekövetkezése. Mindennek felment az ára. A munkás a kapott ércdarabot shillingnek képzelte, de mikor egy pint sót vagy egy kenyert akart venni, nagynehezen fogadták el felényi értékben.“ (Salamon Ferenc: Budapest története, III/127.)

A pénzverési zavarok a legújabb időkig tartottak, míg a polgári osztály döntő tényező nem lett a kapitalista államokban és véget vetett a pénzverési zavaroknak. Manapság a pénzverés technikája oly fejlett, hogy a magyar 10 és 20 koronás aranyknál a pénzverésnél a törvényesen megengedett súlyeltérés 2‰, a finomságban pedig csak 1‰. A pénzláb, vagyis, hogy egy kilogramm aranyból hány 10 vagy 20 koronást verjenek, törvényben van megszabva és a modern kapitalista államok a pénzlábon lehetőleg sohasem változtatnak.

De az érmekek rendes fémtartalmának állandósága még nem biztosítja a pénz vásárlóképeségének állandóságát. Ugyanis az arany és ezüst termeléséhez szükséges munkamennyiség csak viszonylag — a mezőgazdasági termékekben foglalt munkamennyiség igen nagyfokú ingadozásához képest — mondható állandónak. Tényleg a történelem folyamán nagy ingadozások fordultak elő. Különösen az újkor elején, Amerika felfedezésével jutott el Európába óriási mennyiségű, igen kis munkamennyiséget tartalmazó arany és ezüst, ami az árak rohamos emelkedését idézte elő. Ha ugyanis egyenlő munkamennyiségek cserélődnek és az aranyban vagy ezüstben foglalt munkamennyiség csökken, de egy súlyegységből változatlanul ugyanannyi névértékű érmet vernek, úgy általános drágulásnak kell beállni: csak így maradhat meg az alap, az egyenlő munkamennyiség-

gek cseréje. Csak a legmodernebb kapitalizmusban sikerült az arany változó termelői költségéből származó ingadozást végleg kiküszöbölni.

4. A pénzhelyettesítő értékjegy.

Az igazi pénznek az értéke természetesen ugyanakkora, mint azé az árué, amelyet érte vásárlunk. Némi meggondolással beláthatjuk, hogy a pénz legtöbb teendőjét értéktelen pénzhelyettesítő értékjegyek is elvégezhetik.

A pénz mint érték, illetőleg ármérő, egyáltalán nem szükséges, hogy valóban létezzen. Ahhoz, *hogy én megállapítsam, hogy valamely áru ára 10 vagy 100 korona, a pénzt csak el kell képzelni, de valóságos jelenléte egyáltalán nem szükséges.* A pénz itt csak mint „képzelt számolópénz“ szerepel; ahogy Marx mondja. „így megeshetik, hogy a pénz mint számolópénz csak gondolatban létezik, míg a valóban létező pénzt egészen más mértékegység szerint verték. így Észak-Amerika angol gyarmataiban szinte a 18-ik század közepéig a forgalomban levő pénz spanyol és portugál veretű volt, ellenben a számolópénz mindenütt ugyanaz volt, mint Angliában.“ (Adalékok a közgazdaságtan birálatához. 205. lap.) Magyarországon Szent István törvényeiben az ezüst márka szerepel mint számolópénz; a régi görögöknél az ezüst talentum; sem ezüst márka Magyarországon, sem talentum Görögországban mint valódi vertpénz nem létezett. A pénznek mint értékmérő számolópénznek tehát éppenséggel nem szükséges, hogy valóban forogjon! Kínában manapság a tael a számolópénz, valójában túlnyomóan spanyol vagy mexikói piasztér van forgalomban.

A pénz mint csereközvetítő, mint csereeszköz, kezdetben valóságos fémként szerepel és így mindig

egyenlő értékek cserélődnek ki. De az árucseré és pénzforgalom fejlődésével csakhamar pénzhelyettesítő értékjegyek szolgálnak csereeszközül.

Pontosan vizsgálva a dolgot, a teljes értékű aranyérem is csak pályafutása elején teljes értékű pénz. Mihelyt elkezd kopni, valóságos értéke kisebb lesz ráirt, törvényes értékénél. De azért, míg a törvényben megengedett kopási határt el nem érte, tovább forog mint teljes értékű pénz, mintegy önmagának jelképévé válik.

Miért lehetséges ez!

Azért, mert az érempénzek elkülönültek az aranytól, mint értékmérőtől. Az emberek nem azért adják el árujukat, hogy a kapott pénzt megtartsák, hanem, hogy a kapott pénzen újra más árukat vegyenek. Az áru és a pénz a forgalomban folyton helyet cserélnek egymással. A paraszt elad egy zsák gabonát egy húszkoronás aranyért: a kapott pénzen egy pár csizmát vásárol; a csizmadia rögtön továbbadja a bőrkereskedőnek a nála vásárolt bőrért; a bőrkereskedő továbbadja a bőrgyárosnak; a bőrgyáros a falusi zsidónak, nyersbőrért; a falusi zsidó pedig ismét visszaadja a földmivelőnek egy elhullott tinó bőrért. A pénzdarab megtett egy körutat, de nem pihen meg a földmivelőnél sem: ez hamarosan több más húszkoronással együtt vásárra viszi, hogy új tinót vásároljon az elhullott helyébe...

Á-P-Á., áru — pénz — áru, ez a rendes áruforgalom vázlatos képe, azé az áruforgalomé, amelynek célja valamely árut eladni, hogy helyette másikat szerezzünk be. Nyilvánvaló, hogy akár a földmivelő, akár a csizmadia vagy a bőrkereskedő, avagy a bőrgyáros számára teljesen és tökéletesen mindegy, vajjon az a P., az a 20 koronás arany, amely cseréjüket közvetítette, teljes értékű-e vagy sem, egyáltalán van-e valami értéke vagy sem. Ránézve csak az a fontos, hogy tényleg *csereeszköz* legyen, vagyis

ötöle ugyanolyan értékű áru fejében elfogadják, mint amilyen értékűt ő adott érte. Vagy pontosan kifejezve, ha ő annyi munkamennyiséget adott oda árujában, amennyi egy teljes értékű 20 koronás aranyban foglaltatik és ugyanannyit kap is érte, úgy ránézve teljesen közömbös, hogy vajjon az az érem maga, amely azt a cserét közvetítette, ér-e 20 koronát, vagy egyáltalán ér-e valamit, vagy sem! *Ezen alapszik a kopott aranypénzek, a névértéküknél csekélyebb értékű fém pénzek és az állami papírpénz használata.*

Csekélyebb értékű fémérmek nálunk is használatosak: az ezüstkoronások, a nikkell 20 és 10 filléres, a réz 2 és 1 filléres fémértéke megközelítőleg sincs annyi, mint amennyi értékben forognak. 100 nikkell húszfilléresért annyi árut lehet vásárolni, mint egy húszkoronás aranyért. De ha valakinek szabad volna saját nikkeljéből 20 filléreseket verni, ez a legkitűnőbb és legbiztosabb üzlet volna a világon, mert azt a nikkelmennyiséget, ami 100 darab nikkell 20 filléresben foglaltatik, meg lehet vásárolni 3—6 koronáért. Ugyanígy vagyunk a bronzérmekkel és az ezüstkoronásokkal is. Ezek is sokkal nagyobb értékkel keringenek, mint amennyit fém tartalmuk az igazi pénzben, aranyban kifejezve, megér.⁴ Éppen ezért a pénzverés joga az államé és a törvény mint pénzhamisítót bünteti azt is, aki teljessúlyú ezüst-, nikkell- vagy bronzérmeket próbál verni, noha ez nem igazi értelemben vett hamisítás.

Hogy a mi aranypénzünk teljesértékű, ellenben az ezüstpénz csak *értékjegy*, nem igazi pénz, ezt legjobban az ékszerészek, aranyművesek tudják, ők

⁴ Mindez a háború előtt volt így; a háború alatt az ezüst, nikkell és réz ára annyira felszökött, hogy ezeknek az érmeknek a fémértéke felülmúlta névértékét; aminek természetes következménye aztán, hogy tömegesen beolvasztották és fém gyanánt eladták.

minden habozás nélkül beolvasztják a 20 vagy 10 koronás aranyat, ha aranyra van szükségük, mert aranytartalma megfelel névértékének, de sohasem fog eszükbe jutni, hogy ezüstkoronákat olvasszanak be ezüst tárgyakká, mert ugyanazt az ezüstmennyiséget, amelyet beolvasztás útján 10 ezüstkoronából nyernének, nyersezüst alakban 5 koronáért megvásárolhatják.

Kopott aranypénzek, ezüst-, nikkelt- és bronz-érmek tehát mint *értékjegyek*, mint névértéküknek megfelelő arany mennyiségek jelképei szerepelnek csereeszközök gyanánt a forgalom lebonyolításában, anélkül, hogy zavar keletkezne. Az áruk értékét, illetőleg árát, arany mennyiségekben számoljuk ki, de az arany helyett elfogadjuk kisebb értékű ezüstöt, nikkelt, *mert tudjuk, hogy tőlünk is ugyanilyen értékben el fogják fogadni*. Ha pedig kisebb értékű fémérmek szerepelhetnek, mint a teljes értékű arany jelképei, *semmi akadálya sincs annak, hogy az állam teljesen értéktelen anyagból készíttessen értékjegyeket, amelyek az aranyat a forgalomban helyettesíthetik*; csak arról kell gondoskodnia, hogy mindenki elfogadja arany helyett. Az állam saját polgáraitra tényleg rá is parancsolhat, hogy ezt megtegyék. *Így jön létre a kényszerárfolyammal bíró papírpénz*.

Az állam számára kényszerforgalmú papírpénz forgalomba hozása természetesen még jobb üzlet, mint hitvány ezüstpénz veretése. A papírpénz anyaga jóformán semmibe sem kerül és tetszésszerűen nagy összeget lehet rányomtatni. A kormányok a 18. század végén és a 19. század elején, amidőn a folytonos háborúskodás miatt sok pénzre volt szükségük, bőségesen hozták forgalomba papírpénzt. Szalutoknak, katonáknak, hivatalnokoknak valóságos arany helyett bizonyos névértékű aranyról szóló papírpénzzel fizettek. Az államháztartás számára ez ugyanolyan

jelentőségű volt, mint hogyha a forgalomba hozott papírpénzzel egyenlő összegű vagyont vett volna el a polgáraitól. Az államjegyek kibocsátása eleinte simán ment. Az állani minden polgárát kötelezte, hogy névértéken elfogadja a papírpénzt. Az emberek viszont szívesen elfogadták, mert számukra — *amennyiben a pénz csak csereeszközül szolgál* —, közömbös a pénz anyaga. Az ár és értékmérés aranyban, illetve akkor még ezüstben történt; a tényleges forgalomban arany- vagy ezüstmennyiségekről pontosabban bizonyos számú ezüstérmékről szóló papírok közvetítették a forgalmat.

Úgy látszik, mintha a pénz problémája végleg ki volna küszöbölve. Lehet mindenkinek pénze, amennyi csak kell, hiszen a bankóprés éjjel-nappal működhet. Így képzelték ezt 1806-ban Árva megye rendjei is, feliratot szerkesztvén Ferenc királyhoz, hogy adományozzon nekik is egy bankóprést, hadd legyen végre Magyarország is gazdag ország. Az 1811-iki osztrák állambukás keserves leckét adott a tudatlan magyar uraknak a közgazdaságtanból: saját bőrükön tanulták meg, hogy a bankóprés nem csodamasina, amellyel egy országot meg lehet gazdagítani!

5. A forgalomban levő pénz mennyisége.

Hogy megértsük, miért nem lehet papírpénzzel az aranyat korlátlanul helyettesíteni, mindig azt kell szem előtt tartani, hogy a papírpénz csakis a forgalomban, csakis mint csereeszköz képes az aranyat helyettesíteni és csakis a kibocsátó államhatalom területén belül. Az aranyban a forgalmon kívül is megvan a teljes értéke: ha húszkoronás aranyainkat súly szerint, mint aranyfémeket adnók el, veszteségünk alig volna; a kényszerforgalmú papírpénz, mihelyt az elfogadási kényszer megszűnt, egy

fityinget sem ér, mint ezt a Kossuth-bankók sorsa bizonyítja. Ha az aranypénz a forgalomban fölöslegessé válnék, akkor még mint kincs, mint ékszeranyag, mint nemzetközi fizetőeszköz teljes értékkel bír; ha a kényszerforgalmú papírpénz, amely csakis mint csereeszköz képes a forgalomban az aranyat helyettesíteni, a forgalomban fölöslegessé válik, semmi értéke nincsen. Papírpénzt, sőt értékjegy jellegű réz-, nikkelérmeket is csak olyan mennyiségben szabad az eddigi árviszonyok megzavarása nélkül forgalomba hozni, amennyire a csere lebonyolítására, mint csereeszközre, szükség van. *Meg kell tehát állapítanunk, mennyi pénzre van szükség az árucere lebonyolítására.*

Ha a hiteltől egyelőre eltekintünk, ha föltesszük, hogy minden csere aranypénzfizetés alapján bonyolódik le, úgy nyilvánvaló, hogy a naponta megforgatott áru árával egyenlő értékű aranypénzmennyiségnek kellene forgalomban lenni. Ámde a pénz gyorsabban forog, mint az áru; ugyanaz a pénzdarab egymásután számos árucserét bonyolíthat le; esetleg azonban hosszabb ideig is vesztegelhet egy helyen. Ennek folytán Marx⁶ a forgalomban lévő pénzmennyiséget a következő formulával fejezi ki:

A forgalomban levő pénz mennyisége egyenlő az áruk árának összegével, osztva a pénzdarabok forgási számával.

Vagyis, minél nagyobb az áruforgalom, annál több pénz kell — egyenlő forgási szám mellett — a forgalom lebonyolítására. Tehát a gazdát cserélő áruk szaporodásával vagy árának emelkedésével szaporodnia kell a forgalomban levő pénzmennyiségnek is. Megfordítva, ha gazdasági pangás van és az áruforgalom megcsappan, kevesebb lesz a forga-

⁶ Kapital 1/86.

lomban levő pénz mennyisége is. Mindez persze, ha a pénz forgási sebességét, hogy például átlag egy korona hányszor fordul meg bizonyos időben, naponként vagy hetenként, állandónak vesszük. Ha a pénz gyorsabban forog, kevesebb kell ugyanakkora áruforgalom lebonyolítására; ha lassabban forog, természetesen több kell. De minden időben egy bizonyos határozott mennyiség van forgalomban, noha mennyiségét *számszerűen* meghatározni nem igen tudjuk. A hitel ezt a formulát persze módosítja: az áruk összes árából le kell vonni azoknak az áruknak az árát, amelyek csak később fizetendők. Viszont hozzá kell adni a régebben hitelre vásárolt, de ma kifizetendő áruk árát; de nem az egészet: le kell vonni az egymást kiegyenlítő adósságokat, amelyeknek kifizetése nem készpénzzel, hanem kölcsönös leszámolással történik.

Előfordulhat az az eset, hogy a forgalomban levő pénzmennyiség kevesebb, mint amennyire a forgalom lebonyolítására szükség volna. Ez különösen olyankor fordul elő, ha a modern kapitalizmusban valamely okból *hitelválság* lép fel. Ilyenkor az emberek kölcsönös bizalma eltűnik, nem hiteleznek egymásnak, minden áruszállításnál azonnali készpénzfizetést követelnek. így a forgalom lebonyolításához szükséges pénz mennyisége hirtelen felszökik. Ilyenkor minden kereskedő, minden bank, bármiáron igyekszik készpénzt szerezni; hajlandó a készpénzért névértékénél nagyobb összegű más vagyონrészt adni. íme egy érdekes példa:⁶

„Az 1907. év őszén az amerikai Egyesült Államokban kitört hitelválság alkalmával hirtelen „asio“-ja lett a pénznek — több árut vagy követelést adtak érte a névértékénél —, nemcsak az aranypénznek, hanem mindenféle törvényes fizetési eszköznek,

⁸ K. Hilferding: Das Finanzkapital. Wien, 1910. Ign. Brand. 37 lap.

arany- és ezüstérméknek, állami papírpénznek és bankjegyeknek. (A bankjegyek természetéről külön fejezetben szólunk.) Az agio — felülfizetés — eleinte több mint 5% volt... A pénzhiány oly óriási volt, hogy a bankok állami felhatalmazás nélkül magánpapírpénzt hoztak forgalomba, amelyet ugyan az állam nem fogadott el, de a bankok, a nagytőkések és kereskedők egymásközt elfogadtak, míg a válság le nem zajlott.“ Természetes, hogy a pénznek ez az értékén felül való emelkedése csak ideiglenes, egy bizonyos idő múlva elmúlik.

Előfordulhat azonban az is, hogy a forgalomban levő pénz több, mint amennyire a forgalomban szükség van. Ebben az esetben egészen más történik az igazi teljes értékű aranypénzzel és más a csak aranyat képviselő ezüst-, réz- vagy papírértékjeggyel. Az igazi aranypénz, ha a forgalomban fölöslegessé válik, egyszerűen kiesik a forgalomból, megáll, felhalmozódik tulajdonosainál, de értékét ez a körülmény egyáltalán nem érinti. A forgalomban fölösleges arany mint *kincs* felhalmozódik, vagy kívándorol külföldre fizetések fejében, de értéke sohasem lehet kisebb, mint a benne levő aranypénz súlyszerinti világpiaci értéke, amely jóformán semmivel sem kisebb a névértékénél. Ha a húszkoronás aranyat beolvasztjuk, a benne levő arany súly szerint szintén húsz koronát ér. Az igazi aranypénznél tehát nem okoz semmi bajt, ha több van az emberek birtokában, mint amennyire *mint csereeszközre* szükségük van, mert hisz az arany a cserén kívül is teljes értékkel bír.

Másként áll a dolog, ha valamely országban az ezüst- vagy a rézpénz nagyobb mennyiségben kerül az emberekhez, mint amennyire a forgalomban szükség van. Ez esetben az ezüst- és rézérmek értéke, a forgalomban elkezd alászállni és vészit értékéből mindaddig, amíg oly alacsonyra le nem száll az értéke, hogy a fölösleges ezüst- vagy rézpénzt be-

olvasztva mint nyersezüstöt vagy rezet lehet, illetve érdemes értékesíteni. Ez az értéktelenedés úgy megy végbe, hogy amíg a kellő mennyiség volt csak forgalomban, mondjuk 8 ezüstforint ugyanannyit ért, mint egy 8 forintos aranypénz; ha az ezüst- vagy rézpénz mennyisége túlságosan nagy lesz, 8 ezüstforintért csak feleannyit lehet venni, mint egy 8 forintos aranyért. Ilyen esetben az árak mindig a túlszaporodott pénzben fejeződnek ki, mert mindenki ezt igyekszik kiadni és a teljes értékű pénzt megtartani. Így általános drágulás áll be. Egyidejűleg az aranyat pedig kiviszik külföldre, ahol az elértéktelenedett ezüst- vagy rézpénzt csak súly szerint fogadják el. Minden ilyen pénzrontás elsősorban a szegény népet sújtja, mint ezt a következő, a XVII. század elejéről szóló, érdekes leírás mutatja:⁷ „Mivel a bányakamarák és a pénzverők jó ezüstpénzt nem bírtak forgalomba hozni s mivel a régi ezüstpénz az egész országban annyira megfogyott, hogy hírmondóját is alig látták, tehát roppant mennyiségű rézpénzzel árasztották el az országot. Ezt a vörösrézből vert silány pénzt, amit ebben a korban *vörös poltúrá-nak* hívtak, folyton nagyobb és nagyobb tömegben hozták forgalomba. S minél több forgott közkézen, értéke annál inkább csökkent. A körmöci kamarának egyik kimutatása szerint 1696-ban még 2364 forint áru rézpolturát adtak ki; 1697-ben 5984, 1700-ban 18.452, 1702-ben 116.318, nem egészen hét év alatt 211.158 forintot bocsátottak forgalomba. Tömérdék pénz volt ez abban a szegény időben. *S mivel ezen értéktelen pénz az ország lakosága legszegényebbjeinek kezébe került, az amúgyis teljesen kifosztott és kimerült szegénység kétszeresen érezte a bajt.*

⁷ Takáts Sándor: A rézpénz mint országos csapás 1703-ban. (Magyar Gazdaságtörténeti Szemle, 1903. 66 lap.)

Az akkori gyarló pénzverési mód mellett súlyra és formára nézve egyik poltúra sem hasonlított teljesen a másikhoz, mely körülmény a hamisítást végtelenül megkönnyítette. Aztán a réz olyan olcsó volt, hogy a pénzhamisítás szép jövedelmet hajthatott a vállalkozóknak. Hivatalos jelentésekben olvashatjuk, hogy Kassa vidékéről, a szomolnoki rézbányák mellől és a Tisza tájékáról a. trák és görög kereskedők mázsaszámra hozták a hamisított poltúrákat az ország nyugati vidékére.

Bár a kamarák a rézpénzt a kincstár rendelkezésére hozták forgalomba s bár a bányakamarák minden munkásukat ilyen pénzzel fizették, *mégis a kincstár volt az első, amely a rézpénz elfogadását adó fejében megtagadta.* Képzeltük, milyen csapás volt ez a szegény népre, melynek kezébe a teljesen érték-telen vörösrézpénzen kívül más nem igen jutott. Keserves munkája fejében rézpénzzel fizették; ha termését el akarta adni, csak rézpénzt adtak érte, *a bányavárosok munkásai bérük fejében csak rézpénzt kaptak. S ha valaki porcióját vagy más tartozását fizetni akarta, a rézpénzt senki el nem fogadta!...*

A végtelen nyomor és a hallatlan igazságtalanság együtt jár azzal a hitvány rézpénzzel s ha nem segítenek a bajon, végromlás fenyegeti Felső-Magyarországot — írják a megyék 1703-ban.

A nép elkeseredése tényleg óriási volt. A katonák, akik szintén rézpénzben kapták meg fizetésüket, a szegény népet fosztogatták; a Rákóczi-forradalom okai közt a hitvány rézpénz által okozott bajok jelentős szereppel bírnak.

A réznek valami fémértéke mégis van; tehát a belőle készült érempenzeknek valami kis értékük mindig van. Ellenben a papírpénznek magában semmiféle értéke nincs; vevőképessége, forgalmi értéke csak azáltal van, hogy a forgalomban mint aranyhelyettesítő értékjegy szerepel. Ha nincs for-

galomban, nem ér semmit. Ha tehát a kellőnél több papírpénz kerül forgalomba, nem lehet kincsként felhalmozni a fölösleget, vagy beolvasztani vagy külföldre vinni, mint a teljes értékű aranyat. Mivel csak a forgalomban bír értékkel, mindenki igyekszik forgalomba hozni, vagyis vásárolni rajta. Minél többet bocsátanak ki, annál inkább igyekszik mindenki túladni rajta. Ennek a következménye, hogy az áruk ára. — aranyban kifejezett tényleges értékűkhöz képest — papírpénzben kifejezve rohamosan emelkedik. Ha mondjuk 100 millió korona arany-pénz volna szükséges a forgalom lebonyolítására, úgy ha csak 100 millió korona névértékű kényszerforgalmú papírpénzt hoznak forgalomba, minden rendben lesz: a papírpénz névértékén fog keringeni. Ha azonban 200 millió korona névértékű papírpénzi hoznak forgalomba, úgy hogy fele fölösleges — de mindnek benn kell maradni a forgalomban, mert a kiesőnek semmi értéke sincs —, a 200 millió névértékű papírpénz csak 100 millió korona értékű aranyat helyettesít. Az összes áruk ára tehát duplájára emelkedik; egy aranykoronáért pedig két papíroskoronát vagy ugyanannyi áru kereskedelmi cikket lehet venni. Ha 400 millió korona papírpénzt nyomnak bele a forgalomba, a papírjegyek negyed-részét érik az aranyak és a papírpénzben kifejezett árak négyszer akkorák lesznek. Minél több papírpénzt hoznak forgalomba, annál kisebb lesz a vásárlóképessége, annál több névértéket kell ugyanannyi névértékű valóságos aranypénzért adni. A papírpénz elértéktelenedésének nincs határa. 1811-ben, az osztrák állambukáskor, a forgalomban levő kényszerforgalmú papírpénzeket névértékük egyötöd-részére bélyegezték le és az első csődöt hamarosan a másik követte. A francia forradalom idején kibocsátott kényszerforgalmú papírpénz, az *assignata* értéke annyira, leszállt, hogy 1000 frank névértékű sem ért belőle annyit, mint egy frank aranyban...

Teljesen hiú ábránd tehát az, hogy állami papírpénzzel, sok pénz gyártásával gazdagságot lehet teremteni az országban. Az állam bele tud ugyan tetszésszerinti névértékű papírpénzt nyomni a forgalomba, de mivel csak annyiban van értéke, amennyiben csereeszközül szolgál, bármennyi kerül is forgalomba, az összesnek az értéke csak annyi lesz, amennyi értékű arany pénzt a forgalomban helyettesít. Éppen ezért a velejáró pénzügyi zavarok, folytonos áringadozások miatt a kapitalista államok megszüntették a kényszerforgalmú papírpénzek kibocsátását és a papírpénz kibocsátásának jogát bizonyos feltételek mellett a jegybankokra ruházták át. Mielőtt erre rátérnénk, meg kell vázlatosan világitanunk, hogy miért nélkülözhetetlen a pénz az áru-termelő társadalomban.

6. A pénz szerepe az áru-termelő társadalomban.

Amidőn az árucseré annyira általánossá válik, hogy a termelés is az árucseré szolgálatába áll, a pénz közgazdasági szerepe megváltozik. Az egyszerű árucseré Á-P-Á, áru-pénz-áru formában bonyolódik le. Eladunk valamely árut, amely számunkra nem bír használati értékkel és a kapott pénzen becserélünk olyan árut, amely ugyanannyi csereértékkel bír, ugyanannyi társadalmi munkamennyiséget tartalmaz, de számunkra nagyobb a használati értéke. Ebben az esetben az árucseré számunkra be van fejezve.

Ha az áru-termelés már általánossá lett és a társadalmi feltételek megvannak, kialakul a kapitalizmus és vele a pénz forgalmának egy más alakja. Az emberek már nem a számukra fölösleges árut adják el, hogy a pénzen számukra szükséges, hasznos árukat cseréljenek be, hanem *pénzen vásárolnak árukat, hogy azokat több pénzen eladják*. Ennek a for-

galomnak a jelképe a P-Á-P', pénz-áru — több pénz. Annak a részletes magyarázata, hogy miképpen lehetséges az, hogy az emberek egy része, a pénztulajdonosok, tőkésék egy bizonyos mennyiségű pénzt árukba fektetvén, ezeknek eladásával több pénzt kapnak, mint amennyit kiadtak, noha mindenki csak annyit hajlandó az árukért adni, amennyit megérnek; ennek a magyarázata képezi Marx tanainak gerincét. Ennek részletes ismertetése kívül esik ennék a kis írásnak a keretén. Azok számára, akik a marxizmus alapjait nem ismerik, egész röviden összefoglaljuk.

A tőkésék értékükön vesznek meg minden árut, vagyis annyi pénzt adnak érte, amennyi munkamennyiség bennük foglaltatik és ugyanígy adják is tovább. Ilyen módon lehetetlennek látszik, hogy az áru eladásakor pénztöbblet mutatkozik. Van azonban az árupiacon egy különös áru, a munkaerő. A munkások, amikor munkaképességüket egy napra a tőkés szolgálatába adják, voltaképp munkaerejüket adják el. A tőkésék a munkaerőt is, mint minden más árut, értékén veszik meg. De mennyi a munkaerő értéke? Ezt ugyanúgy határozzák meg, mint bármely más áruét.

A munkaerő napi értéke az a munkamennyiség, amely azokban az élelmiszerekben — a szó legtágabb értelmében, tehát élelem, ruha, lakás, fűtés stb. — foglaltatik, amely a munkásnak saját maga és családja fenntartására az illető országban átlagosan szükséges.⁸ Tegyük fel, hogy mindezt átlagosan

⁸ Legalább így tételezi ezt fel az elméleti közgazdaságtan. A valóságban, sajnos, nem áll így a dolog. Nemcsak nagy élősdű iparágak vannak, amelyek női és gyermekmunkáinak oly kis bért fizetnek, hogy ebből megélni nem tudnak; az egész munkásosztály manapság munkaereje értékénél kisebb bért kap; világos bizonyítéka ennek a munkásoknak az átlagnál rövidebb életkora, nagyobb halandósága.

öt munkaóra alatt meg lehet termelni. Ámde a tőkés munkásainak munkaerejét nem öt, hanem napi tíz óra hosszát használja. Egy munkás munkaereje tehát neki naponta öt munkaórába, mondjuk 5 koronába kerül; az az érték azonban, melyet a munkás a tőkésnek naponta termel, tíz munkaóra értéke, tehát egy munkaóra értékét 1 koronába számítva, 10 korona. Vagyis, a munkás munkáltatójának több értéket termel, mint amennyibe munkaereje a munkáltatónak kerül. *Ezt a többletet — az értéktöbbletet — a tőkés magának tartja meg.* így lehetséges, hogy az emberek egy része *munkánélküli* jövedelemhez jut. Más szóval, a tőkésnek azt az eljárását, hogy a munkások által termelt érték *egy részét maguknak megtartják*, kizsákmányolásnak nevezzük.

A kizsákmányolás nem történik mindig a munkaerő vétele és dolgoztatása révén. A kizsákmányolásnak, az értéktöbblet kisajátításának vannak közvetlenebb formái is. A középkorban a földesurak, a jobbágyoktól az értéktöbbletet sokkal nyilvánvalóbb, sokkal nyersebb formában vették el. Egyszerűen a föld termésének kilenced- és tizedrészét elszedték tőlük, amihez még különféle adók is járultak, azonfelül minden héten 1—2 napot ingyen kellett a földesúr számára dolgozniok. így a jobbágyok munkájuk eredményének 60—80 százalékát voltak kénytelenek földesuruknak átengedni. A kizsákmányolás tehát nincs az árutermeléshez kötve; föllelhető a kezdetlegesebb társadalmi fokokon is. Csak egy nélkülözhetetlen előfeltétele van: a munka termelékenységének oly nagynak kell lenni, hogy a dolgozó emberek saját létfenntartásuknál többet termeljenek, hogy legyen tőlük mit elvenni.

Az árutermelésre berendezett társadalomban — mint fentebb már megírtuk — a kizsákmányolás úgy történik, hogy a tőkés annyi munkamennyiséget tartalmazó aranyat — vagy ennek megfelelő pénzhelyettesítőt — ad a munkásnak napi munkaereje fejében,

amennyit az megér, vagyis amennyi a munkás fenn-tartásához szükséges élelmiszerekben foglaltatik, de ennek fejében megkapja a munkás teljes napi munkájának eredményét, ami mindenesetre több, mint amit ő fizet munkabér fejében. Hogy ez megtörténhessék, a munkásnak kényszerhelyzetben kell lenni. A középkorban fegyveres erőszak kényszerítette a jobbágyokat, hogy munkatermékük tetemes részét földesuraknak engedjék át. A modern társadalomban nem közvetlen fegyveres erőszak kényszeríti a munkásokat a tőkés szolgálatába, hanem a megélhetés szüksége. A modern kapitalista társadalom minden országában milliószámra élnek olyan emberek, akiknek sem földjük, sem más termelőeszközük nincsen, akik képtelenek megtermelni azt, amire szükségük van, akik nem tudnak másképp kenyérhez jutni, mint munkaerejük eladása árán. Mivel pedig a tőkés csak akkor vásárol munkaerőt, ha ebből haszna van, ha felhasználása révén értéktöbblet-re bir szert tenni, máskülönben, nem, a munkás a mai társadalomban éppen úgy kénytelen túrni a kizsákmányolást, mint a középkorban a közvetlen erőszak révén. A kizsákmányolásnak csak a mai társadalmi rend megdöntése vethetne véget; a fennálló rend a maga egészében pedig ma is épp úgy fegyveres erőszak által tartja fenn magát, mint a középkorban minden egyes földesúr elkülönített uralma.⁹

Ezek után térjünk vissza tulajdonképpeni tárgyunkhoz, a pénz szerepéhez az árutermelő, kapitalista társadalomban. Az árutermelést az jellemzi, hogy a termelő nem saját szükségletének kielégíté-

⁹ Természetes, hogy ez a néhány sor csak nagyon hiányos vázlata Marx közgazdasági aseptanainak. Aki részletesebb felvilágosítást akar szerezni, olvassa el, ha németül tud, Marx Kapital-jának első kötetét; ha nem tud németül olvassa el Kautsky könyvét: Marx gazdasági tanai, amelyet Garami fordított magyarra.

sére termel és pusztán a számára fölöslegest adja el, hanem tisztán eladás céljából termel. Amidőn termel, rendszeren még nem tudja, ki fogja a készáru megvenni, vagy egyáltalán akad-e rá vevői. Az áru-termelő kapitalista társadalomnak nincsen semmi szerve, amely megszabná, mely áruból mennyit kell termelni. Ezt az állapotot a *termelés anarchiájának* nevezik. Előfordulhat, hogy valamely áruból sokkal több kerül piacra, mint amennyire szükség van. Ilyenkor az áru a termelő nyakán marad vagy csak nagyon alacsony áron lehet túladni rajta. De előfordulhat az az eset is, hogy valamely termelő áruja nem fölösleges a piac ellátására, de még sem képes azt eladni. Nem képes azért, mert időközben egy másik termelő, aki ugyanezt az árut termeli, valami új gépet vagy új eljárást alkalmazott a termelésben, amelynek segítségével kevesebb munkamennyiséggel képes ugyanezt az árut előállítani, tehát áruját olcsóbban is tudja adni. És ez a termelő nemcsak olcsóbban tudja adni, de tényleg olcsóbban is adja el áruit. Mert hisz végcélja minél nagyobb haszonra szert tenni. Haszna pedig rendszeren úgy lesz nagyobb, ha nagyon sok árut valamivel alacsonyabb áron ad el, mint kevés árut magasabb áron. Gondoljunk csak arra, mennyivel olcsóbban termel a szövőgyár, mint a kézi szövőszéssel dolgozó takács; a kalapgyár, mint a kalaposmester. Az áruterelő tehát, midőn áruját piacra viszi, *megszabhatja ugyan előre árujának pénzben kifejezett értékét, vagyis árát.* De az árunak ez az egyoldalú megszabása egyáltalán nem biztosítja azt, hogy az árut ezért árért tényleg el lehet adni. Ez csak abban az esetben lehetséges, ha az árujában foglalt munkamennyiség „*társadalmi*“ munkamennyiség. Vagyis az illető áru az akkor átlag használatos termelőeszközök segítségével termelődött, tehát előállítása nem került több munkába, mint ami akkor szokásos. Ha valaki kéziparilag készített vasárukat akar forgalomba hozni, amidőn

ezeknek termelése már óriási üzemekben, hatalmas gépek segítségével történik, a kézi erővel termelt áruban foglalt munkamennyiség nem „társadalmi“ munkamennyiség: és noha tényleg a társadalmi munkamennyiségnél sokkal többet tartalmaz, mégis csak úgy adhatja el, mintha csak a társadalmilag szükséges munkamennyiséget tartalmazná.

Ezen a ponton világosan kitűnik a pénznek, mint ideális számolópénznek és mint valóságos pénznek különbsége. Amidőn a termelő vagy kereskedő papírosnyelvvel látja el áruját, amelyen tudtul adja a világnak, hogy mennyit akar érte kapni, a pénz csak mint elgondolt pénz, mint számolópénz szerepel. Azzal, hogy árujának árát elgondolt pénzben kifejezi, még a dolog nincs elintézve. Profitja csak akkor van meg, ha sikerül neki az árat realizálni, vagyis az árut tényleg valóságos pénzért eladni.

Az áruterelés anarchiájában a piac alakulása, az, hogy mennyi pénzt — pénzt a maga csengő valóságában — lehet az áruért kapni, a termelés nélkülözhetetlen és egyetlen irányítója. Nem lévén tudatos szervezet, amely arról gondoskodnék, hogy mindig olyan és annyi áru termeltessék, amennyire és amilyenre a társadalomnak szüksége van és pedig a társadalmilag akkor szükséges munkamennyiség mellett, a termelő csak a tényleges árucserénél, amidőn áruját pénzért cseréli fel, értesül róla, hogy helyesen számolt-e, hogy tényleg társadalmi munkamennyiséggel termelt és társadalmilag szükséges árut hozott-e piacra. Vagy amint Liefmann kifejezi^{9*}: Akad-e elegendő számú ember, aki az illető áru megvásárlásával megszerezhető *hasznosságot* többre becsüli minden más árunál, amelyet ugyanekkora pénzösszeg feláldozásával meg lehet szerezni. A

^{9*} Liefmann Robert: Grundsätze der Volkswirtschaftslehre. 1/397 lap folytatólag. Berlin. Deutsche Verlagsanstalt 1917.

tényleg megkapott csengő pénz mennyisége a termelés egyetlen irányítója az ártermelés anarchiájában. Ha ez a pénz tényleg annyi, mint amennyit ő az árban megszabott, vagy még ennél több, úgy minden rendben van. Ha azonban a kiszámított árnál kevesebb, ha alatta marad a tényleges értéknek, ha a termelő ráfizet a termelésre, ez rákényszeríti hogy más cikkek termelésére térjen át, amelyekre a társadalomnak, illetve a társadalmat alkotó embereknek szüksége van.

Az anarchikus kapitalista társadalmi rend csak ilyen örült eszközökkel, megtermelt értékek pusztulásával tudja elérni, hogy szükségletei némiképp fedeztessenek. Azok a kis termelők, akik nem képesek árujukért a megfelelő csengő pénzt a piacon megkapni, mert időközben új termelési módok alkalmazása által árujuk nem a társadalmilag szükséges munkamennyiséget tartalmazza, arra sem képesek, hogy máshoz fogjanak, vagy az új termelési módot alkalmazzák, mert nincs megfelelő tőkéjük, önálló termelőkből proletárokká lesznek, vagy éhhalállal pusztulnak el.¹⁰

A pénz tehát az anarchisztikus kapitalista társadalomban nélkülözhetetlen: egyetlen útmutatója, egyetlen irányítója a termelésnek. Hiú ábránd tehát minden rendszer, amely meg akarja tartani a kapitalizmust, de ki akarja belőle küszöbölni a pénzt. Pénzhelyettesítőkkal és pénzt képviselő papírokkal Jehet ugyan az aranyat egy bizonyos fokig pótolni, de a termelés irányítója végső fokon mindig a tényleges pénz marad.

„A pénz nélkülözhetetlensége — írja Hilferding

¹⁰ Midőn az angol szövőgépek gyilkos versenye le-törte az indiai házi vászonszövőést, 1834—35-ben írja az indiai angol alkirály hivatalos jelentésében: „Az itteni nyomorhoz fogható nem található a kereskedelem történelmében. A pamutszövők csontjai megfehérítik India síkságait,“ Marx: Kapital 1/397.

— magából az árutermelő társadalom lényegéből folyik, amely saját törvényét az áruknak mint a társadalmilag szükséges munkaidő termékeinek cseréjéből tudja meg, abból, hogy a termelők társadalmi kapcsolata áruik áralakulásában fejeződik ki, amely megszabja számukra részesedéseket a termelésben, valamint a termék megosztásában. Ennek a társadalominak az ártörvény szerinti sajátos szabályozódása az, ami az árucseré eszközéül egy külön árut követel meg, mert csak egy ilyen áru (a pénz) testesíti meg a társadalmilag szükséges munkamennyiséget. Hogy a csereeszköznek értékkel kell bírnia, ez közvetlenül következik egy olyan társadalom lényegéből, amelyben a javak árukká váltak és mint ilyenek cseréltetnek. Ugyanaz a folyamat, amely a javakból árut csinál, csinál valamely áruból pénzt.

A társadalmi összefüggés tudatlansága, az összefüggés helyreállítása az áruk cseréje által és annak a bizonyosága, hogy ez az összefüggés társadalmilag helyesen lőn megalkotva, amely csak a csere által jön létre, miután a termelés folyamata már elmúlt és változtathatatlan, ez jelenti a kapitalista termelési rend anarchiáját. Anarchia, mert nincs szervezet, amely a termelést cél szerint irányítaná, hanem ez a termelés egyéni szükségletek szerint alakul. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy annak a szüksége, hogy csereközvetítés pénz, tehát egy önmagában is értékes anyag által történjék, az árutermelő társadalom anarchiájából származik.¹¹

7. A pénzt képviselő bankjegy.

Az árutermelés kapitalista kialakulásával a P.-Á.-P.' — a pénz áru — több pénz folyamata idő-

¹¹ Hilferding: Das Finanzkapital. 18 lap.

ben szétválík. A termelő eladja áruját a kereskedőnek vagy a továbbfeldolgozó iparosnak meghatározott áron, de a befejező folyamat, az ellenértéket képező pénz átadása nem történik meg rögtön, hanem csak hosszabb-rövidebb idő múlva. A vevő az eladónak — immár hitelezőnek — elismervényt ad róla, hogy bizonyos megállapított idő múlva, vagy kívánságra azonnal kiszolgáltatja az összegnek megfelelő készpénzt. Ha valaki bir egy ilyen utalvánnyal, nem okvetlen szükséges, hogy az érte járó készpénzt felvegye. Ha olyan embertől vásárol árut, aki tudja, hogy az elismervényt kiállító adós vagyonos ember és az utalványt kívánságra biztosan be fogja váltani, odaadhatja az utalványt készpénz helyett. Ha az eladónak, aki áruja fejében most már új birtokosa az utalványnak, olyan másik üzletfélnek kell fizetnie, aki szintén teljesen megbízik az utalvány kiállítójának fizetési képességében, annak készpénz helyett tovább adhatja az utalványt. Minél többen tudják az utalvány kiállítójáról, hogy gazdag és megbízható cég, annál tovább foroghat az utalvány mint készpénzt helyettesítő csereeszköz, míg végre valaki készpénzben beváltatja a kiállítóval.

Az, hogy ezt az elismervényt az emberek pénz helyett elfogadják, azon a bizalmon alapszik, hogy az elismervény ért bármikor valóságos készpénzt lehet kapni. Minél közismertebb az adós, annál többen fogadják el ezt a papírt. Ha pedig az elismervény kiadója, aki vállalja a fizetési kötelezettséget egy országszerte bizalomnak örvendő bank, úgy azt *mindenki* elfogadja pénz gyanánt. Ez a bankjegy lényege.

Jól jegyezzük meg tehát a pénzhelyettesítő értékjegy (papírpénz) és a pénzt képviselő bankjegy különbségét. A pénzhelyettesítő papírpénzt az állam bocsátja ki. Pénz helyett azért foroghat, mert a pénzt mint csereeszköz képes helyettesíteni egy értéktelen tárgy is, ha az állam törvényes csere-

eszköznek adja ki. Forgalma azonban korlátolt: bármennyi névértékűt bocsássonak ki belőle, tényleges összes vásárló értéke csak annyi lesz, mint annak a valóságos aranypénznek az értéke, amely az áruforgalom lebonyolítására szükséges lett volna, ha papírpénzt nem hoztak volna forgalomba. A papírpénznek mindig kényszerárfolyama van és mindenki köteles azt a kibocsátó ország határain belül elfogadni. Ezzel szemben a bankjegy a pénznek nem mint csereeszköznek, hanem mint *fizetési eszköznek* a szerepéből fejlődött ki. Nem helyettesíti az igazi pénzt, hanem pénzt képvisel, bármikor igazi pénzre cserélhető ki. Az emberek nem azért fogadják el pénz gyanánt, mert az állam, kényszeríti őket rá, hanem azért, mert *hisznek benne, hogy bármikor igazi aranypénzéért cserélhetik fel.* És éppen ezért, mert mindenki biztos benne, senki sem követeli érte a valóságos pénzt. Bármily nagy névértékű pénzhelyettesítő utalvány vagy bankjegy kerüljön is forgalomba, ez nem idéz elő értékcsökkenést, mert minden utalvány egy valóságos áruüzlet, vagy gazdasági alappal bíró hitelüzlet eredménye. Megeshetik, hogy az utalványkibocsátó fizetéseképtelen lesz és utalványai teljesen elértéktelenednek; ez azonban a mennyiségtől független magánügy és a *többi* utalvány értékét közvetlenül nem befolyásolja.

A bankjegyek tehát kisebb-nagyobb kerek összegekről szóló kötelezvények, amelyeket valamely erre törvényben feljogosított bank állít ki és amelyekben kötelezi magát, hogy a kötelezvényben megszabott összeget bármikor valóságos pénzben kifizeti. Természetes, hogy a bank jegykibocsátás is hosszú fejlődésen ment keresztül, mire mai tökéletes alakja kialakult. Az egyes kereskedőállamokban már igen régen használtak pénzt képviselő bankjegyeket. Első nyomuk visszanyúlik egész a Krisztus előtti VI. századig, mikor is a babiloniaknál már forogtak bankjegyszerű, pénzt képviselő jegyek. És minden

államban, az árutermelés és hitel fejlődésével megtalálhatjuk a bankjegyek valamiféle nyomát. Nem követhetjük itt lépésről-lépésre a bankjegyek fejlődését, csak azt akarjuk még kiemelni, hogy az arany-pénz kímélése is nagy szereppel bír a bankjegyek elterjedésében. Az arany a forgalomban kopik, fogy, ami valóságos értékcsökkenést jelent. Hasznosnak mutatkozott tehát az aranyat vagy ezüstöt biztos helyen, valamely banknál letétbe helyezni és csak a letétről szóló elismer vényeket hozni forgalomba, amivel a nemes fém meg volt óva a kopástól. Ilyen volt például a hamburgi nagykereskedők bankja, ahová a kereskedők letették az ezüstrudakat és egymásközt az erről szóló utalványokkal fizettek.

A XIX. század közepéig a bankjegyek kiadása a bankok magánüzlete volt, amelybe az állam nem avatkozott bele. Minden bank annyi bankjegyet hozott forgalomba, amennyit bírt, amennyit pénz helyett az emberek, bízván fizetőképességükben, a forgalomban megtartottak. A bank jegy kibocsátás pedig igen jó üzlet a bankok számára. Az üzlet abban áll, hogy a jegybank azoknak, akik nála kölcsönt vesznek fel, bankjegyeket ad készpénz gyanánt, de éppen olyan kamatot szed a kölcsön után, mintha valóságos pénzt, aranyat kölcsönzött volna. Mivel pedig, amíg a bank a közönség bizalmát bírja, a bank jegy tulajdonosoknak mindig csak egy kis része jelentkezik a banknál, hogy a pénzt képviselő bankjegyeket valóságos pénzre cserélje be, a banknak módjában van bankjegyek alakjában sokkal több pénzt kölcsönözni és érte kamatot szedni, mintha csak a tényleg birtokában levő aranyat kölcsönözne oda a hitelt kérőknek.

Az a nagy haszon, amely így a bank jegy kibocsátással járt, arra vitte rá a bankokat, hogy tényleges készpénzbirtokukkal kellő arányban nem álló igen nagy mennyiségű bankjegyet bocsássonak ki. Ha azután a bizalom valamelyik okból megrendült, a

bankjegybirtokosok egyszerre és tömegesen jöttek a bankhoz, hogy értük a megfelelő arany- vagy ezüstpénzt követeljék. A bank pedig, nem rendelkezvén megfelelő mennyiségű igazi pénzzel és nem bírván a bankjegyeit adósaitól sem visszaszerezni — ami másokat megakadályozott volna abban, hogy a bankjegyeket a bank pénztárához vigyék beváltás céljából —, mivel az adósok csak bizonyos későbbi határnapon kötelesek adósságaikat visszafizetni, így mivel könnyelműen hitelezett és adóssai megbuktak, nem tudta a jegyeit igazi pénzzel beváltani és így csődbe jutott. Mindaddig, amíg az államhatalom túlnyomóan a földbirtokosok érdekeit szolgálta, akik jövedelmüket termények alakjában kapták meg jobbágyaiktól és így a pénzváltásokban kevésbé voltak érdekelve, az államok keveset törődtek a bank jegy kibocsátás ügyével. Amióta azonban az árutermelés egészen általánossá vált és vele kapcsolatban a polgárság osztályérdekei döntő befolyást nyertek az államügyek intézésében, a bankjegy kibocsátás állami rendszabályozás alá került. A fejlődés odairányul, hogy minden országban csak *egyetlen bank* bírjon a bank jegy kibocsátás jogával, az állam igen erős ellenőrzése mellett. Az állam ellenőrzése főleg arra terjed ki, hogy a jegybanknak a tényleges aranyállománya és az általa kibocsátott bankjegyek névértéke között egy bizonyos arány álljon fenn; a bank köteles hetenként kimutatást közölni a meglévő arany- és ezüstkészleteiről, igen rövid időn belül esedékes követeléseiről, valamint a forgalomban levő bankjegyek összes névértékéről* Mivel pedig a bankjegykibocsátás, mint kifejtettük, nagyon jó üzlet, az egyes államok igen jelentékeny haszonrészesedést kötnek ki maguknak attól a banktól, amelynek a bank jegy kibocsátás privilégiumát megadják. Minderről részletesebben szólunk a *mi* pénzeink tárgyalásánál. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy a kapitalista országok központi jegybankjainak bank-

jegyei általában éppen úgy forognak, mint a tulajdonképeni pénz. Az angol bank jegyei *törvényes fizetési eszközül* szolgálnak, vagyis mindenki köteles őket névértékükön elfogadni, amíg a bank eleget tesz ama kötelezettségének, hogy bankjegyeit kívánságra aranyra váltsa át. A francia és az osztrák-magyar bank jegyei minden korlátozás nélkül törvényes fizetési eszközül szolgálnak.

Végül még megemlítjük, hogy a bankjegyeken kívül még sokféle más pénzt képviselő bizalmi papír van. Ilyenek különösen a csekkek. Ha valakinek van pénze letétbe helyezve valamely banknál, úgy készpénz helyett egy csekket, vagyis bizonyos meghatározott összegről szóló, azonnal fizetendő utalványt adhat, amelyet az illető vagy maga beválthat készpénzre a banknál, vagy készpénz helyett ismét tovább adhat egy harmadiknak. A csekk elfogadása pénz helyett nem kötelező, de a tőkések körében általános szokás. Angliában a csekk használata annyira elterjedt, hogy még boltokban, mészárszékekben is csekkel fizetnek az asszonyok, nem készpénzzel.

A hitelüzletből származik a váltó is, amely azonban fejlődésében nem jutott olyan közel a pénzhez, mint a bankjegy vagy a csekk. A váltó ugyanis abban különbözik a bankjegytől vagy csektől, hogy a valóságos pénzen való beváltás kötelezettsége csak egy bizonyos, a váltón feltüntetett határidő eléréstével áll be, előbb nem, míg a bankjegy, csekk, stb. „*látra*“ szól, azaz a tulajdonos bármikor követelheti a készpénzen való beváltást. Ennek folytán a váltók is forognak ugyan pénzképviselők gyanánt, azonban nem teljes értékben, hanem a lejárat napjáig még hátralevő időre járó kamat levonásával. A modern kapitalizmusban a pénzt képviselő bankjegyek és más bizalmi papírok forgalma sokszorosán felülmúlja a valóságos pénz forgalmát.

8. Magyarország pénzrendszere.

Magyarországnak névleg külön pénzrendszere van, külön magyar és külön osztrák érmekeket vernek, de a kétféle pénz, külső formájától eltekintve, teljesen egyforma, ugyanabból az anyagból azonos pénzláb szerint verik, azonos névvel bírnak: így a forgalomban senki sem figyel rá, hogy magyar vagy osztrák veretű pénzt kapott-e. A bankjegyek megéppenséggel azonosak, egyik oldalukon magyar, másik oldalukon német és egyéb nyelvű irás van.

A jelenlegi magyar pénzrendszer alapja az arany. Ebből verik a 10 és 20 koronás aranyakat és pedig egy kilogramm színaranyból. 328 darab tízkoronás vagy 164, darab 20 koronás, aranyat. Az aranyhoz egy kilencedrészes réz- és ötvözetet; ez azért szükséges, hogy az anyag keményebb legyen és így az érme gyorsan el ne kopjanak. Egy tízkoronás arany tehát 3.05 gramm színaranyat tartalmaz: összes súlya pedig, aréztartalommal együtt, 3.41 gramm. Az aranypénzek súlya és finomsága szigorú ellenőrzés alatt áll; ha az érme kopása bizonyos fokot elért, kivonják a forgalomból.

A tíz- és húszkoronás, valamint a csak kismennyiségben forgó százkoronás aranypénzek *teljes értékű pénzek*. Éppen ezért külföldön is minden körülmények közt ugyanolyan értékkel bírnak, mint nálunk. Az aranyérmeken kívül 1, 2 és 5 koronás ezüstpénzek is vannak forgalomban. Ezeket 900, illetve 835 ezrelék finomságú ezüzből veszik; az ötkoronás súlya 24 gramm, egy kétkoronásé 10 és egy egykoronásé 5 gramm. *Az ezüstérmék tehát nem teljes értékű pénzek*. Jelenleg ugyanis a nyers színezüst kilogrammjának ára körülbelül 60—90 korona körül ingadozik. Egy kilogramm színezüzből ellenben körülbelül 200 darab egykoronás érmet vernek, úgy hogy egy egykoronás ezüst tartalma, ha beolvasztanák, csak körülbelül 30—40 fillért érne. Még keve-

sebb a bronzból vert két- és egyfilléresek igaz értéke.¹³

A teljes és nem teljes értékű pénz közti különbség világosan kitűnik a pénzverésnél. A körmöcbányai pénzverőhivatal köteles bárkinek, például az aranybányáknak, a nyersaranyát átvenni és néhány korona- próba- és más díj levonása után kilogrammonként 6 koronáért 10 és 20 koronás aranyakra kiveretni, illetve a megfelelő összeget aranypénzben előre kiadni. *Ellenben ezüstérméket magánosok részére egyáltalán nem vernek*; csakis az államnak van joga veretni!

Végül még megemlítjük, hogy a bécsi pénzverde kereskedelmi célokra külön arany- és ezüstpénzeket ver: a dukátaranyukat és a Mária Terézia-tallérokat 1780-as évszámmal. Ezekre főleg a kisázsiai forgalomban van szükség, mert az ottani népek ebben a pénznemben számolnak. A belföldi forgalomban ezek az érmek csak ritkán forognak; elfogadásuk nemi kötelező.

A monarchiának pénzhelyettesítő értékjegyei, vagyis papírpénzei most már nincsenek. Az utolsó ilyenforma pénz — idősebb emberek még emlékeznek rá — az 5 és 50 forintos papírpénzek voltak, amelyek azonban már vagy 20 éve nincsenek forgalomban. A most forgalomban levő papírosanyagú pénzek, a 10, 20, 50, 100 és 1000 koronások mind *pénzt képviselő bankjegyek*, amelyeket kizárólag az Osztrák-Magyar Banknak, a monarchia egyetlen jegybankjának van joga kibocsátani. A mi bankjegyeink a jegybank kötelezvényei, amelyeket a bank a törvény szövege szerint bármikor köteles „*törvényes ércpénz*“-re beváltani, amint ez a bankjegy szövegéből is kitűnik, amely így hangzik:

„Az Osztrák-Magyar Bank e bankjegyért bárki

¹² Mindez a háborúelőtti időre vonatkozik; a háboruban az ezüst, nikkell és bronz *fémértéke* felülemelkedett a belőlük vert pénz névértékénél. Lásd a II. részt.

kívánságára azonnal fizet bécsi és budapesti főintézeteinél *tíz* (vagy húsz, száz, ezer) *korona* törvényes ércpénzt.

Bécs, 1913 január 2-án.

Az Osztrák-Magyar Bank.“

Ezt a szöveget a bank kormányzójának, vezértitkárának és főtanácsosának aláírása egészíti ki. Ezenkívül sor- és rendszám, valamint mindenféle rajz látható rajta, úgyszintén egy figyelmeztetés, hogy a bankjegy utánzását a törvény szerint büntetik. Az aláírások a bankjegy lényeges szövegéhez tartoznak; ellenben rajz, szám stb. csak arra való, hogy a hamisítást megnehezítse, illetve a hamisítványok felismerését megkönnyítse. De a bankjegy lényegéhez nem tartoznak és a bankjegy közgazdaságilag ugyanaz maradna, ha ugyanolyan fehér papírra nyomnák vagy írnák a szöveget, mint amely most az olvasó előtt van. Csak az aláírások és a szöveg fontos. Mivel azonban a bankjegy sokat forog, sokat összehajtogatják, különös bőrnemű papíron nyomják, hogy ne szakadjon szét. Ugyanezért időnként újakkal cserélik fel a bankjegyeket, ami azért is szükséges, mert a bankjegyhamisítók egynéhány év alatt kitanulmányozzák a bank jegyrajznak minden titkát és ügyes utánzatokat tudnak forgalomba hozni.

Visszatérve a bankjegy szövegére, ennek az a lényege, hogy a bank köteles azonnal ugyanannyi értékű ércpénzt adni bankjegyeiért, ha ezt valaki kívánja. De mi az, hogy törvényes ércpénz? Magyarországon a törvény szövege szerint arany valuta van, arany a törvényes ércpénz, a jegybanknak tehát kívánságra bármikor aranyat kellene adni bankjegyeiért. *Azonban a törvénynek egy későbbi vontja bizonytalan időre felmenti a bankot az aranyfizetés kötelezettsége alól*, csak az ezüstre való beváltás kötelezettsége marad meg. Minthogy pedig az Osztrák-

Magyar Bank jegyei a monarchiában törvényes fizetési eszközt képeznek, vagyis mindenki köteles azokat névértékükön elfogadni, a mi papírospénzeink középhelyet foglalnak el a bankjegy és a kény szerforgalmi államjegy közt. Bankjegyek, szövegük és külső formájuk szerint, valamint azért is, mert a jegybank bárki kívánságára *tényleg* ad értük aranyat, noha nem köteles ezt tenni.¹³ Viszont papírpénz jellegük van azért, mert mindenki kénytelen ezeket a bankjegyeket névértéken elfogadni, *senki-nek sincs joga követelni*, hogy a bank aranyat adjon bankjegyeiért.

Mint mondtuk, az Osztrák-Magyar Bank az egyetlen bank a monarchiában, amelynek joga van bankjegyeket kibocsátani. És mivel bankjegyeit az állam kényszerárfolyammal ruházza fel, a bank jegykibocsátása erős állami ellenőrzés alatt áll; az állami ellenőrzés megnyugtatóan szolgál a bankjegyek birtokosainak és megakadályozza a bank megrohanását, a bizalom megrendülését, ami az ország közgazdaságára végzetes hatású volna. Az állam ellenőrzése abban áll, hogy a bank kormányzóját a király nevezi ki, a bank köteles minden héten kimutatást közölni, hogy mennyi az aranykészlete és mennyi bankjegy van forgalomban.¹⁴ Végül nem bocsáthat ki korlátlan mennyiségű bankjegyet.

¹³ A háború alatt a bank megszüntette az arany kiadását!

¹⁴ A jegybank hivatalos kimutatása minden héten az összes újságokban megjelenik. Íme egy példa. A jegybank 1914 június 7-éről kelt kimutatása: Bankjegyforgalom 2.187,895.000 (— 102,113.000) korona. Érckészlet 1.608,557.000 (— 1,558.000) korona. Váltótárca 718,883.000 (— 43,798.000) korona. Lombardkölcsonök 179,781.000 (+ 8,249.000) korona. Azonnal esedékes tartozások 281,804.000 (+ 57,530.000) korona. Adómentes bankjegytartalék 20,862.000 korona. A zárjelben foglalt számok az előző hét adataival szemben a változást mutatják.

A bankjegykibocsátás korlátja kétféle. Elsősorban a banknak csak annyi bankjegyet szabad kibocsátani, hogy azok összege a bank birtokában levő aranykészletet (hozzászámítva 60 millió korona külföldi aranyváltót is) csak felével múlja felül. Ha például a bank aranykészletének értéke 2 milliárd korona, akkor legfeljebb 3 milliárd névértékű bankjegyet bocsáthat ki. Ezt úgy nevezik, hogy a bankjegyei „*kétharmad arany fedezettel bírnak*“. Mielőtt azonban ez a legfelső határ eléretnék, egy másik korlát érvényesül. Ha ugyanis a forgalomban levő bankjegyek névértéke az aranykészlet értékét 600 millió koronával felülmúlja, a 600 millión túli rész után a bank köteles évi 5% bank jegyforgalmi adót az államnak fizetni. Ilyenmódon az állam korlátot szab a bankjegykibocsátásnak.

A banknak nyilvánvalóan az az érdeke, hogy minél több bankjegy legyen forgalomban. Mert a bank nem ingyen adja át bankjegyeit a közönségnek, hanem — mintha igazi pénz volna — kamatfizetés fejében. A bankjegyek úgy kerülnek a forgalomba, hogy az emberek, nagyvállalatok, pénzüzetek, ha pénzre van szükségük és kellő vagyonuk van, tehát „hitelképes“-ek, a jegybankhoz fordulnak kölcsönért. A banknak mindenkor van egy úgynevezett „*hivatalos kamatlába*“, — amelynek nagysága időnként változik és 3—7% közt ingadozik, rendszeren 4—4½%. Akik kölcsönt vesznek fel a jegybanktól, nem kapják meg az egész összeget, hanem, mint minden más pénzüzetnél, a kölcsön tartamára járó kamattal kevesebbet. A jegybank persze nem aranyat, hanem bankjegyeket ad a kölcsönvevőknek.

vagyis 102 millió kor. összegű bankjegy áramlott vissza a bankba. Mivel az érckészlet 1608 millió, a bank 2208 millió korona névértékű bankjegyet bocsájthatott volna ki *adómentesen*. Tényleg csak 2187 millió volt forgalomban, tehát a bank még 21 milliót bocsájthatott volna ki. *Ez az adómentes bankjegytartalék.*

Mennél többet tud kiadni, annál több a kamatjövedelme. Mivel pedig felével több bankjegyet bocsáthat ki, mint amennyi aranya, valóságos vagyona van, világos, hogy az az érdeke, hogy teljes bankjegykibocsátási jogát kihasználja. Ennek azonban korlátot vet az 5%-os bank jegy adó az érckészletet 600 millió tul felülmúló forgalom után. Ebből következik, hogy a 600 millió kontingensen túl a bank csak akkor bocsát ki bankjegyet, akkor folyósít kölcsönt, ha 5%-nál több kamatot szedhet érte, a hivatalos kamatláb magasabb 5%-nál. Az Osztrák-Magyar Banknak ez a törvényt szabta korláta tehát éppen olyankor nehezíti meg a pénzsaporítást, amikor arra legnagyobb szükség volna, rossz pénzviszonyok idején.

9. A pénz a világforgalomban.

„A belső forgalmi körből kilépve, a pénz ismét leveti az ott keletkezett helyi formáit, ármérő, érem, váltópénz és értékjegy alakját és a nemes fémek őseredeti rúd alakját ölti újra fel. A világkereskedelemben az áruk abszolút általánosan érvényesítik értéküket. Itt tehát értékalakjuk is önállóan, mint világpénz áll velük szemben. Csak a világforgalomban szerepel a pénz teljes mértékben, mint az az áru, amely természetes alakjában egyben közvetlen társadalmi megvalósulása az elvont emberi munkának.“ (Kapital, 1/105.)

Ha magunk külföldre utazunk, úgy látszólag semmi változás nem történik. Osztrák-magyar egyenruhába öltöztetett arany, ezüst érmeinket, valamint bank jegyeinket a határon vagy bármely bankban átváltják tetszőleges más egyenruhájú pénzzé. Látszólag nincs semmi különbség.

Valójában egy nagy változás történt. Pénzünk, amely a belföldön — aranytartalmára való tekintet

nélkül — mint törvényes fizetési eszköz szerepelt, a határszélen a számításban csak mint nyers veretlen arany, vagy erre szóló utalvány szerepelt. Husz-koronás aranyunk itt nem 20 koronás arany, hanem 6.10 gramm nyersarany és ilyen arányban számítják ezt át az idegen ország pénzeire.

Ha nagyobb mennyiségű aranypénzt akarunk külföldön fizetésre felhasználni, akkor ez rögtön nyilvánvalóvá lesz: aranyainkat mázsára vetik és súly szerint, a kopást leszámítva, veszik csak át. Az Osztrák-Magyar Banknak fix árszabása van, amely szerint külföldi aranypénzeket súly szerint átvesz: egy kilogramm német aranypénzt 2947.845 koronáért, egy kilogramm francia vagy bármely frankra szóló arany pénzt 2951 koronáért, angol sovereigneket 3002-1538 koronáért; az ár különböző, mert az érmek finomsága eltérő. A bank kiköti, hogy a *nagyon piszkos darabokat mérlegelés előtt le kell mosni*. Világos, hogy csak a színaranyat fizeti meg és mitsem törődik az érmek „nemzeti egyenruhájával“. A francia bank, ha észreveszi, hogy valaki kivétel céljából váltja be bankjegyeit aranyra, *csupa kopott aranyat ad*, hogy az illetőnek az üzletét elrontsa. Éppen ezért nemzetközi tartozások kiegyenlítésére rendszeren nem is aranyérmeket, hanem aranyrudakat használnak, az aranynak ősi, minden állami beavatkozástól ment, nemzetközi formáját. A rudak finomságát hiteles fémjegyző hivatal bélyege mutatja; súlyukat pedig minden átadás alkalmával darabonként pontosan lemérik, mint bármely más értékes áruét. Az aranytermelő vidékeken, Dél-Afrikában, Ausztráliában, Alaszkában közvetlenül árukért cserélik be — persze pénzegységre átszámítva — az aranyat. Innen viszik ia hajók a kapitalista világ főcentrumaiba, Londonba és Newyorkba, onnan pedig ide-oda, a világ minden részébe, aszerint, hogy két-két ország fizetési mérlege miképp alakul. Mert ha két ország lakosságának egymás közti árucseréje

nem egyenlítődik ki az áruforgalom által, úgy a különbséget előbb-utóbb aranyküldemény által kell kiegyenlíteni. Az arany tehát termelési helyéről állandóan vándorol a kapitalista országokba; egy nagy részét a jegybankok váltják magukhoz, egy más részét ipari célokra, ékszerekre, csillogásra használják fel; egy kis része pedig ide-oda vándorol a nemzetközi fizetések kiegyenlítésére.

Minden állam ma is arra törekszik, hogy az arany lehetőleg szaporodjék az országban. Ennek az első feltétele, hogy az ország valutája, pénzviszonyai rendben legyenek. Régi tapasztalás, *hogy a rossz pénz kikergeti az országból a jót, vagyis az aranyat.* Ez természetes is. Hiszen rossz, értéktelen pénzt külföldön csak bizonyos körülmények között lehet fizetésül felhasználni, ott csak az aranyértéket veszik értéknek. Nálunk jelenleg az Osztrák-Magyar Banknak a feladata a monarchia külföldi fizetéseit úgy irányítani, hogy arany lehetőleg ne menjen ki az országból.

Hogyan lehet ezt elérni!

Tegyük fel, hogy nekünk, mint kereskedőknek, kell külföldön egy számlát fizetnünk. Ezt természetesen ottani pénzben, aranyban kell kifizetni. A legegyszerűbb volna annyi súlyú aranyat a mi aranypénzünkben kifejezve kiküldeni, amennyi a számla kifizetésére szükséges. Hogy ne kelljen a súlyt számolgatni, a külföldi tőzsdék állandóan jegyzik, hogy 100 koronáért mennyi 100 márka vagy 100 frankot, vagy más külföldi pénzt adnak. Ez azonban költséges módszer. Az arany szállítása drága; útközben biztosítani kell és ha készpénzalakban küldjük, a szállítási idő tartama alatt természetesen kamatot nem hoz. De van a kiegyenlítésnek egy más módja is. Lehet fizetni úgy is, hogy az itteni bankoknál váltunk be megfelelő mennyiségű külföldi aranyat képviselő papírpénzt. Itt már a szállítási költség kisebb, de a pénz itt sem kamatozik útközben. Végül van

egy harmadik mód is. Akik külföldön eladtak magyarországi árukat, kaptak érte odavaló pénzre szóló váltót. Ezeket a váltókat a. tőzsdén árulják, mint más értékpapírokat; a lejáratig járó kamatot persze az árból leszámítják, úgy mint a belföldi váltónál is, ha valaki lejárat előtt kifizeti. A külföldi pénzre szóló váltókat fizetés céljából az illető országba küldik: a váltó vásári asara fordított pénzüsszeg- persze útközben kamatozik, mert mire a váltó odaér, az aközben eltelt idővel kevesebb kamatot számítanak le névértékéből.

Hogy a kereskedő aranyat küld-e vagy váltót, ez a váltók árfolyamától függ, amelyet a tőzsdén jegyeznek. Ez viszont elsősorban az árcseréből származó adósságok alakulásából. Ha a magyar kereskedők kevés árut vettek Franciaországban, de sokat adtak el oda, akkor a tőzsdén kevés a kereslet francia váltók iránt, ellenben sokan kínálják. Ilyenkor persze az árfolyam leszáll és senkinek sem jut eszébe, hogy valóságos aranyat indítson útnak. Ha meg fordítva áll a dolog, ha sok számlát kell frankokban kifizetni és kevesen kínálnak ilyen váltókat — mert sokat vettek Franciaországból és keveset adtak el oda — az árfolyam emelkedik és néha eléri a „*felső aranypontot*“, vagyis oly drága lesz, hogy előnyösebb az aranyat, rudak vagy érmek alakjában, fizetés céljából kiszállítani. Természetes, hogy a nemzetközi tartozások országonként ellensúlyozzák egymást: ha sok tartozásunk van Franciaországban, ellenben sok követelésünk Angliában, angol pénzzel, illetve váltókkal fizetünk Franciaországban. Ilyenformán béke idején valamely ország pénzének árfolyama *valamennyi* külföldi országgal szemben körülbelül egyformán alakul. A fizetési mérleg alakulása nemcsak a kereskedelmi mérlegtől függ. A régi, gazdag államok, Hollandia, Anglia, Franciaország tőkései sok tőkét helyeztek el külföldön, amelynek profitja vagy kamatja évről-évre jár nekik. Ennek folytán fizetési

mérlegük „*aktív*“ — vagyis az ország polgárai évente összesen több pénzt kapnak külföldről, mint amennyit el kell fizetniök — noha kereskedelmi mérlegük „*passzív*“, több árut kapnak külföldről, mint amennyit oda kivisznek. Angliánál ez a különbözet a háború előtti években 3—4 milliárd koronára rúgott. A szegény államok, amelyek sok tőkével tartoznak külföldre, ennek kamata fejében évente nagyösszegű értéket kénytelenek külföldre vinni; a kereskedelmi mérlegük aktív, fizetési mérlegük ellenben passzív: ez volt a helyzet a monarchiában 1906 előtt. A külföldi tőkék kamatozásán kívül még más tényezők is befolyásolják a fizetési mérleget és ezzel kapcsolatban a pénz árfolyamát. Franciaországba, Olaszországba, Svájcba a gazdag utasok százezrei viszik évente a pénzt: Magyarországra az Amerikában dolgozó kivándorlók küldenek nagy összegeket. Mindez nagy befolyással bír a fizetési mérleg és a váltóárfolyam alakulására.

A jegybank oly módon akadályozza meg az arany külföldre való kivitelét, hogy olyankor, amikor alacsonyan állnak a külföldi váltók, mert nagy a kínálat és kevés a kereslet, összevásárolja azokat, persze a kamat leszámításával. Ha ellenben árfolyamuk emelkedik, közeledik a felső arany ponthoz, vagyis az arany kiáramlása fenyeget; piacra hoznak belőle nagyobb mennyiséget, ami által az árfolyam leszáll és az aranykivitel megszűnik előnyös lenni.

Ilyen módon a jegybank meg tudja akadályozni az arany kivándorlását abban az esetben, ha a szükséglet külföldi fizetési eszközökben csak *ideiglenesen* nagyobb a keresletnél. Ha azonban ez állandóan így van, ha az ország lakossága állandóan többet köteles fizetni a külföldnek, mint amennyit attól kap, akkor a jegybank sokat emlegetett „*devisa politika*“-ja. — így nevezik a külföldi váltók árfolyamalakulását befolyásoló, fenn megírt tevékenységét — persze

hatástalan marad, mert a bank sohasem jut abba a helyzetbe, hogy megfelelő árfolyamon készletet gyűjtessen külföldi váltókból. Ilyenkor a bank, amely az országban levő arany főbirtokosa, kénytelen aranyat adni a nemzetközi fizetés céljaira.

De azt lehetne felvetni, hogy miért adjon a bank aranyat, amidőn erre nincs kötelezve? Vizsgáljuk meg, mi történne, ha a bank tényleg megtagadná az arany kiadását. Ez esetben, minthogy a magyarországi adósoknak tartozásaikat ki kell fizetni, különben csődöt kérnek ellenük, a külföldre szóló aranyváltók árfolyama nagyon felszökne, messze az aranypont fölé. Ennek folytán elsősorban a forgalomban levő 10 és 20 koronás aranyakat szednék össze a kereskedők és küldenék ki külföldre számláik kifizetésére. Csakhamar az utolsó aranypénz is külföldre távozna. Miután az arany eltűnt a forgalomból, a külföldi fizetési eszközök árfolyama még erősebben emelkedik. Előállna az az eset, hogy pénzünk tényleges külföldi vásárlóképessége sokkal kisebb lenne, mint aranyban kifejezett névértéke. Míg az aranytartalom szerint 100 korona annyit ér, mint 85.06 márka vagy 105.01 frank, addig tényleg 100 koronával talán csak 75 márkáról vagy 93 frankról szóló számlát lehetne kifizetni. Vagyis pénzünk elvesztenié egyenértékét: a külföldi pénz nálunk többet érne, mint ami arany tartalmának megfelel; vagyis „ágió“-ja volna, amint ezt nevezik.¹⁵ Ezzel pedig az egész pénzforgalomban megszűnne a biztosság, a pénz a külkereskedelmi forgalom alakulása szerint hol többet, hol kevesebbet érne; az áralakulást nemcsak a termelésben beállott változások, hanem a pénz értékének változása is befolyásolná, amivel meg-

¹⁵ Ha a külföldi pénz nálunk kevesebbet ér a paritásnál, akkor azt mondjuk, hogy a külföldi pénznek nálunk diszázsiója van.

szűnne a zavartalan árutermelés lehetősége,¹⁶ Mind-ebből látjuk, hogy a modern kapitalizmus az aranyai és annak külföldi forgalmát nélkülözni nem tudja. Bármily fölösleges, haszontalan kiadás — faux frais, mint Marx nevezi — az aranybányászatnak és az arany folytonos ide-oda szállításának a költsége, a kapitalista világforgalom nem nélkülözheti az aranyat, azt az egyetlen árut, amely hasznosságára való tekintet nélkül, mint a társadalmi munka megtestesítője szerepel. A belső forgalomban, ahol a pénz mint csereeszköz szerepel, lehet értékjegyekkel, pénzt képviselő bizalmi papírokkal helyettesíteni az igazi pénzt, az aranyat; de a pénz itt is nélkülözhetetlen, mint a termelés anarchiájának ellensúlyozója, mint a termelés irányítója, amint ezt az erről szóló fejezetben kimutattuk. A világforgalomban, ahol a pénz mint fizetőeszköz szerepel és voltaképp csak azt a különbséget egyenlíti ki, amellyel egyik állam kevesebb javakat, valóságos értéket adott a másiknak, mint amennyit kapott tőle, nem lehet az aranyat papírral helyettesíteni. Itt az arany mindig nyers alakjában, mint valóságos, súly szerint értékelt áru vándorol ide-oda, kiegyenlítve a nemzetközi termelés anarchiájából származó különbségeket. Az arany használatát korlátozni lehetne a kapitalista államok

¹⁶ A passzív fizetési mérlegből származó diszázsió megszüntetésére van még egy mód, amely azonban csak elodázza a bajt: *külföldi kölcsön felvétele*. Ha valamely ország, amelynek passzív a fizetési mérlege, nagy kölcsönt vesz fel külföldi pénzben, úgy egy csapásra nagymennyiségű külföldi fizetési eszközhöz jut, a kereslet bőséges kielégítést nyer és az egyensúly helyreáll. Ez persze csak addig tart, amíg a kölcsön el nem fogy: utána a helyzet még rosszabb lesz, mert a külföldön felvett kölcsönnek külföldre fizetendő kamata állandó tehertétele a fizetési mérlegnek. Külföldi kölcsön felvétele tehát csak akkor segít, ha valamely rendkívüli, nem ismétlődő körülmény — rossz termés, háború — rontotta meg pillanatnyilag a fizetési mérleget:

nemzetközi megegyezése, egy államközi bank felállításával. Ez azonban csak akkor volna lehetséges, ha a háborn lehetősége teljesen megszűnne. Csak egy nemzetközileg szervezett *kommunista* termelésben lesz majdan az arany, illetve a pénz használata teljesen fölösleges.

10. A pénz kamatozása; a bankok.

Ha valakinek olyan pénze van, amelyre egy ideig nincs szüksége, beviszi valamely pénzintézetbe, takarékpénztárba vagy bankba. Ott nemcsak megőrzik pénzét, hanem szaporítják is; bármily kis ideig van is ott a pénz, a betevő mindig valamivel többet kap ki, mint amennyit betett.

Az 1913. évi pénz válság idején az újságok megírták azt az érdekes esetet, hogy egy földművesember beállított egyik vidéki takarékpénztárba és követelte, hogy néhány ezer koronára rugó betétjét azonnal fizessék vissza neki. A hivatalnokok megpróbálták megértetni vele, hogy ilyen összeg kifizetése szabály szerint csak nyolcnapi felmondási idő leteltével történik. Barátunk azonban nem tárgított és hogy botrány ne legyen belőle, kifizették betétjét az érte járó kamattal együtt. Midőn a pénzt megkapta, gondosan megvizsgálta a kapott bankjegyeket, meggyőződött valódiságukról, aztán ismét visszaadta a pénzt, mondván: *Csak látni akartam, megvan-e még a pénzem!*

Olvasóink bizonyára mosolyogni fognak a közgazdaság dolgaiban járatlan emberen, aki azt képzelte, hogy a takarékpénztár azért fizet neki kamatot, hogy pénze nála heverjen. Mi már tudjuk, hogy hiába zárjuk be akár az aranyat, akár a bankjegyet valamely pénzszekrénybe, az ott szaporodni nem fog. Hogy a pénz szaporodjék, ehhez épp ellenkezőleg az

szükséges, hogy a pénz forgalomba kerüljön, hogy résztvegyen a termelő tőke profitszerző körforgásában. Mert csak a tőke segítségével lehet értéktöbbletet kisajátítani és csak az értéktöbblet egy része az, amit a pénztulajdonos, aki pénzét nem akarja vagy nem tudja közvetlenül tőke gyanánt a termelésben alkalmazni, mint kamatot megkap. A pénzüintézetek eredeti alakjukban voltaképp pónzközvetítővállalatok. Némely embernek van időlegesen fölösleges pénze olyan értelemben, hogy azt saját üzletében, gyárában felhasználni nem tudja. Sok szegény embernek, földmivesnek, cselédnek, munkásnak van egy kevés kis pénze, amely azonban nem elegendő ahhoz, hogy az illető önálló termelést kezdhessen vele. Viszont másoknak szükségük volna pénzre, üzemük bővítésére, új üzem kezdésére. Az is előfordul, hogy valaki kölcsönt akar felvenni, mert a folyó jövedelme valami okból nem elég szükségletei kielégítésére; a munkás, ha munka nélkül marad, a gazda, ha éppen rossz volt a termés, a hivatalnok, ha valami rendkívüli kiadása volt. Ez az úgynevezett fogyasztási hitel, amelyet azután az illető, ha kéréseié ismét arányba jut kiadásaival, kamatostól visszafizet.

Ez azonban a kivételes eset. Túlnyomórésztben az emberek termelési célokra kérnek idegen pénzt kölcsön. A termelés a mai társadalomban lényegében értéktöbblettermelés. Akinek magának nincs — vagy nincs elegendő — tőkéje a termeléshez, szívesen átengedi az idegen pénzzel, idegen tőkével termelt értéktöbblet egyrészét a pénztulajdonosnak, mint készpénztőkéje kamatát. A pénzüintézetek voltaképp közvetítik a pénzt kölcsönadó és pénzt kölcsönvevő tőkések találkozását. Akinek van egy kevés pénze, azt úgy akarja elhelyezni, hogy teljes biztonságban legyen. Nem szívesen bízza tehát rá egy egyes emberre, hanem egy pénzüintézetnél helyezi el, amely nagy alaptőkéjével több biztonságot

nyújt és amelytől a pénzt azonnal vagy párnapi felmondással ismét vissza lehet kapni, míg a magánember hosszabb időre igényeli a kölcsönpénzt. Az emberek tehát a pénzügyintézeteknél helyezik el pénzüket. A pénzügyintézetekhez fordulnak azok az emberek, akiknek pénzre van szükségük. A kölcsönkért pénz után kamatot fizetnek a pénzügyintézetnek, amely viszont betevőinek fizet kamatot, persze alacsonyabban, mint amit ő kap adósaitól. Az adósaitól szedett és a betevőinek fizetett kamat különbözete adja a pénzügyintézetek nyereségét, az alaptőke kamatozásán kívül.

A kapitalizmus legújabb fejlődése azonban alapjában megváltoztatta a pénzügyintézetek eredetileg a kölcsönközvetítésre szorító szerepét. A modern kapitalizmusban az egyéni vállalkozás helyére a részvénytársasági forma *levett*. A részvénytársaság tőkéjét sok ember (a részvényesek) adja össze. Aki nem akar tovább részesedni az üzletben, az egyszerűen eladja részvényeit, amelyeknek az értéktőzsde állandó piacul szolgál. A *tőke* „névtelen“ tőkévé lett. mint a franciák találóan elnevezték: névtelen, mert a vállalat tulajdonosai folyton váltakoznak, mert a tulajdonosok személye a munkás előtt, aki az érték-többletet termeli, ismeretlen. Maga az elvont, a névtelen *tőke* áll itt szemben a munkásokkal a maga teljes szívtelenségében. Míg az egyéni tőkés, a gyáros és munkásai közt idővel mégis bizonyos személyes kapcsolat keletkezett, a névtelen tőke urai megbízott hivatalnokok útján érintkeznek csak a munkásokkal, sőt a legtöbb esetben sohasem is látták azt a gyárat, amelynek munkásai számukra érték-többletet termelnek, amelynek jövedelméből élnek. A részvénytársaság vezetését az igazgatóság végzi; az egyes részvényes csak minden évben egyszer, a közgyűlésen szólhat bele a vállalat ügyeibe. A legfőbb változás a mai és a régebbi pénzügyintézetek közt az,

hogy a mai bankok nem elégesznek meg a régiék módjára a pénzközvetítés hasznával, hanem a saját tőkéjüket és a rájuk bízott tőke tetemes részét közvetlen termelésre használják fel oly módon, hogy részvényeket vásárolnak, részvénytársaságokat alapítanak és így részesedést vállalnak a legkülönbözőbb ipari, kereskedelmi és pénzügyi vállalatoknál. Ezáltal a részvénytársaságok igen nagy része közvetlen a nagybankok befolyása alá kerül. Míg a többi részvényes nem ismeri egymást, nem ért a vállalat ügyeihez és nagyrésztük nem is gyakorolhatja részvényesi jogát sem, mert itt a pluralitás divik, csak 10—50 részvény ad egy szavazatot, addig a bank ismeri az ügyeket és hatalmát teljesen kihasználja. Elég, ha 10—40 százaléka a részvényeknek valamely bank birtokában van, hogy ura legyen a vállalatnak. Hisz a részvényesek nagyrésze egyáltalán nem bír szavazati joggal, mert nincs elegendő számú részvénye, vagy ha bírna is, nem gyakorolja jogát. Viszont a bank olyan részvények alapján is szavaztat, amelyek nem képezik tulajdonát. Általános szokás ugyanis a részvények elzálogosítása. Az emberek nagyrésze nem azért vásárol részvényt, hogy osztalékot kapjon, hanem spekulációból, hogy drágábban eladhassa. Ezért többet vesz, mint amennyi tőkével rendelkezik. Tízezer korona tőkével ötvenezer korona áru részvényt vesz, a hiányzó negyvenezer koronát úgy szerzi meg, hogy zálogba adja a részvényeket valamely banknak. A bankok ezeket a náluk elzálogosított részvényeket is felhasználják uralmuk biztosítására, amennyiben a velükjáró jogokat a közgyűlésen saját céljaik érdekében mint sajátjukat használják fel. Ilyen módon döntő befolyást gyakorolnak az összes nagyvállalatokra, döntő tényezőivé lesznek a termelésnek, annál inkább, mert a különböző vállalatok közt a függéseknek egész sorozata áll fenn. Az egész termelés a

„fináncsőke“ befolyása alá kerül, mint Hilferding ezt az új alakulást elnevezte. A névtelen tőke rettenetes hatalmának birtokosa és kezelője egy maroknyi pénztőkés lett: a nagybankok vezetői, igazgatói. A fináncsőke hatalmába kerítette az egész tőkés-termelés vezetését. A pénz urai az egész emberiség uraivá lettek. A pénz, amely eredetileg a termelés fölöslegének könnyebb kicserélését szolgálta, a XX. században az egész gazdasági élet döntő tényezőjévé lett. A pénz nagyhatalmai, a nagybankok ezernyi fiókkal és függő intézettel bírnak a világ minden részében. Az angol, francia, német nagybankok milliárdokkal rendelkeznek. Egy-egy nagybank ugyanolyan nemű több iparvállalatnál bírván érdekelt-séggel, természetesen arra törekszik, hogy valamennyi boldoguljon. Ez pedig úgy érhető el legkönnyebben, ha a verseny megszűnik, ha megegyezésre jutnak, kartellbe tömörülnek az összes érdekelt vállalatok. A nagybankok, a pénz főhatalmas-ságai ilyen módon a kartellalakulás főmozgatói lesznek.

Magyarország szűk gazdasági keretei között olyan óriási pénzintézetek nem fejlődhetek ki, mint a nyugati országokban. De még így is megdöbbentő, mekkora gazdasági hatalom összpontosul egy-egy magyarországi nagybank kezében. Válasszuk ki például a *Hitelbankot*.

A *cementiparban* a Hitelbank valóságos trösztöt hozott össze, amennyiben az alábbi cementgyárak az ország egész termelésének mintegy 85 százalékát bírják és így ő diktálja az árakat.

	Alaptőke	Tartalék
	millió korona	
Beocsini cementgyári unió — — — —	8·8	2
Lédeci cementgyár — — — — —	1·6	—
Kroátia cementgyár Zágráb — — —	3	—
Zsolnai cementgyár — — — — —	5	—
Összesen —	18·4	2

A bank közvetlen érdekkörébe tartoznak 1914-ben — a következő nagy ipari vállalatok:

<i>Bányák, gépgyárak:</i>	Alaptőke millió	Tartalék korona
Urikány-Zsilvölgyi kőszénbánya —	16	2
Sopronvidéki kőszénbánya — — —	2	—
Ganz és Társa—Danubius — — —	8·6	11·4
Ganz-féle villamossági rt. — — —	8	—
Fémkohó és vegyészeti ipar, Fiume (közös a Kereskedelmi Bankkal)	4	—
Fegyver- és gépgyár — — — — —	5·4	3
Dobsinai rézművek — — — — —	1·8	—
Gibárti villamosművek — — — — —	0·6	—
Részvénytársaság villamos- és köz- lekedési vállalat — — — — —	9·3	0·5
Ujvidéki villamossági rt. — — —	4·5	—
Miskolci villamossági rt. — — —	3·5	0·5
Magyar fém- és lámpaárugyár — —	2·5	—
Lang-féle gépgyár — — — — —	2·5	—
Ericson villamossági rt. Budapest	1	—
Konstantinápolyi villamosművek —	12	—
Aradi villamosművek — — — — —	2·5	—
Nyiregyházai villamosművek — —	0·9	—
Pécsi villamosművek — — — — —	2	—
Összesen —	87·1	17·4

Ezek között a vállalatok között kiváló fontosságú a Részvénytársaság villamos- és közlekedési vállalatok számára, amely a legtöbb vidéki város villamosvilágítási telepét építi és tartja üzemben és igen jól jövedelmező üzlet.

A legnagyobb *cukorgyárak* is a Hitelbank kezén vannak, így:

	Alaptőke millió korona	Tartalék
Stühmer K. cukorgyár rt. — — — — —	6·5	—
Részvénytársaság mezőgazdasági ipar számára — — — — —	6	1·5
Bácsmegyei cukorgyár — — — — —	5	—
Magyar cukoripar rt. — — — — —	12	6
Összesen —	29·5	7·5

A *vegyiiparban* is nagy része van a banknak:

	Alaptőke millió korona	Tartalék
Flóra gyertyagyár — — — — —	3·8	—
Nasici tanningyár (Hirsch Albert) — —	5	—
Magnezitipar, Budapest — — — — —	3·2	—
Wagner és Társa, Budapest — — —	—7	—
Wagner Jenő és Emil oxigéngyár — —	—5	—
Phylaxia szérumgyár — — — — —	1	—
Kőolajfinomító rt. Budapest — — —	8·8	4·5
Részvénytársaság kőolaj kutatására	—8	—
Sertéshizlaló rt. — — — — —	—3	—
Összesen —	29·1	4·5

Közlekedési vállalatok a Hitelbank érdekkörében:

	Alaptőke millió korona	Tartalék
Magyar folyam- és tengerhajó- zási rt. — — — — —	10	—
Magyar keleti hajózási rt. — — — —	6	—
Közuti vasut (Kereskedelmi Bank- kal közös) — — — — —	48·6	60
Budapesti helyiérdekű vasutak — —	56	—
Kassa-Oderbergi vasut — — — — —	45	—
Összesen —	165·6	60

Van még érdekeltsége a banknak a Rothschildok révén a Déli-vasútnál is: Mérey igazgató képviseli ott

a vállalatot. Ezenkívül a következő *különböző ipari vállalatok* is a bank érdekkörébe tartoznak:

<i>Különböző iparvállalatok:</i>	Alaptőke millió korona	Tartalék korona
Kőszénbánya és téglagyár Pesten —	2	5·5
Szegedi kenderfonógyár — — — —	1·5	2
Athenaeum-könyvkiadó — — — —	3	—
Kikindai gőzmalom — — — —	1·8	—
Magyar dohánykereskedelmi rt. —	4	1·5
Brassói celluloidgyár — — — —	2·3	—
Kartonnyomó- és textilgyár, Bpest	4·5	—
Magyar gyapotipar, Budapest — —	2·9	—
Putnoki Hungária-malom — — — —	0·8	—
Országos raktárházak — — — —	0·5	—
Fatermelő rt. — — — —	1·8	—
Hungária-malom, Budapest — — — —	3·2	—
Fiumei rizshántoló — — — —	2·9	1
Kispesti textilgyár — — — —	1·5	—
Mundus hajlitott butorgyár, Bpest	3	—
Pannonia kender- és lenipar — —	2	—
Freud-féle bőrgyár — — — —	0·9	—
Polgárdi kő- és mészművek — — —	3·5	—
Budapest-szentlőrinci téglagyár —	0·6	—
Összesen —	42·7	10·00

Ezzel azonban a bank érdekeltsége még megközelítőleg sincs kimerítve, a *biztosítási társaságok*, valamint a vidéki pénzüintézetek hosszú sora tartozik a bank hatalmi körébe. Az idetartozó intézetek alap- és tartaléktőkéje is körülbelül 100 millió koronára rug, ami az előzőleg felsorolt vállalatok tőkéjével együtt 615 milliót tesz ki. Hozzáadva a Hitelbank saját tőkéjét és tartalékjait, *körülbelül egy milliárd koronára rug a bank érdekeltsége* és bizonyára keveset mondunk, ha a bank fenhatósága alá tartozó munkások számát 70—80 ezerre tesszük: majdnem tizedrésze ez az *ország* összes ipari munkásságának.

Természetes, hogy ilyen rettenetes gazdasági ha-

talom megfelelő politikai befolyással jár együtt. Hogy csak egyet említsünk, Harkányi volt kereskedelempolitikai miniszter csak úgy a Hitelbank volt igazgatósági tagja, mint Tolnay Kornél a Máv. elnöki igazgatója.

Még nagyobb a Kereskedelmi Bank érdekeltsége; az egyes vállalatok felsorolásának mellőzésével a következő képet kapjuk az 1916. évről:

*A Kereskedelmi Bank érdekkörébe tartozó vállalatok alap- és tartaléktőkéje:*¹⁷

	Millió korona
Vasuti bank — — — — —	116·8
Affiliált pénzügyintézetek — — — — —	42·6
Textilipari vállalatok — — — — —	39·8
Bánya- és kohóművek — — — — —	237·0
Malomvállalatok — — — — —	44·4
Közlekedési vállalatok — — — — —	352·8
Gépgyári vállalatok — — — — —	20·3
Nyomdaipari vállalatok — — — — —	13·5
Élelmiszeripari vállalatok — — — — —	24·7
Vegyipari vállalatok — — — — —	65·8
Építkezési vállalatok — — — — —	23·3
Különböző vállalatok — — — — —	26·1
Összesen —	1007·4
A Kereskedelmi Bank saját alap- és tartaléktőkéje — — — — —	174·0
Betétek és folyószámlára elhelyezett tőke — — — — —	1286·0
Az affiliált intézetek betétei — — — — —	185·0
Összesen —	2652·4

Fellner Frigyes Magyarország nemzeti vagyonát 42 milliárdra becsüli; látnivaló, hogy a nagybankok milyen óriási hatalommal rendelkeznek.

¹⁷ Lásd Szabó Ervin: Imperializmus és tartós béke. Budapest, 1917. 73. lap.

Hasonló gazdasági és politikai hatalom összpontosul a többi nagybank: a Hazai Bank, a Magyar Bank stb. kezében. És mivel ezek a pénzüzetek egymás közt is szoros kapcsolatban állnak, mivel az ipari vállalatokon kívül a földbirtokot a jelzálogkölcsönök révén, az építőipart az építési kölcsönökkel, a kereskedőket a váltóhitellel tartják a kezükben, ők a tényleges urai a magyar gazdasági életnek. Németországban, Franciaországban és az Unióban ugyanezt találjuk még nagyobb arányokban. így az I. P. Morgan cég és a vele érdekközösségben álló négy nagybank 267 nagyvállalatot ellenőriz; összes tőkeereje a megvizsgálására kiküldött parlamenti vizsgálóbizottság — amelyet elnökéről Pujo-bizottságnak neveznek — szerint 63 milliárd dollár = 315 milliárd korona.

A fináncsőke uralma legsúlyosabban a munkásosztályt sújtja. A munkásnak nincs gazdája. A munkás vért izzad, de senki személyesen nem felelős érte. A részvényesek változnak; ma egyik, hol a másik tőkés tulajdonában vannak a részvények. A bankemberek kisded csoportja láthatatlanul igazgatja az emberölő gépezetet. Mint egy gazdátlan felelőtlen szörnyeteg, amelyhez semmi oldalról sem lehet hozzáférni, szipolyozza ki a névtelen tőke a munkásosztály életerejét...

A legsodálatosabb és legrettenetesebb a névtelen tőke uralmánál, hogy a munkásosztály a maga kis pénzét, megtakarított filléreit is kénytelen beleadni ebbe a gépezetbe, kénytelen megtakarított filléréivel hozzájárulni önmaga kizsákmányolásához. A munkás fogyasztási és termelőszövetkezetek a munkásosztály pénzének csak egy elenyésző kis részét használják fel. Azok a csekélyszámú koronák, amelyeket munkások, cselédek, szegény emberek a takarékbába visznek, összességükben milliárdokra rúgnak. Magyarországon 1912 végén az összes hitelintézeteknél 2,123.192 betétkönyvecskére összesen több mint 4 mil-

liárd korona volt betéve. Egy-egy könyvre tehát átlag 1902 korona esett; túlnyomó nagy részükre csak 20—200—1000 korona van betéve, nyilvánvalóan dolgozó, szegény emberek vagyonkája. Mindez a pénz, sőt még a munkásság harci alapját képező szakszervezeti vagyon is a kistakarékpénztárakból a modern kapitalizmus komplikált véredényrendszerén keresztül a nagybankokba és onnan a termelőüzemekbe jut és ott — munkáskizsákmányolásra szolgál. Az a pár fillér kamat, amit a cselédleány takarékpénztári betétje után kap, nem a pénznek valami különös, csodás sajátságából ered, hanem éppúgy kizsákmányolásból származik, mint a pénzfejedelmek milliós luxusa. A modern bankintézmények szövevényén át névtelen tőkévé, termelőtőkévé alakul át minden megtakarított fillér, legyen az bár a vak koldus vagy a dúskálkozó gazdag tulajdona. A fináncsőke a maga rideg névtelenségében uralkodik az egész mai társadalmon, mert rendelkezik a tőkéstermelés éltető erejével, az egész társadalom megtakarított pénzével.

11. Pénzhiány és pénzbőség.

Ha közgazdasági szempontból pénzhiányról beszélünk, egész mást értünk alatta, mintha egyéni szempontból nézzük a dolgot. Egyénileg majdnem mindenki úgy érzi, hogy kevesebb pénze van, mint amennyire szüksége van. Különösen áll ez az elnyomott néposztályokra, a munkásságra, amelynek rendszeren annyi pénze, illetve jövedelme sincs, hogy a legszükségesebb élelmiszert és ruházatot beszerezze, lakását megfizesse. *Ez azonban nem pénzkérdés, hanem jövedelemmegoszlási kérdés.* A munkások nem azért szegények, mert kevés a, pénzük, hanem azért, mert a kapitalista termelés anarchiája folytán a termelőerőknek csak egy kis része használdik fel hasz-

nosan, nagyrésze ellenben parlagon marad, vagy nem hasznos célokra — például a militarizmusra — használtatik fel és mert a termelt javakból is túl kis rész jut a munkásságnak, ellenben aránytalanul nagy rész a munkáltatóknak, az uralkodóosztály minden rétegének. Ezen az állapoton a pénz szaporítása, általában semmiféle pénzügyi reform nem segíthet, csakis a munkásosztály szervezkedése és osztályharca javíthat rajta. Amidőn tehát pénzsükségről beszélünk, nem ezt az állandó pénzhiányt értjük, amely a dolgozó néposztályoknál a jövedelemmegoszlásból szükségszerűen következik, hanem a pénznek a forgalom lebonyolítására elégtelen vagy elégséges voltát.

Egy előző fejezetben már kimutattuk, hogy a forgalom zavartalan lebonyolítására szükséges pénz mennyisége változó. Két tényezőtől függ: *a forgalom nagyságától* — vagyis a gazdát cserélő áruk összes árától — és a forgalomban levő *pénz forgási sebességétől*, vagyis, hogy ugyanaz a pénzdarab vagy bankjegy egy bizonyos időben hányszor képes mint csereeszköz, illetve fizetési eszköz szerepelni. Maga a forgalomban levő pénz mennyisége egy bizonyos fokig hozzáidomul a forgalom szükségleteihez. A forgalomban levő arany- és ezüstpénz mennyisége körülbelül állandó, illetőleg lassan, évről-évre szaporodó. Ellenben a forgalomban levő bankjegyek mennyisége, mint már előbb kifejtettük, változó. Ha nagy a pénzsükséglet, a jegybankok több bankjegyet tudnak forgalomba hozni, mert az emberek ilyenkor hajlandók kamatot fizetni, hogy bankjegyekhez, pénzhez jussanak. Azonban a jegybankok bankjegy kibocsátása nem elég rugalmas, nem alkalmazkodik eléggé a szükséglet követelményeihez. Ezért az egész kapitalistavilágban időnként pénzsűke, máskor pénzbőség áll be, a konjunktúra változása szerint.

A kapitalistatermelésben jó és rossz üzletmenet bizonyos (6—10 évi) időközökben szabályosan változnak. Nem tartozik ide ennek a jelenségnek a magyarázata; csak röviden jelezzük, hogy a termelés anarchiája folytán a termelés és fogyasztás közt nincsen összhang: a termelés zavartalan fejlődése esetén eleinte a termelőeszközök (gyárak, gépek, közlekedési eszközök) termelése óriási arányokat ölt; majd, midőn az újonnan használatba vett termelőeszközök is résztvesznek az árutermelésben, a termelés csakhamar túlszárnyalja a fogyasztás felvevőképességét: túltermelés áll be ipari cikkekben; rossz termés, háború, technikai újítások nagymértékben előmozdítják ezt.¹⁸ A jó konjunktúrát bizonyos idő múlva mindig a pangás vagy a válság váltja fel. Pénzhiány két esetben áll be: a konjunktúra tetőpontján és a gazdasági válság idején. A legjobb konjunktúra idején az áruforgalom óriási nagy és az árak magasak; tehát óriási összegű forgalmat kell lebonyolítani, minek folytán a meglevő pénz mennyisége gyakran kevésnek mutatkozik a forgalom lebonyolítására és így pénzhiány, illetve pénzszüke áll be. A pénzszüket azonban egy körülmény enyhíti: jó konjunktúra idején az emberek bizván egymás fizetőképességében, a forgalom nagy része pénzt képviselő bizalmipapírok (váltók, csekk, clearing) néven bonyolódik le.

A pénzszüke óriásivá nő a gazdasági válság kezdetén. Ilyenkor az emberek mindegyike görcsösen ragaszkodik üzlete fenntartásához, a kölcsönös bizalom azonban megrendült: az emberek nem fogadnak el többé egymástól pénzt képviselő bizalmipapírokat; mindenki készpénzfizetést követel. A pénzszükeség hirtelen óriásivá nő és a meglevő pénzmennyiség elégtelenné válik, noha az áruforgalom hirtelen

¹⁸Lásd különösen: Kapital II. (utolsó jegyzeteit).

megcsappan, mert hisz a forgalmat rendes időben nagyobb részben bonyolítják le váltóval, csekkel és más privátbizalmipapírokkal, mint készpénzzel. A pénzhiány ilyenkor a legnagyobb. A pénzszükének külső ismertetőjele a kamatláb, a pénz kölcsönadásáért szedett díj magassága. Rendes körülmények között a készpénztőke kamatja természetesen alacsonyabb az átlagos profithányadnál, amelyet a kölcsönvevő tőkés a kölcsönvett pénz segítségével szerezhet; a válság idején, azonban, amint ezt a fent közölt amerikai példa is mutatja, a pénzhiányban szenvedő tőkések a profitráta többszörösét is hajlandók a készpénz kölcsöndíjaként fizetni, mert vállalatuk léte vagy bukása függ azon, hogy a válság idején megszerezzék azt a készpénzt, ami kötelezettségük teljesítésére, folyamatban levő vállalkozásaik befejezésére múlhatatlanul szükséges.

Pénzbőség van ellenben a gazdasági pangás idején, amidőn az akut válság már lezajlott, a gyengén megalapozott vállalatok összeomlása már befejeződött, úgy hogy a megmaradtak közt a bizalom ismét visszatért és ezzel együtt a pénzt képviselő bizalmipapírok keleté is; ellenben a termelés szűk korlátok közt mozog, az áruforgalom kicsi, tehát kevés pénz elegendő a forgalom lebonyolítására. Ilyenkor a bankjegyforgalom kicsi, a bankjegyek nagy tömege visszaözlök a jegybankba és a készpénztőke átengedéséért szedett díj, a kamatláb alacsony.

Ezeket a viszonyokat élesen jellemzi az Osztrák-Magyar Bank hivatalos kamatlábjának alakulása az utolsó évtizedben. A hivatalos kamatláb volt:

1896 elejétől 1898 október 13-ig megszakítás nélkül 4%.

Ez volt a válságot követő gazdasági pangás ideje.

1898 október 14-től november 11-ig 4½%.

1898 november 12-től 1899 május 10-ig 4½% és 5% körül ingadozik javuló konjunktúra mellett.

Ekkor elérkezik az 1899-es válság és a *kamatláb két hónapon át 6%*.

Ezután a gazdasági válság elmúlásával a kamatláb gyorsan esik: *1901 elején már csak 4%*, majd $3\frac{1}{2}\%$ -ra száll le és a kilencszáz éves gazdasági pangása alatt, *1902 február elejétől 1905 októberig változatlanul $3\frac{1}{2}\%$* .

A konjunktúra javulásával a kamatláb emelkedni kezd: 1905 végétől 1907 november 10-ig 4 és 5% közt ingadozik. Ekkor következik be *az 1907 végi válság, a kamatláb 1907 november 10-től 1908 január 10-ig ismét 6%*.

A válság gyorsan lezajlik: 1908 május 8-án a kamatláb ismét leszáll 4% -ra. Ezentúl 4 és 5% közt ingadozik a legújabb válságig. A balkáni háború kitörése adja meg a döntő lökést. 1912-ben a kamatláb az év elejétől fogva 5%; október 25-én a jegybank $5\frac{1}{2}\%$ -ra emeli a kamatlábát; már három héttel később, *november 13-án a válságot jelző 6% kamatláb lép érvénybe*, amely ez alkalommal rendkívül sokáig, több mint egy évig volt érvényben; csak 1913 november végén szállították le ismét 5%, majd hamarosan 5 és $4\frac{1}{2}\%$ -ra. Jelenleg 1914 júniusban még mindig a gazdasági pangás korát éljük és a kamatláb 4%.

Hogy a forgalomban levő pénz mennyisége mennyire nem döntő arra nézve, hogy közgazdaságilag pénzhiány vagy pénzbőség esete forog-e fenn, ezt a monarchiában forgalomban levő bankjegyek mennyiségének változásával igazolhatjuk; a forgalomban levő aranypénz mennyiségét körülbelül állandónak vehetjük.

1911 közepétől 1912 közepéig a jegybank forgalomban levő bankjegyeinek összege 2107 és 2570 millió korona között ingadozott; utóbbi összeg 1911 december 31-én fordult elő és az újévi nagy pénzforgalom következménye. A válság kitörésekor, november 30-án, *amikor a pénzhiány legnagyobb volt* és a bank 6% -ra szabta meg a hivatalos kamatlábát, *a forga-*

lomban levő bankjegyek mennyisége 2618 millióra szökkent fel. A válság elmúltával, amikor *közgazdasági* körökben pénzbőségről beszéltek, soha annyi bankjegy nem volt forgalomban, mint a legnagyobb pénzszükség idején.

Mindebből azt látjuk, hogy a pénzbőség és pénzszükség közgazdasági oka főleg a konjunktúra változásában keresendő és semmi összefüggésben nincs a munkásosztály tagjainak egyéni pénzhiányával. A közgazdasági pénzhiány ideje sem esik össze az egyéni pénzhiány legerősebb megnyilvánulásával: a jó konjunktúra tetőpontján közgazdaságilag pénzhiány van, ellenben a munkásságnál a jó kereseti alkalom folytán — viszonylag persze — pénzbőség van. A válságot követő gazdasági pangás idején közgazdaságilag pénzbőség van, ellenben a munkás-ság körében a hosszantartó munkanélküliség folytán a pénzhiány tetőpontját érte el: végre a válság leghevesebb dühöngésekor közgazdaságilag a legrettenetesebb pénzhiány mutatkozik, ellenben a munkás-ság, mivel ez rendesen a legjobb konjunktúrára közvetlenül következik, kevésbé szenved szük-séget, mint a válság enyhülésével beálló gazdasági pangás idején, midőn a hosszantartó munkanélküliség a munkásosztály minden segédforrását kime-rítette.

12. A pénzérték állandósítása a jegybankok révén.

A közgazdasági problémák közül egyetlenegy sincs, amelynél a munkásosztály, a munkás-ság minden egyes tagja, férfi, nő egyaránt, olyan közvetlenül és oly fájó módon volna érdekelve, mint a drá-gaságban, amely immár évek óta tart, sőt állandóan fokozódik. A drágaság igazi okául „*A drágaság*“ eimű füzetünkben behatóan foglalkoztunk.¹⁹ Itt csak

¹⁹ A drágaság. Írta Varga Jenő. Népszava. II. ki-adás, 1912. 20 fillér.

a pénzkérdéssel való összefüggését akarjuk megvizsgálni.

A drágaság, illetőleg *drágulás* azt jelenti, hogy ugyanannyi névértékű pénzért, mondjuk ugyanannyi koronáért kevesebb árut kapunk, mint azelőtt. Ez nem volna baj; a baj onnan származik, hogy ez a jelenség nem minden árunál egyformán mutatkozik és hogy *éppen a munkásságot legközvetlenebbül érdeklő áru, a munkaerő ára nem emelkedik olyan arányban, mint a munkásosztály fogyasztási cikkeinek, a kenyérnek, húsnak, lakásnak az ára.* Ez a körülmény az, amely a drágulást a munkásosztály számára annyira fájó problémájává teszi.

Polgári tudósok és újságírók a drágaság magyarázatául azt az egyszerű dolgot szokták felhozni, hogy a *pénz vásárlóereje megcsökkent.* Ez azonban nyilvánvalóan nem magyarázat, hanem ugyanaz a tényállás más szavakban kifejezve: drágaság és a pénz vásárlóerejének csökkenése, egy és ugyanaz. Ennek a magyarázatnak van egy komolyabb formája is, amely okát adja a pénz vásárlóképessége csökkenésének és ezt az okot az aranytermelés változott viszonyaiban véli megtalálni. Ezen vélemény szerint vagy a termelt arany mennyiségének megnövekedése, vagy az aranytermelés megolcsóbbodása a drágulás oka. Ezzel szemben mi azt véljük, hogy a mai drágulásnak az oka egyáltalán nem vagy csak elenyésző kis mértékben kereshető az aranytermelés megváltozásában és általában a pénzzel összefüggő viszonyokban.

Hogy az aranytermelés szaporodása, amely 1912-ben érte el tetőpontját, nem lehet a drágaság oka, azt könnyen bizonyíthatjuk. Elsősorban is a forgalom lebonyolítására nem pusztán az újonnan termelt arany szolgál, hanem mindaz az arany, amely évezredek óta felhalmozódott. A termelés szaporodását tehát nem az előző évek termeléséhez, hanem a meglévő egész arany mennyiséghez kell hasonlítani. Ha

részletes számításokat eszközlünk, mint ezt más helyen megtettük,²⁰ azt tapasztaljuk, hogy a forgalomban levő arany mennyisége 1901—1910 közt 39.4% -kal emelkedett. Azonban a pénz szaporodása már csak azért sem idézhette elő vásárlóképességének csökkenését, mert ugyanez alatt az idő alatt a világ áruforgalma még sokkal nagyobb mértékben növekedett. De ha még nem így volna is, akkor sem idézne elő az arany szaporodása drágaságot, mert hiszen a forgalom lebonyolítása csak kis mennyiségben történik valóságos aranypénzzel, nagyrészt pénzt képviselő bizalmi-papírokkal (bankjegyek, váltók, csekkok stb. által). Az arany szaporodása tehát csak azt idézné elő, hogy megfelelő mennyiségű pénzt képviselő papír kiszorulna a forgalomból. Ez tehát nem lehet, a drágulás oka.

Ellenben az aranytermelés olcsóbbodásának lehet valami kis része a drágaság felidézésében. De nem olyan egyszerű módon, mint más áruknál. Ha valamely technikai újítás folytán a cipők előállítására kisebb munkamennyiséget igényel, a cipőgyárosok versenye folytán a cipők ára — akár pénzben kifejezve, akár más árukhoz hasonlítva — megfelelően le fog szállni. Ezt a cipőgyárosok egymásközi versenye idézi elő. *Az aranytermelők közt nincs verseny, mert bármily olcsón termeljenek is, a termelt mennyiséget mind átveszik a jegybankok épp akkora fix árban, mintha drágán termelték volna.* Ez csak az esetben szűnne meg, ha oly nagy mennyiségű arany kerülne az olcsóbb termelés folytán a piacra, hogy egy része feleslegessé válnék s a jegybankok vonakodnának átvenni. Ez az eset azonban eddig nem következett be²¹ és egyelőre el sem képzelhető.

²⁰ Lásd: E. Varga: Goldproduktion und Teuerung: a Neue Zeit 1911 november 17 és 1913 január 17-iki számában, valamint a hozzáfűződő vitacikkeket, amelyeket Kautsky, Hilferding, Ottó Bauer és mások írtak.

Az aranyéhség ma épp oly nagy, mint valaha. Ha tehát most olcsóbban termelnek aranyat, ennek nem az a következménye, hogy az arany ára más árukban kifejezve csökken, hanem hogy az aranybányatársaságok a rendes profiton felül tetemes bányajáradékot húznak. Világosan mutatja ezt a dél-afrikai aranybányatársaságok osztalékának statisztikája: van olyan vállalat, amely 10 év alatt 70% és olyan, amelyik 2600% osztalékot fizetett; számtalan vállalat viszont hamarosan tönkrement, mert noha ugyanazzal a termelési móddal termelt, mint a többi, az ércének aranytartalma oly kicsi volt, hogy egy kilogramm színarany megtermelése több pénzbe került, mint amennyit a színarany vert aranypénzben kifejezve megért. Vagy másképp kifejezve: egy kilogramm színarany megtermelésére előre ki kellett adni munkabér, gépköltség, gépkopás stb. fejében mondjuk 4000 koronát; mivel azonban egy kilogramm színaranyból, hasznát számlánkra kivetjük, csak 328 tízkoronás arany, vagyis 3280 korona jön ki, ez az üzlet nyilván veszteséggel jár és be kell szüntetni. Vagyis az aranytermelés ama termelési ágak közé tartozik, ahol a termelés olcsóbbodása nem a termék olcsóbbodását idézi elő, mint a korlátlan mértékben szaporítható iparcikkeknél, hanem a különbözeti járadék emelkedését, mint a földművelésnél.

Más módon azonban igenis hozzájárulhat az aranytermelés olcsóbbodása és vele az aranytermelésben szerzett profit és járadék szaporodása a drágaság keletkezéséhez. Ha ugyanis az aranytermelésben az átlagosnál nagyobb profit érhető el, úgy az

²¹ A háborúban beállt változásról lásd a II. rész 5-ik fejezetét

évről évre újonnan felhalmozódó tőkének aránylag nagyobb része fog az aranytermelésbe tódulni és a szükségesnél kevesebb az egyéb *árukat* termelő termelési ágakba. így megzavarodik az az egyensúly, amely a termelés zavartalan menetéhez szükséges. Ennek folytán az árukínálat kisebb lesz, mint a kereslet, ami természetesen az árak emelkedését vonja maga után. Ez viszont a konjunktúra javulását, a termelés megnagyobbításának törekvését, sok termelőeszköz beszerzését idézi elő. Ennek ismét az a hatása van, hogy kelleténél nagyobb tőkemennyiség helyeződik el a termelőeszközöket termelő iparágakban és kelleténél kisebb a készárakat produkáló ágakban, ami a készárak újabb drágulását hozza létre. Ilyen módon képes — legalább elméletileg — az aranytermelés megolcsóbbodása és ezzel együtt az aranytermelés aránytalan nagyobbodása drágulást előidézni.

Gyakorlatilag azonban ennek a jelentősége elenyésző. Az aranybányászat nagyon fontos termelési ág, amely körülbelül 300—400 ezer munkást foglalkoztat; azonban a kapitalista világ egész termeléséhez képest mégis nagyon kicsi a jelentősége. Ugy a benne elhelyezett tőkék, mint az évi értéktermelés, vagy a foglalkoztatott munkások számát tekintve, messze mögötte marad nemcsak a mezőgazdaságnak és iparnak, hanem más bányászati ágaknak is; fontossága messze alatta marad a szén- vagy vasbányászat jelentőségének. Az aranytermelés értéke, tőkéje és a foglalkoztatott munkások számát tekintve, a „Neue Zeit“-ben közölt számításaim szerint csak 1—1.5 százalékát teszi az összes termelésnek. Ennek a változása, emelkedése pedig nyilván nyomtalanul eltűnik az világpiacon. A mostani drágaság tényleges oka tehát nem az aranytermelésben beállott változás, nem a pénz vásárlóképességének a megcsökkenése, hanem az árak mesterséges felsrófolása a kartellek, a földmonopóliumok, az adók és vámok

által. A pénz és áruk cserearánya eltolódásának okait nem az *aranytermelés*, hanem az *árutermelés változásában találjuk meg!* A pénz vásárlóképességének a háborúban beállt rohamos csökkenése ennek legjobb bizonyítéka.

10. A pénz vásárlóerejének háborús csökkenése.

A háború a pénz gazdasági szerepében nagy változásokat hozott létre. A legszembeötlőbb ezek közül a *pénz vásárló erejének nagyarányú csökkenése*, az áruk árának emelkedése. Világraszóló jelenség ez, a háborútól megkímélt országokban éppen úgy fellép, noha kisebb arányban, mint a hadviselő országokban. A nyugati államokban, amelyek rendszeres árstatisztikával bírnak, a pénz vásárlóképességének alakulását az úgynevezett „*indexszámok*“ mutatják. Az indexszámok úgy jönnek létre, hogy meghatározott mennyiségű és minőségű áruk piaci árát havonta kiszámítják. Az így nyert számot összehasonlítják egy alapul vett időszak megfelelő összegével, az utóbbit 100-nak véve. Így egy csapásra meglátszik, hogy az árszínvonal hány százalékkal emelkedett vagy csökkent, ami a pénz vásárlóképességének ellenkező irányú változását is mutatja. Ily világszerte ismeretes indexszámok az angol „Economete“ indexszámai, valamint a szintén angol Sauerbeck-index; előbbi 22, utóbbi 45 áru árjegyzésén alapul; továbbá a német Sootbeer-index, amely 100 árura terjed ki. A pénz vásárlóképességének világpiacon csökkenését az angol indexszámok a következőképp mutatják:

Economist index²²

1901-es átlag -----		100
1914	július -----	117
1915	január -----	137
1916	január -----	175
1917	január -----	226
1917	augusztus -----	257

A világpiacon áralakulást jelző angol index szerint tehát *a pénz vásárló ereje a háború kitörése óta felére csökkent*; megjegyzendő, hogy a csökkenés nem minden árunál egyforma, legnagyobb az élelmiszereknél, kisebb a bányatermékeknél és szövőipari nyersanyagoknál.

Magyarországon, sajnos, nem rendelkezünk az árszínvonal változását rendszeresen feltüntető árindexszel. Némi pótlásul szolgálhat az az indexszám, amelyet szerző a *Népszava* közgazdasági rovatában közölni szokott; ez az öttagú munkáscsalád heti nyers élelmiszükségletének az ára, összeállítva tizenkét főfontosságú élelmiszerből: marhahús, disznóhús, szalonna, kolbász, zsír, tojás, tej, cukor, kenyér, burgonya, bab, káposzta. Mindegyikből minden alkalommal azonos minőség és mennyiség van felvéve. Az ár mindig a budapesti vásárcsarnok hivatalos árjegyzésének számtani közepese. Ez a primitív indexszám a következő képet mutatja, német és svájci hasonló indexszámokkal egybevetve; az összehasonlítás alapjául a háborút közvetlenül megelőző árak vannak mindenütt 100-nak véve:

Egy *budapesti öttagú munkáscsalád heti nyers élelmiszükségletének* ára:

Korona	indexszám		
1914	június 30-án -----	21.86	100
1915	június 15-én -----	45.88	214
1917	június 15-én -----	81.42	372
1917	december 1-én -----	88.26	404

²²The Economist, 1917 szeptember 8. szám.

Egy *svájci* normális család évi élelemkiadása a svájci fogyasztási szövetkezetek számítása szerint²³:

	Frank	Indexszám
1914 -----	1043.63	100
1915 -----	1237.10	119
1916 -----	1455.92	140
1917 -----	1865.67	179

Egy *német* matróz háromszoros élelmiszer járandóságának árai a Németbirodalom átlagában:²⁴

	Márka	Indexszám
1914 július-----	25.12	100
1915 július-----	38.16	152
1916 július-----	52.61	209
1917 szeptember-----	54.37	216

Meg kell jegyezni, hogy úgy a *magyar*, mint a *német árukulása* a hivatalos, a hatósági árakat veszi a számítás alapjául. Minthogy köztudomású, hogy hatósági áron úgy nálunk, mint Németországban legfeljebb csak a jegyhez kötött árukat lehet megkapni, *a valóságos drágulás az itt feltüntetettnél még nagyobb.*

Még nagyobb arányú drágulás mutatkozik a ruházati cikkeknel; cipő, ruha, fehérnemű, cérna most 1917 végén 500—1000% drágulást mutat. Egyedül az éves lakások ára az, amelynek emelkedését a házbérrendelet meggátolta. Noha tehát nem rendelkezünk összefoglaló árindexszel, ezek az adatok eléggé bizonyítják, hogy a pénz vásárló ereje nálunk legalább 300%-kal sülyedt, tehát sokkal nagyobb arányban, mint talán Oroszország kivételével a világ bármely államában ...

Mielőtt a pénz vásárlóképessége sülyedésének

²³ Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. 1917 május.

²⁴ „Die Konjunktur“ különböző számai.

okait kutatnók, mindenekelőtt rá akarunk mutatni arra a tényre, hogy ez a süllyedés egyben a munkás- és hivatalnok-osztály valóságos bérének, tehát élet-színvonalának a süllyedését is jelenti. Bárha a magyar ipari munkásság a háború alatt is mindent elkövetett munkabérének emelésére, bárha sikerült is neki a Panaszbizottságok útján nagyarányú munkabér javítást elérni; mindez semmivé foszlik a pénz folytonos elértéktelenedése folytán. Még ha felteszszük, hogy a munkás órabére a háború kitörése óta megduplázódott, — ami átlagosan túlzott feltevés —, akkor is sokkal rosszabb a munkás helyzete most, mint a háború előtt. íme, a következő példa:

1914-ben órabér 1 korona 1917 végén órabér 2 korona

	ára kor.	kellett érte dolgozni órát	ára kor.	kell érte dolgozni órát
egy kg. marhahús	2.—	2	12.—	6
egy kg. zsir	1.60	1.6	10.—	5
egy kg. cukor	— .90	0.9	2.48	1.25
egy pár cipő	14.—	14	100.—	50
egy férföltöny	80.—	80	600.—	300

Látjuk, hogy dupla munkabér mellett is jóval hosszabb ideig kell a munkásnak valamely áru megszerzéséért dolgozni, mint a háború előtt. Valóságos munkabére tehát kisebb, mint a háború előtt volt. Az órabérben vagy akkordban dolgozó munkások keresetét a háború előtti időszakhoz képest javítja a *munkaalkalom folytonossága*, a jobban megfizetett túlórák; igaz, hogy a munkás testi épségének rovására. Teljes erővel súlyosodik a pénz elértéktelenedése a fix havi fizetést húzó alkalmazottakra (vasutasok, postások, telefonosok, magántisztviselők, tanítók, tanárok stb.). Az a háborús pótlék, amit munkaadó-juktól kapnak, megközelítőleg sem pótolja a pénz vásárlóerejének csökkenését; ezek a néprétegek szenvedik meg legerősebben a háborús áralakulást.

2. Háborús áruhiány, drágulás és üzérkedés.

Ha vizsgáljuk a pénz vásárlóképessége háborús csökkenésének okait, elsősorban az áruhiányt kell említeni. *A kapitalista árucseré alaptétele*, hogy minden áru vele egyenlő munkamennyiséget tartalmazó aranyért, vagy azonos névértékű aranyat képviselő bankjegyért cserélődik ki, vagy ha a tőke különböző organikus összetételét és a földjáradékot is számba vesszük, hogy *az áruk a „termelő áron“* (Produktionspreis) *kelnek el; csak a termelés zavartalan menete esetén érvényes.* Csak akkor van ez így, ha az eladó tudja, hogy az eladott áru helyébe azonos költséggel kellő mennyiségben ugyanolyan árut tud szerezni, termelni vagy vásárolni. Marx a Kapitalban gyakran úgy fogalmazza meg a dolgot, hogy nem az áru termelésének tényleges költsége, hanem az újból való megtermelés költsége (Keproduktionskosten) szabja meg az eladási árat. Béke idején az újból való megtermelés költsége iparcikkeknél általában alacsonyabb a termelő költségnél, a technika javulása olcsóbbítja a termelést. A háború megtanított bennünket arra, hogy a dolog fordítva is lehet.

A háború elején mindenki azt hitte, hogy néhány hónap alatt be fog fejeződni. Nagy zűrzavar mutatkozott a gazdasági életben. A munkáltatók elvesztették fejüket és ezerszám bocsátották el a munkásokat. Mindenki lehetőleg sok készpénzt óhajtott felhalmozni; kereskedők, iparosok igyekeztek áruikon túladni. Ebben az első időszakban, a gyorsan romló élelmiszereken kívül, amelyek elszállítása a fogyasztó központokban a mozgósítás folytán megakadt, áruhiány és drágulás nem volt, sőt az iparcikkek ára tetemesen leszállt, különösen a luxus-cikkéké.

Ez azonban csakhamar megváltozott. Az ellenséges államok uralma a tengeren elvágta az élelmiszerek behozatalát. Tudvalevő, hogy a növényi élelmiszerek termelése évről-évre történik; számbavehető

készlet egyik évről a másikra alig marad. Könnyű volt kiszámítani, hogy a központi hatalmak területén, amelyek közül különösen Németország igen nagymennyiségű gabonát, takarmányt, olajos magvakat, tojást stb. hoz be béke idején, a behozatal megakadályozása folytán áruhiány fog beállani.²⁵ Fokozta ezt a bizonyosságot Magyarország nagyon rossz termése, valamint a háború első hónapjaiban az oroszok kezébe jutott nagy élelmiszerkészletek és termőterületek hiánya. így megkezdődött a gabona és egyéb növényi élelmiszerek visszatartása és üzérkedő felhalmozása; a piacon áruhiány mutatkozott már őszel, amidőn tényleges hiányról szó sem lehetett; a gabonaárak őrült iramban emelkedtek, a pénz vásárlóképessége az élelmiszerárhoz viszonyítva, arányosan csökkent.

A gabonafélék áremelkedését a hatósági magas árszabás szentesítette és ezzel megvolt az alap minden másféle élelmiszer megdrágulására. A mezőgazdasági termékek áremelkedése szükségszerűen maga

²⁵ Németország behozatala — a kivétel leszámításával — volt 1913-ban

	Millió mázsa	Millió márka
Buza	20·8	529·7
Árpa	30·8	365·0
Tengeri	8·2	101·9
Rizs, bab, lencse, borsó	5·0	94·0
Disznózsir	1·1	119·0
Vaj	0·5	119·0
Tojás	1·7	188·0
Összesen	68·1	1516·6

Ezekhez a legfőbb cikkekhez járul még az élőállat, hus, hal, olajos magvak, baromfi, gyümölcs stb. behozatal. A német hivatalos statisztika szerint 1913-ban a kivétel leszámításával több mint két milliárd márka értékű élelmiszert és élőállatot hoztak be a Német birodalomba. Ami a monarchiát illeti, az utóbbi 15 évben már szintén élelmiszerbehozatali területté vált; igaz, hogy sokkal kisebb mértékben, mint Németország.

után vonta minden egyéb cikk árának bizonyos fokú emelkedését. Természetes, hogy a kizárólag- tengeren-túlról behozott áruk: rizs, kávé, tea, fűszerek ára is emelkedni kezdett; mivel azonban ezekből az árukból a készlet aránylag sokkal nagyobb volt, mint a bel-földi tömegélelmicikkekből, mivel még közel egy évig megvolt a behozatal némi lehetősége Olaszországon át, az áremelkedés mérsékeltebb volt,. Csak a háború harmadik évében, amidőn az áruhiány nyilvánvaló lett, szökött fel ezeknek az áruknak az ára az öt-tíz-szeresére. Az áremelkedés itt a maga egészében az árurejtegető üzereknek jutott, mert hisz az a kávé, amit ma titokban 50—60—100 koronáért árusítanak kilónként, a behozatalkor nem került többre 2—3 koronánál. Ugyanezt tapasztaljuk a külföldi nyersanyag-ból készült mindenféle ruhanemű, fehérnemű és hasonló áruknál; az áremelkedés itt is későn kezdődött, mert nagyobb készletek voltak; midőn azonban az áruhiány a hosszan tartó háború folytán mutatkozni kezdett, a spekulánsok összevásárolták a még meglévő készleteket, az áruhiányt mesterségesen fokozták és a ruhanemű, fehérnemű, cérna és hasonló cikkek árát a békeár tízszeresére, a világpiaci árak talán 7—8-szorosára verte fel. A pénz vásárlóképes-ségének óriási arányú csökkenése ezekkel a cikkekkel szemben tehát *elsősorban a behozatal lehetetlensége folytán előállt áruhiánynak — amelyet üzérkedéssel fokoztak — a következménye.*

Döntő fontosságú azonban, hogy a háború hosszabb tartamával nemcsak azoknál a cikkeknel mutatkozik áruhiány, amelyeket nyers- vagy készállapotban, egészben vagy részben külföldről szoktunk behozni, hanem kivétel nélkül minden áruban, azokban is, amelyek az utolsó cseppig belföldi anyagból belföldön készülnek, hiány mutatkozik. Ennek a magyarázata a termelés csökkenése, ami a hosszú hadiviselésnek elmaradhatatlan következménye.

Már a rendes tartalékosok és póttartalékosok

bevonulása is szükségképen a termelés csökkenését idézte elő. Minél tovább tartott a háború, annál több munkaerőt vontak el a termelő munkától az alkalmatlanok ismételt sorozása és behívása révén. Noha számszerű hivatalos adatokkal nem rendelkezünk, az előző háborúk tanúsága alapján nyugodtan feltehetjük, hogy az összes lélekszám 15%-a, körülbelül 3 millió ember vonatott be fokozatosan Magyarország lakosságából katonai szolgálatra. És ámbár a különben munkanélküliek, a nők, aggok és ifjúmunkások munkája, valamint az itthonmaradottak kényszerű túlmunkája részben pótolta is a hadbavonultak termelő munkáját, a termelés minden ágában kisebb lett a bevonult férfimunkások hiánya miatt: a termelés nem fődözte a fogyasztást.

Hozzájárult az áruhiány megteremtéséhez egy másik döntő fontosságú körülmény. A mostani háború a *hadiszerek háborúja*. A hadiszergyogyasztás — a hadiszery kifejezést a legtágabb értelemben véve — százszorosán felülmúlja azt a mennyiséget, amire békében számítottak volt. Az előre felhalmozott hadiszerykészletek igen rövid idő alatt elfogytak. Óriási arányú új hadiszerytermelést kellett szervezni. Ez pedig egyértelmű azzal, hogy az országnak idehaza maradt, különben is erősen megcsappant munkáslétszámából igen tetemes részt le kellett kötni a hadsereg mindenféle szükségletének termelésére: ami természetesen a polgári fogyasztás számára szolgáló áruk termelését újból erősen csökkentette, áruhiányt és ezzel drágulást idézett elő. Az aránytalanság az itthoni gazdasági szervezet megcsappant termelőképessége és a szükséglet közt a háború harmadik évében olyan nagy lett, hogy a frontról kellett bizonyos munkáskategóriákat (bányászokat, gépészeket, szerelőket stb.) visszahozni, hogy az egyensúly helyreálljon.

Végül oda fejlődött a dolog, hogy a termelés csökkenése és a nyomában járó áruhiány és drága-

ság önműködőleg a termelés újabb csökkenését, újabb drágulást idéz elő. A munkásság nem képes ma már a munkaereje fenntartásához szükséges élelmiszert megszerezni: a hiányos táplálkozás miatt a munkateljesítmény csökken. Ez a szomorú tünet mindenütt észlelhető, legvilágosabban a szénbányászatban, ahol a munka milyensége nagyon állandó. *A munkateljesítmény csökkenése a termelés csökkenését, ez viszont az áruhiányt és ezzel a drágaságot, vagyis a pénz vásárlóerejének csökkenését fokozza.* A parasztság munkateljesítményének más okokból származó önkényes csökkentéséről később szólunk.

A pénz vásárlóerejének csökkenése tehát nagymértékben az immár minden árucikkre, jóformán kivétel nélkül kiterjedő áruhiányra vezethető vissza. Ez a körülmény teljesen visszájára fordította a pénz és áru, vevő és eladó viszonyát. A békében általában a pénz uralkodott az árun, amint ezt az első részben kifejtettük. A termelés majdnem minden cikknél inkább nagyobb, mint kisebb volt a szükségletnél: az árutulajdonosok versenyeztek egymással a vevőkért. (A kartellek ezt csak részben szüntették meg.) Manapság az árutulajdonos, az eladó az úr! A vevők egymással versenyeznek, hogy pénzükért árut tudjanak kapni, önkényt felverik az árukat, csakhogy hozzájussanak. Azelőtt a vevőt minden boltban örömmel, előzékenyen fogadták, mutogattak, kínáltak neki mindenfélét: most a boltajtó előtt sorba kell állni, várakozni, míg a boltos kegyeskedik kinyitni, nem szabad alkudni, nem szabad válogatni, mert minden kísérletre felhangzik a felelet: *Ha nem tesszik, hagyja itt! Szívességet tesz vele nekünk, ha nem veszi meg!* Az eladó nem hazudik: tényleg minden nap késedelem újabb áremelést, több hasznot jelent számára. A pénz varázsa megszűnt...

Hogy a dolog ennyire elfajult, hogy a pénz vásárlóereje Magyarországon még nagyobb mértékben csökkent, mint a vele egy pénzrendszerrel bíró Ausztriában, ez jórészt a kormány bűne. A háború a magyar kormány számára kitűnő alkalomnak látszott a földbirtokososztály meggazdagítására. Ezért késlekedett a magyar kormány minden intézkedéssel, amely a háborús áruhiányból származó áremelkedés elé gátat vethetett volna. Míg Németországban és Ausztriában az élelmiszerhiány első jelére megszüntették a hatósági árakat és az áruhiány mesterséges fokozását a készletek és a termés lefoglalásával és hatósági felosztásával meggátolták, Magyarországon minden intézkedés megkésett. Ennek köszönhető, hogy Magyarországon, amely a monarchia egész hadseregét élelmezi, ezenfelül még Ausztria és Németország számára is tud élelmet adni, *az élelmiszerek ára jóval magasabb, mint Ausztriában vagy Németországban!* Ghyllányi miniszter nyíltan megmondta, hogy a magas ár azért szükséges, hogy „a készleteket előcsalja“. Később azzal érveltek, hogy a magas ár a termelés előmozdítására szükséges. A téves pályán megindulva, nincs többé megállás. Minden új hatósági árszabás újabb áremelést jelent. A földbirtokosok és parasztok jól jártak mellette: kifizették minden adósságukat, meggazdagodtak. De az állítólagos célt, a termelés fokozását nem sikerült vele elérni: ellenkezőleg; *a túl magas árak az élelmiszertermelés csökkenésére vezettek.*

Magyarország termőföldjének 65% száz holdnál kisebb birtokú parasztoké. A parasztok kihasználják a magas árakat. Jórésztük a hatósági árnál is sokkal magasabban adja el elrejtett gabonáját, zsírját, szalonnáját. Soha nem álmodott nagy pénzösszegek kerülnek a paraszt zsebébe. Egy tízkilós tömött lúd ára ma Pesten 180 korona; ennyi pénzért a háború előtt tehenet lehetett venni. A paraszt kifizette minden adósságát, de a pénze ennek ellenére egyre sza-

porodott. Felhasználni nem tudja: alacsony kultúrája, csekély személyes igényei, a falusi élet primitív viszonyai folytán élvezetekre elkölteni képtelen. Az általános áruhiány is nagyon megnehezíti a pénz elköltését. Mint tőkepénzt felhalmozni szintén nem érdemes, mert a pénzintézetek — később foglalkozunk vele részletesen — nem hajlandók az új betétért kamatot fizetni. Értékpapírt, hadikölcsönt *nem* vásárol, mert nem érti a dolgot és bizalmatlan; földet nem vesz, mert kevés van eladó és munkaerő híján a meglévőt sem tudja kellően műveltetni. Így a paraszt földművelő arra a meggyőződésre jut, hogy számára egészen hiú dolog, szorgalmasan dolgozni és sokat termelni, sok élelmiszert eladni. Kényelmesen dolgozik, keveset termel, annak nagyrészét maga elfogyasztja, jobban él mint valaha; azért a kevés élelmiszert, amit elad, olyan sok pénzt kap, hogy minden szükségletének fedezésére túlon túl elég. Íme, a kormány hibás politikája. A túl magas élelmiszerárak rendszere a termelés csökkenésére visz, fokozza az áruhiányt és a drágaságot, csökkenti a pénz vásárlóerejét...

3. Fémpénz és bankjegy elkülönülése a háborúban.

Bármily nagy része van is az áruhiánynak és a kormány helytelen árszabályozó politikájának a pénz elértéktelenedésében, kétségtelen, hogy nem meritik ki a jelenség okait. Az értékcsökkenésben kétségtelenül része van annak a változásnak is, amely a pénzen a háború alatt végbement. *Ezt a változást legrövidebben úgy jelölhetjük meg? hogy a monarchia bankjegyeinek értéke különvált az alapul szolgáló arany fémértékétől.* Míg a háború előtt a monarchia minden pénze: aranyérmek, **bankjegyek, váltópénzek egyenlően névértéken, keringtek,**

egy húszkoronás arany sem itthon, sem külföldön egy fillérrel sem ért többet, mint egy húszkoronás bankjegy, jelenleg az arany (sőt az ezüst is) eltűnt a forgalomból és a húszkoronás arany, minden törvényes tilalom ellenére, 80—120 korona névértékű bankjegyért szerezhető csak meg. Vagy másképp fejezve ki ugyanezt a tényállást: a magyar pénzláb szerint egy kilogramm színarany értéke 3280 korona; ennyiért vette a háború előtt a jegybank az aranyat; ma ellenben egy kilogramm színarany ára tizenöt-húszezer korona — bankjegyekben: ennyit adnak érte az ékszerészek. Az arany és a korona törvényben megállapított összefüggése megdőlt: az arany ma éppen olyan áru, mint bármely más anyag.

Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy a *pénz* is döntő jelentőségű változáson ment keresztül a háború alatt. Az arany drágulása nem alapulhat aranyhiányon vagy az arany termelőkötségének megdrágulásán. Az I. rész utolsó fejezetében éppen azt mutattuk ki a legmodernebb pénzrendszer fővíványaként, hogy a pénz értéke állandósult, függetlenné vált az újonnan termelt aranyban foglalt munkamennyiségnek, az arany termelőkötségének változásától. Ha az arany ára a háború alatt mégis a pénzlábban véglegesítettnek látszott érték öt-hatszorosára emelkedhetett, ez azt bizonyítja, hogy a papírpénzben valami döntő változásnak kellett beállni... Miben áll ez a változás?

Lássuk előbb a külsőségeket:

1. A háború kitörése után *a kormány a jegybanknak azt a kötelezettségét, hogy bankjegyeit a „törvényes ércpénzre“ köteles kívánságra beváltani, megszüntette.* Tudjuk, hogy az arannyal való beváltás kötelezettsége már békében fel volt függesztve; csak az ezüstre való beváltás volt kötelező. Most ez is megszűnt. De ami még fontosabb, megszűnt a jegybanknak a deviza-árfolyamokat szabá-

lyozó tevékenysége is, ami — amint azt az I. részben kifejtettük — abban állt, hogy a jegybank külföldi aranyváltókat, esetleg aranyat bocsátott bankjegyeiért a közönség rendelkezésére, hogy valutánk egyenértékűségét a külföldi államok valutájával fenntartsa.

2. A kormány megszüntette a kétharmad fedezeti rendszert, a bankjegykibocsátásnak addig fennállt ama korlátját, hogy a jegybank csak felével nagyobb összegről szóló bankjegyet hozhat forgalomba, mint aranykészletének az értéke.

3. A kormány felmentette a jegybankot hetikimutatásainak közlése alól; a háború kitörése óta a jegybank kimutatásai nem kerülnek nyilvánosságra. Az előbbi két intézkedést minden hadviselő állam — Anglia kivételével — megtette; a kimutatás közlését csak az Osztrák-Magyar Bank szüntette meg, ami pénzünk vásárlóerejére szintén káros hatással volt. Csak 1917 végén jelent meg az első jegybankkimutatás a háború alatt.

Mi volt a célja ezeknek az intézkedéseknek?

Az, hogy a hadviselő államok kormányai, amidőn pénzre van szükségük, korlátlan mennyiségben vehessék a jegybankot igénybe, tetszőleges nagyságú *függő kölcsönöket* vehessenek fel. Az összes hadviselő államok bőségesen éltek ezzel az eszközzel. Legvilágosabban kitűnik ez a Francia Bank kimutatásából: *az 1917 november 17-iki kimutatás szerint a francia állam nem kevesebb, mint 12.5 milliárd frankkal tartozik a jegybanknak.* Az egyetlen, a háború alatt 1917 december közepén megjelent bankkimutatás éles fényt vet a monarchia pénzviszonyainak alakulására. A jegybank közvetlen birtokában lévő aranyállomány 240 millió korona értékre olvadt le a háború előtti milliárdról. Ezzel szemben *a forgalomba hozott bankjegyek névértékének összege 17.7 milliárdra szökött fel;* a háború előtti években átlag körülbelül 2.5 milliárdnyi összegű volt forgalomban.

Most tehát *kétszerannyi* névértékű van forgalomban. Ebből a 17.7 milliárdból nem kevesebb, mint 13.2 milliárdot a monarchia kormányai vettek igénybe. Magyarország és Ausztria ezzel az összeggel tartoznak a jegybanknak.

Mit jelent az, ha az állam kölcsönt vesz fel a jegybanknál! Semmi egyebet, mint hogy a jegybank a kölcsön összegével egyenlő névértékű új bankjegyet nyomtat és átadja az államnak. Az állam az így kapott bankjegyekkel fizeti a hadseregszállítókat, a katonákat, a hivatalnokokat. Azok a bankjegyek, amelyeket az állam a jegybanktól kölcsön fejében kapott, elkeverednek a többi régen forgó bankjegyek között. Külsőleg semmi különbség nincs a régi és az új bankjegyek között. Az állam polgárai egyformán kötelesek azokat névértéken elfogadni. *De az egyforma külső teljesen eltérő közgazdasági lényegét takar.*

A béke idején keringő bankjegyek a szó közgazdasági értelmében bankjegyek voltak. A forgalomba reális gazdasági szükséglet alapján kerültek. Akár váltóleszámítolás, akár értékpapírlombard, akár jelzálogkölcsön útján kerültek forgalomba, a kibocsátás alapjául valóságos üzlet szolgált. A kölcsönvevőnek kamatot kellett fizetnie a kölcsönért, tehát igyekezett a kölcsönt, mihelyt a pénzre nem volt tényleg szüksége, visszafizetni. A bankjegyek csak addig maradtak forgalomban, amíg arra valóban szükség volt. Éppen ezért lehetetlen volt, hogy kellenél több bankjegy kerüljön forgalomba és ilyen módon elértéktelenedjék. Ez a dolog lényege: hogy mennyi az aranyfedezet, az ezzel szemben teljesen mellékes. Hisz a monarchiának a háború előtt is tényleg papírvalutája volt.

Teljesen más az államkölcsön révén forgalomba jutó bankjegy. Ez arra szolgál, hogy az állam megfizesse vele a polgároknak a háborúban felemésztett vagyonát, megfizeti vele az ágyúkat, puskákat és lö-

szert, a lisztet és húst, ruhát és cipőt, amit polgáraitól vásárol. Akinek előbb valóságos vagyona volt, most bankjegye van. A bankjegy elfoglalja a vagyon helyét. **Éppen ezért csak formailag bankjegy, lényegében kényszerforgalmú állami papírpénz,** nem a forgalom szükségletét szolgáló *csereeszköz*, nem meglévő vagyonnak ideiglenes készpénzformája, hanem az állam által felhasznált javak formai helyettesítésére szolgáló *vagyonpótló eszköz*. A dolgon gazdaságilag semmi sem-változna, ha az állam a jegybanktól felvett összegnek megfelelő névértékű állami papírpénzt nyomtatna és ezzel fizetné szállítóit és alkalmazottait. (Anglia tényleg így is járt el: az Angol Bank jegyei mellett külön kényszerforgalmú állami papírpénzt hozott forgalomba.) Nyilvánvaló, hogy az állam révén forgalomba hozott bankjegy mennyiség új tulajdonosaitól semmi módon nem folyhat vissza a jegybankhoz. Egy aránylag kis rész visszajuthat az állampolgároknak a béke idejéből származó jegybank adósságának kifizetésére. Ez azonban csak egy kis rész; az Osztrák-Magyar Banknak a háború előtt például az 1914 június 7-iki kimutatás szerint csak 249 milliárd korona névértékű bankjegye volt forgalomban (amelynek egy része nem kölcsön, hanem aranyvásárlás útján jutott forgalomba), a többi azonban, a 2.19-en felüli összeg feltétlenül meg kell, hogy maradjon az állampolgárok birtokában.^{25*} Az államnak a jegybank által adott bankjegyeket csakis az állam fizetheti vissza a jegybank-

²⁵ Az Osztrák-Magyar Bank egyetlen a háború folyamán megjelent kimutatásából kítűnik, hogy a monarchia állampolgárainak birtokában 1917 végén az állam révén forgalomba került 18.2 milliárd névértékű bankjegyen kívül még 4.4 milliárd értékű volt, tehát több, mint a háború előtt. Azonban nyilvánvaló, hogy ennek az összegnek a javarésze is az állam révén került forgalomba, de közvetve: *a hadikölcsönök lombardírozása révén.*

nak, senki más.

Mivel ilyenformán az állam kölcsönei révén, tehát egy a normális gazdasági életen kívül álló tényező által igen nagyösszegű bankjegy kerül forgalomba, nem mint csereeszköz, nem mint meglévő vagyron ideiglenes pénzfarmája, hanem mint a háborúban tényleg felemésztett, elhasznált vagyont pótló eszköz, *megvan az a lehetőség, ami az igazi bankjegy-nél ki van zárva, hogy több névértékű bankjegy kerül forgalomba, mint amennyire szükség van és így valószagos árfolyama, vásárlóképessége kisebb lesz névértékénél, annak az aranymennységnek az értékénél, amelyről a bankjegy szól.*

Minden jel arra mutat, hogy ez az eset a hadviselő államok többségénél tényleg be is következett. A forgalomban levő bankjegyek névértéke minden hadviselő államban oly nagyarányban szokott fel, hogy nyilvánvalóan felülmúlja a forgalom reális szükségletét, még ha számba vesszük is, hogy a hitelezés helyébe nagyrészt készpénzfizetés lépett. Példakép a német és a francia jegybank bankjegyeinek forgalmát közöljük:

	A Német Birodalmi Bank	A Francia Bank
	összes bankjegyforgalma <i>milliókban</i>	
	márka	frank
1913 november közepe	1.928	5.670
1914 „ „	4.960	
1915 „ „	5.833	14.223
1916 „ „	7.178	15.894
1917 „ „	10.363	22.346

A bankjegyforgalom Németországban több mint ötszörösére, Franciaországban közel négyszeresére emelkedett, nálunk a hétszeresére. Mivel pedig nyilvánvaló, hogy Németországnak vagy Franciaországnak áruforgalma *munkamennységben* kifejezve most sokkal kisebb, mint a háború előtt volt (hisz milliószám vannak a fronton és pusztultak el az áruterelő emberek), ellenben a bankjegyek, amelyeknek névértéke formálisan most is ugyanannyi arany,

tehát ugyanannyi munkamennyiségről szól, mint a háború előtt, összes névértéke megötszöröződött, be kellett hogy álljon az az eset, hogy kelleténél több be nem váltható, csak mint csereszköz, csak vásárlásra használható papírpénz lévén az emberek birtokában, *összes vásárlóképességük leszállt. Leszállt annyira, hogy az ötszörös névértékkel manapság csak annyi munkamennyiséget tartalmazó árut lehet megvenni, mint azelőtt a tényleges szükségletnek megfelelő ötödrésszel.* Beállt az az eset, amelyet Hilferding a következőkép jellemez: „Kényszerforgalmú tiszta papírvalutánál, ha a pénz forgalmi sebessége változatlan, a papírpénz értékét az áruk árának összege szabja meg, amelynek a forgalomban helyet kell cserélni: *a papírpénz itt teljesen függetlenné válik az arany értékétől* és közvetlenül az áruk árát tükrözi vissza.²⁵

5. A pénz háborús tragédiája.

Bármily világos is a mesterségesen forgalomba beleszorított bankjegyek elértéktelenedése elméletileg, úgy véljük, a dolog megértéséhez szükséges annak a folyamatnak a megmutatása is, amelyben ez az értékcsökkenés végbemegy. Mi a következőkép látjuk:

Az állam a háború alatt megvásárolja polgáraitól azoknak valóságos vagyonát és ad helyette formailag bankjegyeket, közgazdasági lényegét tekintve, állami papírpénzt. Mit csinálhat az új tulajdonos a vagyona fejében kapott papírpénzzel? Vásárolhat rajta árut a fogyasztás céljára, vagy megkísérelheti mint tőkét hasznosan elhelyezni. Amennyiben fogyasztási javakat vásárol rajta, nyilván hozzájárul a drágulás fokozásához, vagyis a pénz vá-

²⁵ Hilferding: Das Finanzkapital. 19. lap.

sárlóerejének csökkentéséhez. Minél több a vásárló — korlátolt árumennyiség mellett —, annál jobban emelkednek az árak. Ebben az esetben még egy körülmény fokozza a kereslet árfelhajtó hatását: az állam kitűnő vásárló. Mivel a hadsereg szükségleteinek pontos és bőséges kielégítése döntő a militarizmus szempontjából, az ár mellékes, minden szállító kitűnő árakat kap. Annak a bank jegymennyiségnek a névértéke, amelyet az eladó eladott vagyona: gabonája, hadiszere, szövetje fejében kap, sokkal nagyobb, mint amennyire azt ő maga a háború előtt becsülte. Mindenki, akinek a háború alatt valamilyen eladó áruja volt, meggazdagodott. Legalább is ez a látszat. Természetes, hogy az olyan emberek, akik árujukért sokkal több pénzt kaptak, mint valaha képzelték, akik úgy vélik, hogy ők hirtelen gazdag emberek lettek, a maguk részéről sem sokat törődnek vele, mennyi pénzt adnak valamely áruért. Nekik „*semmi sem drága*“. Élelmiszer, selyem és bársony, bútor és szőnyeg, kép és szobor: a hirtelen meggazdagodottak serege mindent megvesz, semmit sem drágái. Az áruhiány folytán amúgyis megvan a drágulás irányzata. A hirtelen meggazdagodottak nagy „*fiktív vásárlóereje*“, amelyet a papírpénz birtoka ad meg nekik, csak fokozza ezt az irányzatot. Mint valaki helyesen megjegyezte, olyan ez a helyzet, mintha egy bankettre ezer embernek adnak ki jegyet, de csak kétszáz embernek terítenek. A lakomához való jegy, a nagymennyiségű papírpénz megvan az embereknél, de hiányzik a lakomázáshoz szükséges étel-ital, hiányzanak az áruk, amelyeket a pénzen meg lehetne venni. Az eredmény pedig mi más lenne, minthogy a meglévő áruért egymásra licitálnak a könnyű pénz tulajdonosai; a vásárcsarnokban a libáskofáknál, az Ernst-múzeumban a Kilényi-aukción...

Nem más a hatás, ha az államtól vagyona fejében kapott papírpénzt mint *tőkét* akarja felhasz-

nálni. Ez ismét csak azt jelenti, hogy a piacon be kell szereznie a valóságos tőke alkotórészeit, gépet, nyersanyagot, ökröt, lovat, szóval árukat. A pénzformában meglevő vagyonnak valóságos termelővagyonná, tőkévé való átalakítása nem mehet végbe másképp, mint vásárlás révén. A fokozott vásárlás pedig fokozott keresletet, drágulást, a pénz elértéktelenedését idézi elő.

Látszólag meg lehet kerülni a dolgot azzal, ha a pénzt valamely pénzintézetnél kamatra elhelyezik. A bankok betétállománya a háború alatt tényleg óriási arányban emelkedett. Ez megoldás egyéni szempontból, de nem megoldás közgazdasági szempontból. A bank csak úgy tud kamatot fizetni betétjei után, ha más tőkések a náluk elhelyezett pénzt magasabb kamatra kölcsönveszik, mert arra a termelésüknél szükségük van.

Ha ez megtörténik, akkor a *kölcsönvevők* fordítják a pénzt vásárlásra, ami éppenúgy árfelhajtást eredményez, mintha a tulajdonosok maguk tették volna ugyanezt. Vagy pedig a bank maga kísérli meg új termelőüzemek létesítésével kamatoztatni a rábizott nagy összegeket, úgy ennek ugyanaz a hatása van; ez is csak áruvásárlás, a bankjegyeknek forgalombahozása révén lehetséges és így árfelhajtást eredményez. Különben is ma már úgy áll a dolog, hogy az egyének²⁶ bank jegyformában meg-

²⁶ *Társadalmilag* pénzt sohasem lehet átalakítani termelőtőkévé; az aranyból vagy bankjegyből sohasem lehet gép vagy szerszám. A társadalmi tőkegyűjtésnek egészen más értelme van. Ha a vagyonos osztályok pénzt megtakarítanak, ez azt jelenti, hogy nem vásárolnak rajta nélkülözhető fogyasztási cikkeket: ezzel irányítják a termelést; nem lévén vásárló fogyasztási-cikkekre, a termelés a termelőeszközökre veti magát: *a tőke tárgyi alkotórészeit* (gyárat, gépet, szerszámot) termel. Tehát nem a megtakarított pénz alakult át tőkévé — ez abszurdum még elgondolni is —, hanem a termelés terelődött a tőkeképződésre előnyös irányba.

levő vagyonának átalakítása termelőtökévé teljesen lehetetlen, hiányoznak hozzá a tárgyi és emberi feltételek; nem lehet anyagot kapni új gyár vagy más termelőüzem létesítésére, mert minden anyag és közlekedési eszköz a hadviselés részére van igénybevevő és ha lehetne is új üzemet berendezni, nem lehetne termelni, mert nincs szabad munkás, akit munkára lehetne fogni. Így előállt az a helyzet, hogy éppen ellentétben a békeidei állapottal, amidőn a vagyon mindenféle alakja közül a készpénzalak volt a legkívánatosabb, mert ezt bármikor tetszésszerűen más alakra lehetett hozni: földbirtokot, gyárat, árut, értékpapírt lehetett venni; míg megfordítva, az áruformának készpénzzé való átalakításának lehetősége mindig kétséges volt. Most a készpénz a legkevésbé kívánatos vagyonforma. Annyira nem kívánatos, hogy a pénzüintézetek mindent elkövetnek betétállományuk szaporodásának meggátlására; rendkívül alacsony kamatot fizetnek; számos vidéki takarékpénztár új betétet csak „megőrzésre” fogad el, kamatot nem fizet utána, sőt őrzési díjat követel. *A vagyon pénzalakja ezzel megszűnt tőke lenni.* Az a tény, hogy a készpénzt nem lehet kamatra elhelyezni, természetesen erősen csökkenti, különösen a parasztságnál, a pénz értékelését, ami újabb hajtóereje a drágulásnak és a — nemtermelésnek.

Megmarad a pénzalakban meglevő vagyon kamatoztatására egy lehetőség: értékpapírok vásárlása. A közönség bőven is él ezzel a lehetőséggel. Az értékpapírok árfolyama a háború alatt rohamosan emelkedett, ami részben a háborús nyereségszaporulat eredménye, részben a bankjegyek más módon való kamatoztatásának következménye. Világos azonban, hogy értékpapírvásárlással a kérdés csak a vásárló számára intéződött el, közgazdaságilag nem; hisz amennyi pénztől az értékpapírt vásárló megszabadult, ugyanannyi készpénzhez jutott az

eladó. Az alapprobléma semmivel sem jutott közelebb a megoldáshoz. *Az a bankjegy tömeg, amelyet az állam a jegybanktól felvett és a polgáraitól vásárolt valóságos vagyon helyére a forgalomba beletömött, onnan semmiféle módon ki nem forgatható;* bárki számára csak úgy van értéke, ha beleveti a forgalomba, ha árut vásárol rajta. Mivel pedig az árutermelés és készlet csekély, ennek megforgatásában az összes bankjegymennyiség csak úgy vehet részt, ha elértéktelenedik, ha vásárlóereje a maga összességében annyira leszáll, mint amennyi értékű aranyra vagy igazi bankjegyre a forgalomban tényleg szükség volna ...

Csak egyetlen módon lehetett volna a bankjegyszaporodás ellenére, elejét venni a vásárlóképesség csökkenésének: *minden árura kiterjedő, szigorúan keresztülvitt alacsony hatósági árak megszabásával.* Ez azt jelentené, hogy a forgalomban fölösleges, az elpusztult vagyont pótló bankjegyek nem kerülhetnének bele a forgalomba; a mesterségesen, helyesebben erőszakosan alacsonyan tartott árszínvonal megakadályozná azt. A fölös bankjegymennyiség megmaradt volna azoknak a tulajdonában, akiknek vagyonát a háború elpusztította, mint vagyont jelképező papír: tulajdonosaik kénytelen-kelletlen, hadikölcsönt jegyeztek volna, hogy nem kamatozó papír helyett kamatozó papírt cseréljenek be. Természetesen ilyen eljárás mellett sokkal kevesebb bankjegy került volna forgalomba, mert a fő vásárló, az állam, mindent sokkal olcsóbban kapott volna, mint a mai rendszer mellett.

A bankjegyek elértéktelenedése folytán beálló áremelkedés persze kiterjed a fémpénzek anyagára is. A békében teljes értékű aranypénz mai értéke papírkoronákban a névérték ötszöröse: egy husz-koronás arany száz korona, sőt élelmes emberek százhuszat is adnak érte. Világos bizonyítéka ez an-

nak, hogy a pénz vásárlóképességének csökkenése nem az árun, hanem elsősorban a bankjegyen múlik. Ha valaki aranypénzzel tud fizetni, úgy számára nincs háborús drágaság: négy húszkoronás aranyért most is kap egy öltözet ruhát, mint háború előtt: egy aranyért egy pár cipőt stb., mintha az árszínvonal meg se változott volna. Ami a váltópénzeket illeti, ezekkel hasonlóan áll a dolog, ezek a békében lenézett érmek — amelyeknek fémértéke jóval kisebb volt a névértéknél és éppen ezért csak korlátolt mennyiségben kellett elfogadni — a háború alatt nemcsak teljes értékű pénzzé váltak, hanem *fémértékük tülelmedett névértékükön*; amidőn is persze eltűntek a forgalomból, élelmes emberek beolvasztották és fém gyanánt eladták. Legelőbb bekövetkezett ez a réz kétfilléreseknél, amelyeknek anyagát rézgálickészítésre használták fel, jelentékeny haszonnal. Majd a régi, jó ezüsből vert egyforintosok — amelyeket a háború elején az aprópénzhiány leküzdésére újra forgalomba hoztak — ezüstértéke haladta meg a két koronát, kikerültek a forgalomból és most parasztharisnyákban, házi perselyekben rejtőznek vagy ezüsttárgyakká feldolgozva, nagy áron kelnek el. Később került sor a nikkell húsz- és tízfilléresekre, amelyeket az állam maga vont ki a forgalomból; utána az ezüst ötkoronások, végül az ezüst egykoronások fémértéke haladta túl az ezüstnek papírpénzben kifejezett áremelkedése folytán a névértékét: ezek is eltűntek a forgalomból. Ma nincs más forgalomban, mint papír és vas. Külső jelképe ez a pénz háborús tragédiájának. A papírpénz teljesen elszakadt immár nemcsak az aranytól, hanem a valutarendezés előtti ezüstalapjától is...

Csak egyetlen mód van a forgalmat terhelő bankjegymennyiségtől megszabadulni: vissza kell juttatni az államhoz, hogy ez adja vissza a jegybanknak; a jegybankhoz visszakerülve, kinn vannak

a forgalomból, el lehet a fölösleges mennyiséget égetni. Más mód nincs. Bárkinél másnál van a bankjegy, mint a jegybanknál, forgalomba kerül és nyomja a többi forgalomban levő bankjegy vásárlóképességét. El kell égetni, másképp nem lehet tőle szabadulni! Az államhoz két módon juthat vissza a polgároktól a bankjegy: hadikölcsön és adózás révén. Egy nagy vagyonadó, amely az eltűnt vagyon helyébe az állam által adott bankjegyet, ezt a lát-szatvagyonot, visszajuttatná az államhoz és az államtól a jegybankhoz, volna a legjobb eszköz a pénz hatalmának helyreállítására.

Mielőtt ezt a fejezetet lezárnók, ki akarunk térni egypár elméleti tévedésre. A közgazdaságtanban háromféle főpénzelmélet van: a „metallista“-elmélet, amelyhez Marx pénzelmélete is tartozik; a „quantitás“-elmélet és a Knapp-féle „chartalis“-elmélet. Az első szerint — amelyet mi is megirtunk az első részben — minden pénz értéke az alapul szolgáló nemesfém értékén nyugszik, ettől nyeri vásárlóerejét. Ez helyes békés viszonyok közt, szabad aranypénzverés és a jegybanknak ama kötelezettsége mellett, hogy bankjegyeit bármikor aranyra bevajtja. Ebben az esetben a bankjegy, bármily nagy mennyiségben kerül is forgalomba, nem veszthet értékéből, mert hisz bármikor aranyra váltható, amely a legkeresettebb világsiaci árucikk. Ilyen viszonyok közt *nem helyes a kvantitáselmélet*, amely szerint tisztán a forgalomba került pénz névértéke, mennyisége dönti el a pénz vásárlóerejét, függetlenül a pénz anyagértékétől. *Helyes ellenben a kvantitáselmélet a mai viszonyok közt, amidőn az arany szerepe megszűnt*, a bankjegy függetlenné vált az aranytól, amely ma ugyanolyan árucikk, mint bármely másik, noha a vertaranyra állítólagos értéke rá van írva! Ma a bankjegy vásárlóképessége tényleg a forgalomba hozott bankjegyek névértékének emelkedésével arányosan csökken. Hangsúlyozni kívánjuk

azonban a kvantitáselmélet hirdetőivel szemben, hogy a pénzmennyiségnek nem bármely okból származó szaporodása idéz elő vásárlóképességcsökkenést, hanem speciálisan a pénzszaporításnak a mai módja, midőn az államok a polgároktól elvett vagyon helyére tömnek megfelelő névértékű bankjegyet. Ami végül a Knapp-féle chartalis teóriát illeti, amely szerint a pénz anyaga teljesen közömbös és *tisztán az államhatalomtól függ, hogy milyen anyagot mennyi vásárlóerővel ruház fel*, így ennek a tannak a hívei most diadalmaskodnak, rámutatván arra, hogy minden fém nélkül, tisztán papírral is lehet az áruforgalmat lebonyolítani. Viszont kétségtelen az is, hogy az állam hiába írta rá az arany húszkoronásra, hogy az húsz koronát ér; tényleg száz koronáért adják-vezetik; másfelől hiába áll a bankjegyen, hogy százkoronás, tényleg csak annyi árut lehet venni, mint azelőtt — amíg az arannyal való összefüggés megvolt — húsz koronáért. A dolog úgy áll, mint már az első részben kifejtettük: amennyiben a pénz csak mint csereeszköz szolgál, helyettesítheti bármily anyagból álló értéktelen holmi az aranyat, de csak ezen a határon belül. Nem helyettesítheti azonban az aranyat, mint fizetőeszközt, mint a társadalmi érték általánosan elismert megtestesítőjét. Elgondolható az, amit Knapp hívei hirdetnek, hogy az egész belföldi forgalomból végleg ki lehet küszöbölni az aranyat és csak a külföld számára tartani egy kis tartalékot a valuta egyensúlyának fenntartása céljából; elgondolható még az is, hogy a nemzetközi forgalomból származó tartozásokat is ki lehetne egyenlíteni egy államközi világbanknál megejtett átírások révén. De ez mind nem érv a metallista-elmélet ellen, amint ezt Marx fogalmazta meg, aki szintén világosan látta, hogy az aranypénzrendszer költségei „faux frais“, meddő kiadások. *Azonban az árutermeléssel együttjáró anarchisztikus termelés és nemzetközi árucseré mellett az arany tényleg nélkü-*

lözhetetlen; az a módszer, amelyet Knapp hívei az arany kiküszöbölésére ajánlanak, lényegében nem más, mint a termelés és nemzetközi áruforgalom szervezése, az anarchia megszüntetése; mi sem természetesebb, mint hogy az anarchia megszüntetésével fölöslegessé válik az aranypénz is, amelyet éppen a gazdasági anarchia tett szükségessé.

5. A háborús diszázió.

A hadviselő államok pénzének árfolyamcsökkenése legvilágosabban a semleges államok pénzével való összehasonlításban tűnik ki. A háboraelőtti időben az európai államok pénzeinek árfolyama állandóan kölcsönösen a *paritás* körül ingadozott, vagyis megfelelt a különböző országok pénzeiben foglalt arany mennyiségnek. Ha megvizsgáljuk a háborút megelőző év, 1913 július—1914 június, devizajegyzéseit, úgy azt látjuk, hogy *a paritástól való eltérés a monarchia pénzeinél sohasem érte el az egy százalékot.* A legnagyobb eltérés *felfelé* az angol pénznél mutatkozott, amelynek árfolyama 1913 június egy napján 0.802%-kal volt magasabb a paritásnál; a legnagyobb eltérés *lefelé* a német valutánál mutatkozott, amely 1914 januárban és februárban néhány napon 0.287%-kal volt olcsóbb a paritásnál.²⁷ A nyugati államoknál az ingadozás még kisebb szokott lenni. Az első részben, a „Pénz a világforgalomban“ című fejezetben, kifejtettük, hogy a külföldi pénzek árfolyama a fizetési mérleg alakulásától függ, ami viszont a kereskedelmi mérlegtől, a külföldre fizetett vagy onnan kapott profit- és kamatjövedelemtől, az utazás és kivándorlás által előidézett nem-

²⁷ „Kompass“. Finanzielles Jahrbuch für österreich-Ungarn. 1915. évf., I. 116. lap.

zetközi pénzforgalomtól függ. Megírtuk azt is, hogy az ingadozás nem mehet tu] soha az „aranypont“-okon, mert ha ennél nagyobb volt, aranyat küldtek egyik országból a másikba bankjegy vagy váltó helyett. Mindez a háborúban alapjában felfordult. *Az összes hadviselő államok azonnal a háború kitörése után az arany kivitelét magánosoknak megtiltották.* Ezzel az arany szabályozó tevékenysége a nemzetközi forgalomban is megszűnt és vele a valuta állandósága is. A hadviselő államok papírpénzei a semleges államokban közönséges áruvá süllyedtek le, amelyeknek ára teljesen a kereslet és kínálat szerint emelkedik és süllyed: az aranyexport lehetősége nem szorítja az ingadozást a békés időbeli nagyon szűk korlátok közé. Ha összehasonlításul a hadviselő államok középette fekvő semleges Svájc pénzét vesszük, 1917 december elején a következő képet nyerjük a zürichi tőzsde hivatalos árjegyzése alapján:²⁸

	Paritás szorzóegység frankban	Árfolyam 191 dec. 1	Diszázszió %
Német márka	123 45	65—	47·50
Francia frank	100 —	75 25	24 75
Olasz lira	100—	50·50	49·50
Angol font (egy)	25·22	20· 0	18·03
Osztr.-magyar K.	105 01	40—	61 91
Amerikai dollár (egy)	5·18	4 31	16 91
Hollandi frt	208·32	10,—	10·23

Azt látjuk, hogy valamennyi hadviselő állam pénze kisebb-nagyobb diszázsziót mutat a svájci valutával szemben. Száz francia frankról szóló váltót vagy bankjegyet, aminek pontosan 100 svájci frankba kellene kerülni, meg lehet venni 75.25 frankért; 100 osztrák-magyar koronát pedig 105 svájci frank helyett 40 frankért. Ellenben a szintén semleges Hollandia pénze csaknem parin áll. Az orosz valutát

²⁸ Mialatt írásunk sajtó alatt volt, az orosz békekilátás folytán úgy a központi hatalmak, mint Oroszország valutájának árfolyama a semleges piacokon tetemesen emelkedett.

Svájcban nem jegyzik, ennek árfolyamvesztesége még nagyobb, mint a koronáé. Hasonlót tapasztalunk, ha más semleges állam pénzének árfolyamalakulását vizsgáljuk: mindnek tetemes ázsióji van a hadviselő külföldi piacokon, még a különben állandó diszázióban szenvedő spanyol pénznek is.

Mi a magyarázata ennek a jelenségnek?

Előző fejtegetéseink alapján minden habozás nélkül megmondhatjuk, hogy a semleges államoknak a fizetési mérlege kell, hogy erősen aktív legyen a hadviselő államokkal szemben. Csak az aktivitás tényezőit kell kikutatni.

Legfontosabb tényező kétségkívül a kereskedelmi mérleg alakulása. Láttuk, hogy minden hadviselő államban a termelés csökkenése folytán állandó és általános az áruhiány. Mi sem természetesebb, mint-hogy minden hadviselő állam — maga a kormány, amely hadiszereket és élelmet igyekezett a semlegesektől vásárolni, mint az egyes polgárok is — minden kapható árut megvett a semlegesektől. Viszont az áruhiány lehetetlenné tette a hadviselő államoknak, hogy megfelelő értékű árut kivigyenek a semlegesekhez. Mivel pedig a magánosok számára lehetetlen volt aranyat kivinni az országból és ezzel fizetni, csak bankjeggyel vagy váltóval fizethettek, aminek folytán a semleges államokban rengeteg névértékű hadviselő állambeli fizetési eszköz halmozódott fel. Az idegen pénzt nem lehetett arra felhasználni, hogy a hadviselő államokban vásárlásokat eszközöljenek vele, részben a kiviteli tilalmak, részben az ottani áruhiány és drágaság miatt: így tehát árfolyamuk erősen csökkent. A kereskedelmi mérleg passzivitásán kívül más okok is emelték a diszáziót: így a vagyonos emberek a hadviselő államokban állandóan nagyobb összegű semleges fizetőeszközt tartanak maguknál, rendszeren a szomszédos semleges államét, hogyha menekülni kell, el legyenek látva pénzzel. Sok vagyonos ember kimenekült állandó

tartózkodásra semleges országokba és ott költi házája pénzét. Mivel a semleges külföldi fizetési eszközökben is állandó volt az „áruhiány“, üzérkedő bankok nagyarányú spekulációval verték fel a hadviselő államokban a semleges valuta árfolyamát stb. A hadviselő államok minden módon próbálták gátat vetni a valuta romlásának. A behozatal csökkentésére megtiltották külföldi luxuscikkek behozatalát. A valutaspekuláció meggátlására devizaközpontot állítottak fel, amelynek minden külföldi fizetőeszközt be kell szolgáltatni, amely egyedül adhat bárkinek külföldi pénzt vagy váltót és pedig szigorú ellenőrzés mellett, hogy tényleg szükség van-e arra a behozatalra, aminek fizetésére kérik a pénzt. Megtiltották, hogy nagyobb mennyiségű belföldi papírpénzt akár postán, akár személyesen kivigyenek az országból. Bármily nagy az áruhiány a belföldön, a kormányok bizonyos árukat mégis kivittek semleges országokba. Így Németország szenet és vasat szállít Svájcnak, noha odahaza igen nagy a szénhiány. Felvesznek a semleges államokban kölcsönöket, hogy így jussanak fizetési eszközökhöz. Végül az aranykiviteltől sem riadtak vissza, amint ezt az osztrák-magyar bank negyedrészt leolvadt aranyállománya bizonyítja. Mindezek az intézkedések bizonyára *mérsékelték* a hadviselő államok pénzének árfolyamcsökkenését. Ha az államok közbe nem lépnek, ma már talán *teljesen* értéktelen volna a hadviselő államok pénze a semleges országokban. De azt a nagy alapvető tény, hogy a hadviselő országokban állandó az áruhiány, ami meggátolja a kivitelt és ráveszi az embereket a mindennapos való behozatalra, kiküszöbölni nem lehetett, amint azt a fent közölt számok mutatják. *A papírpénz belföldi és külföldi elértéktelenedése lényegében azonos jelenség*: a 20 koronás arany Svájcban most is 21 frankot ér, mint béke idején, a 20 koronás bankjegy ellenben csak 7.60 koronát; ami még kedvezőbb

arány, mint a belföldön, ahol a 20 koronás bankjegy vásárlóképessége *aranyban* csak 4 korona. A kettő között a külföld javára mutatkozó különbség a kormány valutajavító akcióinak eredménye.

Mi az oka annak, hogy a különböző hadviselő államok valutája a semleges piacokon *nem egyenletes csökkenést mutat*? Az árfolyamingadozás részben a hadszerencse változásától is függ: az olasz valuta árfolyama például az isonzói vereség hatása folytán esett Svájcban. A döntő gazdasági tényezők azonban a következők:

A nyugati államok, Anglia és Franciaország — kisebb arányban Németország — gazdag *hitelező* államok. Mindenütt a semleges országokban nagy tőkék voltak elhelyezve, értékpapírbirtok, bankoknak nyújtott hitel vagy vállalatok alakjában. Mődjukban volt tehát tőkéjük fokozatos feláldozásával semleges fizetőeszközöket szerezni: visszavonták a bankbetéteket, eladták a semleges értékpapírokat és ottani vállalataikat; ilyen módon sikerült a valuta árfolyamcsökkenését korlátozni. Olaszország, a monarchia és még inkább Oroszország szegény *adós* államok, amelyeknek nemcsak hogy alig volt követelésük, elhelyezett tőkéjük a semlegeseknél, hanem ellenkezőleg, adósai voltak idegen államoknak: nem állt tehát mődjukban a valuta csökkenését külföldön elhelyezett tőkéjük feláldozásával feltartóztatni.

Még fontosabb ennél, hogy a háborús országokban a közzgazdasági élet eltorzulása, aminek az általános áruhiány és a pénz vásárlóképességének belső csökkenése a főjelenségei, nem egyformán ment végbe. A gazdag államokban nagyobb lévén az árukészlet, úgy a kereskedőknél, mint a magánháztartásokban, a hiány kisebb mértékben és később mutatkozott. Az entente-csoporthoz tartozó államok, nem lévén elvágva a tengerentúli behozattól, ott a textilárúknál és fűszereknél nem állt be olyan óriási drágulás, mint nálunk. Végül az állami politikán is

igen sok múlik. Minél teljesebben a hadviselés szolgáltatába állít valamely állam minden erőt, annál kisebb a termelése, annál nagyobb az áruhiány, annál jobban csökken a kivitel lehetősége és a behozatal szüksége, annál nagyobb lesz a diszázszió. Minél kevésbé fékezi meg valamely állam az áruuzsorát, minél feljebb engedi a belföldön emelkedni az árakat, annál nagyobb lesz a diszázszió. Minél kevésbé veszi valamely állam a jegybankot igénybe, minél nagyobb részét a hadikiadásoknak fedezi a folyó bevételekből, a vagyonososztály és a hadiszállítók erős megadóztatásával — amint ezt Anglia teszi —, annál kisebb a pénztulajdonosok versenye az áruért, annál kisebb a pénz belföldi vásárlóerejének a csökkenése, annál kisebb a diszázszió. Hogy a monarchia valutájának a diszázsziója ilyen nagy, ennek nagyrészt a helytelen háborús gazdaságpolitika az oka ...

Ennek tudható be, hogy a monarchia pénze, nemcsak a semleges, hanem a szövetséges hadviselő államokkal szemben is diszázsziót mutat fel. A devizaközpont 1917 december eleji jegyzései ugyanis a következő képet mutatják:

Száz külföldi penzesség ára koronában

	paritás	árfolyam	1917 dec. elején diszázszió %
Német márka	117.56	155.60	32.4
Svájci frank	5.225	241.—	153.—
Hollandi frt	198.38	450.—	127.—
Bolgár léva	95.22.5	127.75	34.—
Orosz rubel	244.5	205.—	16.—

Megjegyzendő, hogy a szövetséges államok valutájával szemben nem kellene diszázszió fennállni. Semmi akadály sem lett volna annak — ha a monarchia kormányaiban elég erély és a német vezetőkörökben kellő jóindulat lett volna —, hogy a korona és a márka paritása fennmaradjon. Ehhez nem lett volna szükség egyébire, minthogy a német kormány, illetve a német nagybankok a kormány garanciája

mellett szabályos időközökben ismétlődő kölcsönök alakjában annyi német fizetőeszközt bocsássonak a monarchia rendelkezésére, amennyi a fizetési mérleg kiegyenlítésére szükséges. Ezt Németország minden kockázat nélkül megtehetette volna; még attól sem kellett volna félnie, hogy a monarchia ez esetben fokozott vásárlás révén több árut vont volna el a Németbirodalomtól, mert hisz a szabad forgalom a két birodalom között megszűnt: csak kormányengedéllyel lehet bármit is kivinni. A német valutával szemben fennálló diszázió semmiképp sem fér össze a sokat hangoztatott szövetséges hűséggel...

*

Még egy dologra akarok röviden kitérni, ami a pénz történetében még soha nem fordult elő: a háború folyamán néhány semleges országban, különösen a különben is rendezett valutával bíró skandináv államokban az arany olyan nagy mennyiségben halmozódott fel, hogy védekezni kellett a beáramlás ellen. A svéd kormány a háború harmadik évében felmentette a jegybankot az alól a kötelezettség alól, hogy minden felajánlott arany mennyiséget átvegyen. Ez azért vált elkerülhetetlenné, mert olyan nagymennyiségű aranyat szállítottak be a jegybanknak, hogy az aranyért adott bankjegyösszeg elegendő volt a forgalom lebonyolítására. A jegybanktól senki nem vett fel kölcsönt. Csak annyi bankjegy, vagy még kevesebb volt forgalomban, mint amennyi értékű arany feküdt a bank pincéiben. Ilyen körülmények között a jegybank üzeme abszolút veszteséggel járt volna: hisz minden jegybank nyeresége onnan származik, a jegybank szabadalomértéke éppen abban áll, hogy a forgalomba hozott bankjegyek névértéke, amely érték után a jegybank kamatot szed, harmadával-felével nagyobb, mint a bank pincéiben fekvő arany értéke. Ha a jegybank kevesebb névértékű bankjegyet tud forgalomba

hozni, mint a nem kamatozó aranykészlet értéke, úgy ráfizetéssel dolgozik, mert tőkéje, amely aranyrudakban holtan fekszik, sohasem hozhat kamatot. Az aranyözön persze nemcsak a skandináv államokban volt meg, hanem minden semleges államban: az Unió, mielőtt belépett a háborúba, a világ látható aranykészletének majdnem a felét magához ragadta; Spanyolországnak a háború alatt sikerült megteremtenie az aranyvalutát.

Hogyan jutott ez a rengeteg arany a semleges államokba?

A hadviselő államok, nehogy valutájuk az állandóan passzív kereskedelmi mérleg folytán végleg leromoljon, időnként aranykészletük tekintélyes részeit átengedték a semleges államoknak. Emellett szakadatlanul folyt az aranycsempészés is. A külföldről árut importáló kereskedők, üzérkedők és zugbankárok összevásárolták a hadviselő államokban még a szabad forgalomban lappangó aranyérmeket, aranytárgyakat és kicsempészték a semleges országokba, ahol ottani pénzre cserélték be, az így szerzett semleges külföldi pénzt vagy váltókat pedig a hadviselő országokban nyereséggel értékesítették. Ilyenformán a világ aranykészletének aránytalanul nagy része halmozódott fel a semleges *kapitalista* államokban; a nem kapitalista ázsiai és a fejletlenebb délamerikai semlegesekre ez az aranyáramlás nem terjedt ki.

A jegybankok aranybeváltási kötelezettségének felfüggesztésével a semleges államokban egy sajátos, soha még elő nem fordult eset állt be: az arany, a nemzetközi fizetőeszköz, a társadalmi munka általánosan elismert megtestesítője elvesztette megingathatatlanul tartott értékét. Miután a jegybank nem vette át, a pénzverdék nem verik ki oda való aranypénzzé, piacra került, mint bármely más áru; ára a kereslet és kínálat alakulása szerint változik; vagyonfelhalmozók, aranyárugyarak, éksze-

részek halmozzák fel; *beállt a zárt aranyvaluta esete, amelyet eddig csak elméletben ismert a pénztörténet* (Zárt a valuta, ha az alapul szolgáló fémet nem lehet tetszés szerint éremmé kiveretni.) A nyersarany, vagy idegen államok aranypénzei kevesebbet érnek a semleges államokban, mint az ottani, ugyanannyi súlyu aranyról szóló bankjegy. A vert arany és a vert aranyat képviselő bankjegy, mivel ott törvényes fizetőeszköz, többet ér a nem törvényes fizetőeszközt képező nyersanyagnál! Zárt ezüstvalutánál több esetben előfordult, hogy a kivert ezüstérem és az ezt képviselő bankjegy többet ért az azonos súlyú nyersezüstnél, vagy idegen ezüstéremnél, így volt ez az osztrák ezüstforintnál, amely 1883-tól fogva többet ért a benne levő ezüsttartalomnál; 1891-ben a többlet 13.2%-ra rúgott.²⁸ Az aranynál azonban erre még nem volt eset. A mindent felforgató világháború, amely fölös mennyiségű aranyat terelt össze néhány semleges államban, bírta csak kiváltani ezt a tüneményt. Míg a hadviselő államokban a papírpénz túlságos elszaporodása tette áruvá az aranyat, úgy hogy ára papírpénzben kifejezve sokszorosa lett a valutatörvényben megszabott értékének, a semleges államokban az arany túl nagy bősége lehetetlenné tette átalakítását ottani pénzzé, törvényes fizetőeszközzé; itt is áruvá lett az arany; itt azonban *ára alacsonyabb*, mint a valutatörvényben megszabott értéke. Éppen ezért a semleges államok gyárosai és kereskedői manapság a hadviselőállamoknak sem papírpénzét, sem aranyát nem fogadják el szívesen. Legszívesebben látják, ha a hadviselő államok vagyonos polgárai *adósak* maradnak nekik, fizetik az adósság kamatát és a végleges elszámolást elhalasztják a háborúutáni időre. Emellett a semlegesek a náluk felhal-

²⁸ Hilferding: Das Finanzkapital. 24. lap.

mozott idegen pénzen szívesen vesznek ingatlanokat, földet és házat a hadviselő országokban, minthogy árut vásárolni az áruhiány miatt nem lehet.

A pénz uralmának megszűnése.

A háború alatt a hadviselő államokban a pénz elvesztette egykori bűvös hatalmát. Már nem ez az általánosan óhajtott csereeszköz, amiért mindent meg lehet kapni, amiért mindenki bármely áruját készségesen odaadja. Ma nem lehet a pénzért bármit megvenni, mert számos áruból csak a hatóságilag megszabott mennyiséget szabad megvenni; a visszaélésekről itt nem szólnak. De ha szabadna is venni, az árutulajdonosok nem szívesen adják árujukat pénzért. Faluhelyen a parasztoktól pénzért alig lehet valamit venni: ellenben dohányért, cukorért, petróleumért, gyertyáért mindent. Újfajta háborús cserekereskedés fejlődött ki: a pénz csak mint számoló pénz szerepel, de árut áruért cserélnek, csak a cserébe adott mennyiség megszabása végett számolnak pénzben...

Ez az állapot azonban nem lesz maradandó. Ha a háború megszűnik és vele a mai áruhiány, ismét helyreáll a pénznek csereeszköz-szerepe. Ha ismét elegendő áru kerül a piacra, ha megszűnnek az áruforgalmat és a fogyasztást szabályozó korlátozások, minden vissza fog zökkenni a régi kerékvágásba. A diszázió a hadviselő és a semleges államok valutája közt valószínűleg huzamosabb ideig fenn fog maradni. De idővel el fog tűnni, mert a diszázió előmozdítja a kivitel, korlátozza a behozatalt, az a tendenciája, hogy a kereskedelmi mérleget a diszáziós valutával bíró országokban aktívvá tegye. Mivel pedig az áziós valutával bíró semleges államok aránylag nagyon kicsik a hadban álló államóriásokhoz képest, a kiegyenlítés nem ma-

radhat el.

Bizonyos idővel a háború befejezése után a pénz ugyanazt a szerepet fogja vinni, mint a háború előtt. A pénzt az árutermelő társadalom hozta létre, kiemelvén az áruk tömegéből egy árut mint a társadalmi munka általánosan elfogadott megtestesítőjét, az anarchikus termelés irányítóját az áralakulás révén: *a pénz csak az árutermelő tőkétársadalom megszűnésével veszi el végleg társadalmi szerepét*

Valóban egy szocialista államban, kommunisztikus termelés mellett, a pénznek nem volna, nem lehetne semmi szerepe. A termelés a közösség számára történik, előre megszabott mennyiségben és minőségben. Nincs piac, tehát nincs is szükség egy olyan árura, amely általános csereeszközül szolgál. A készáruk, csak úgy mint a nyersanyagok, mint minden termelőeszköz, a közösség tulajdonát fogja képezni. A közösség és egyes tagjai közti elszámolásra teljesen fölösleges lesz a pénz. Minden ember elismervényt fog kapni arról, hogy mennyi munkórát dolgozott a közösség javára. Másfelől a közösség vezetői, a termelés választott irányítói, pontosan meg fogják állapítani, mennyi munkaidőbe került bármely használati tárgy megtermelése és erről nyilvános számadást fognak közölni. Ne higgye senki, hogy ez valami megoldhatatlan feladat. A modern óriási vegyesüzemek, amelyek saját vasércüket önmaguk termelte szénnel olvasztják és az így nyert vasat a kikészítés minden fokozatán végig viszik, míg csak sín, géprész, kés vagy író toll nem válik belőle, minden fokozaton pontosan meg tudják mondani, mennyi egy gépnek, egy késnek vagy egy tollnak az „önköltsége“. A kommunista közösség számadása még sokkal könnyebb lesz, mert tisztán a munkamennyiséget kell számbavennie és nem kell földjáradékot, kölcsöntőkeamatot, időközi kamatvesztést, adót, a hitelezésnél esetleg felmerülő

veszteségeket és számtalan más tényezőt figyelembe venni, ami a kapitalista üzem önköltségének kiszámítását annyira szövevényessé teszi. A közösség minden tagja az óriási áruraktárakban meg fogja találni mindazt, amire szüksége van; az áruknak nem lesz pénzben kifejezett ára, csak a benne rejlő munkamennyiség lesz rajta pontosan feltüntetve.

Az elszámolás a közösség bármely tagja és a közösség közt a lehető legegyszerűbb lesz. Ha valaki egy hónapban például 150 munkaórát dolgozott a közösségnek, ugyanannyi munkamennyiséget tartalmazó árut (lakást, élelmet, ruházatot, könyvet, fényűzési cikket) vehet igénybe a közösségtől, leszámítva persze egy bizonyos hányadrészt a betegek, keresetképtelenek, aggok eltartására, valamint a termelőeszközök esetleges bővítésére. Pénzre itt semmi szükség nincs. Minden tagnak beírják a könyvébe, hány munkaórát szolgáltatott be, hány munkaórát tartalmazó árut vagy szolgálatot vett a közösségtől igénybe és ezzel vége. Még munkakényszer sem szükséges ennél a rendszernél: aki kisigényű és a pihe-nést, a szemlélődő életmódot kedveli, az kevesebb munkaórát dolgozik, de kevesebbet is kap a közösségtől; aki jól, fényűzően akar élni, hosszabb munkaidőt dolgozik és ezzel egy bizonyos határig ezt is megszerezheti magának. De mindig csak a saját munkájával, sohasem mások munkájával, sohasem mások kizsákmányolásával. A pénznek, az anarchikus árutermelés szülöttjének ebben a társadalomban, ahol a termelés közvetlenül a társadalmi szükséglet szerint igazodik, ahol a közösség tagjai nem fognak egymásnak eladni semmit, mert hisz mindent legolcsóbban megkapnak a központi áruraktárakban, nincs helye; a csengő aranyak és zizegő bankjegyek éppúgy eltűnnek, mint a piszkos nikkellés rézdarabok, amelyek manapság sok szegény ember keserves munkájának koldus jutalmát képezik.

Valaki felhozhatná, hogy ha a belső áruforgalom megszűnésével a pénz szerepe a belföldön meg is szűnnék, a külső forgalomban mégis csak szükség van aranyra, mert a külföldi szállítók nem lehetnek olyan elszámolási viszonyban a kommunista közösséggel, mint annak egyes tagjai. Külföldi árukra pedig akkor is szükség lesz, mert a természeti viszonyok folytán kávé, teát, gyapotot és ezer egyéb dolgot a kommunista társadalom sem képes mérsékelt égöv alatt megtermelni. Ezenkívül is minden államnak vannak különleges termékei, amelyekre más államok rászorulnak, tehát pénzre mégis csak szükség lesz. Ez azonban téves ellenvetés. Csak akkor volna helyes, ha csak *egy* államban volna meg a kommunista termelés, a többi államban ellenben megmaradna az anarchikus kapitalista termelés. Így azonban a társadalom átalakulását nem képzelhetjük el. Fel kell tételeznünk, hogy a kapitalisztikus társadalom átalakulása kommunisztikussá körülbelül egyidőben fog végbemenni. A kultúr államok közt fennálló ezernyi nemzetközi kapcsolat folytán ez másképpen elképzelhetetlen. Kommunisztikus államok fognak tehát árukat cserélni kommunisztikus államokkal. Ilyen esetben pénzre szintén nincs szükség. Minden államnak vannak olyan termékei, amelyeket saját területén olcsóbban lehet előállítani, mint másutt. Az ilyen termékekből többet fog a közösség termelni, mint másból. A fölösleget — a benne rejlő munkamennyiség kimutatásával — át fogja adni más kommunisztikus államoknak és kap érte olyan árukat, amelyeket saját területén nem tud, vagy csak aránytalanul nagy munka árán tud termelni; természetesen ugyanannyi munkamennyiséget, mint amennyit adott. Ha valaki úgy gondolja, hogy az egyes államok az általuk külföldre szállított áruk munkamennyiségét túlnagynak fogják feltüntetni, mi viszont könnyen elgondolhatjuk, hogy

amint ma már száz és száz dolgot nemzetközi bizottságok intéznek el, a kommunisztikus termelés idején egy nagy, nemzetközi ítélőbíróság fogja vita esetén eldönteni, hogy hogyan számoljanak el egymásközt az egyes kommunisztikus államok. Vagy, ha úgy tetszik, azt is elgondolhatjuk, hogy az egész emberiség egyetlen kommunisztikus közösségbe fognak összeolvadni. Hogyan lesz, mint lesz, ez még a jövő titka. Annyi azonban bizonyos, hogy a kizsákmányoláson alapuló árutermelő kapitalista társadalmi renddel együtt meg fog szűnni ennek terméke is: a mindenkít lenyűgöző pénz. Ebben a boldogabb korban az embereknek nagy erőfeszítésbe fog kerülni, hogy megértsék, miként létezhetett valaha egy olyan örült társadalom, ahol az emberek jóléte és tekintélye, egészsége és kenyere azon múltott, hogy mennyi arany- vagy ezüstdarabkával rendelkezett!

Irodalmi útmutató.

A pénz irodalma idegen nyelven óriási, annál soványabb a magyar irodalom. A pénz elméletét rendszeresen tárgyaló eredeti, modern magyar munka tudtunkkal nem isi jelent meg. így kénytelenek vagyunk majdnem kizárólag külföldi munkákra utalni.

Elméleti könyvek:

Marx K.: *Adalékok a közgazdaságtan bírálatához.*

Marx és Engels válogatóit művei. II. kötet. Budapest:

Népszava, 1909. 133—318. lap.

Kautsky K.: *Marx gazdasági tanai.* Budapest: Népszava, 1903.

Marx K.: *Das Kapital.* Hamburg: Ottó Meifiner. Három kötet. A tudományos szocializmusnak ez az alapvető munkája jóformán minden részében foglalkozik a pénz és tőke problémájával. A pénzről speciálisan az I. kötet első fejezetei, a II. kötet és a III. kötet ötödik része szólnak.

Hilferding K.: *Das Finanzkapital.* Marxstudien, II kötet. Wien, 1910. J. Brand. A finánc-tőke, a kapitalizmus legújabb jelenségeinek marxista szellemenben való rendszeresítése.

Ezek a szocialista pénzirodalom legfontosabb termékei. Ide tartozik még számos kisebb tanulmány, amelyek a következő folyóiratokban jelentek meg:

1. Szocializmus.
2. Die Neue Zeit.
3. Sozialistische Monatshefte.

Polgári elméleti irodalom.

Smith A.: *Vizsgálódás a nemzeti vagyoniosság természetéről és okairól.* Budapest: Pallas, 1890. III. könyv 22—143. lap.

Ricardo D.: *A közgazdaság és adózás alapelvei.* Budapest: Akadémia, 1887. Különösen a XV., XVII. és XXVIII. fejezetek.

Diehl-Mombert: *Ausgewählte Lesestücke zum Studium der politischen ökonomie.* I. Karlsruhe, 1910.

Knapp G.: *Staatliche Theorie des Geldes.* Leipzig, 1905. Annak az elméletnek, amely a pénz értékét és vásárlóképességét kizárólag az állami parancsra vezeti vissza, alapvetése.

Böhm-Bawerk: *Kapital und Kapitalzins.* III. kiadás. Innsbruck, 1914. *A határhaszonelmélet egyik főképviseelője.*

Fischer J.: *Die Kaufkraft des Geldes.* Angolból fordítás. Berlin: Keimer, 1916. *A kvantitáselmélet legmodernebb kidolgozása.*

Helfferrich K.: *Das Geld.* Berlin, 1906.

Liefmann K.: *Gold und Geld.* Berlin, 1916. A szerző saját pszichológiai elmélete alapján megírt munka.

A pénzre és bankokra vonatkozó gyakorlati munkák:

Riesser J.: *Die deutschen Großbanken und ihre Konzentration.* IV. kiadás. Jena: Fiseher, 1912.

Liefmann R.: *Beteiligungs- und Finanzierungsgesellschaften.* II. kiadás. Jena: Fischer, 1913.

Jeidel O.: *Das Verhältnis der deutschen Großbanken zur Industrie.* II. kiadás. Leipzig: Duncker és Humblot, 1913.

Delaysi Fr.: *La démocratie et les financiers en France.* Paris: Guerre sociale, 1902. A francia banktőke politikai befolyását kitűnően tárgyaló szocialista munka.

Jatté É.: *Das engtisch-amerikanische und das französische Bankwesen.* Tübingen, 1915.

Úgy a pénz elméletére, mint a bankokra és a valuta-problémára vonatkozólag minden közgazdasági kézikönyvben találunk fejezeteket.

Pénztörténet és pénzügyek:

Minden gazdaságtörténelemben és minden nagyobb történelmi műben megtaláljuk az illető kor pénzvisszonyainak leírását. Különösen kiemelendő:

Sombart W.: *Der moderne Kapitalismus.* II. kiadás. München: Duncker és Humblot, 1916.

Hóman Bálint: *Magyar pénztörténet.* Budapest: Akadémia, 1916. Csak 1301-ig terjed.

Acsádi J. munkái, különösen apróbb történelmi tanulmányai.

Folyóiratok:

A rendkívül számos közgazdasági folyóiratok közül kiemeljük:

Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. (Már megszűnt.)

Magyar Pénzügy.

Pénzvilág.

Pénzügyi Szemle.

Közgazdasági Szemle.

Der österreichischer Volkswirt.

Die Bank.

Archiv für Nationalökonomie und Statistik.

Archiv für Sozialpolitik.

The Economist.

A háborús pénzügyek irodalma:

A háború alatt igen nagyarányú, de túlnyomóan múlandó értékű irodalom keletkezett. Csak néhányat említenek meg közülük.

Eulenburg J.: *Das Geld im Kriege.* Leipzig, 1915.

Plenge J.: *Der Krieg und die Volkswirtschaft.* Münster, 1915.

Domány Gy.: *A pénzügyi hadviselés.* Budapest: Benkő, 1916.

Domány Gy.: *A háborús valuta.* Budapest: Budapest: Benkő, 1917.

Katona G.: *Téves nézetek a háborús pénzügyekről.* Budapest, Benkő, 1917.

Varga J.: *A pénz szerepe a háborús közgazdaságban.* Szocializmus, 1916 március.

Compass. Wien, 1917. évfolyam, I. kötet. A monarchia pénzügyeire vonatkozó, különösen értékes anyagot tartalmaz.

Természetes, hogy az itt felsorolt irodalom csak egy kis töredékét képezi a legfontosabb írásoknak.

TARTALOM.

<i>Figyelmeztető, előszó</i>	Lap 3
------------------------------------	----------

I. RÉSZ.

<i>Bevezetés</i>	7
1. A pénz társadalmi termék	9
2. A pénz mint érték és ármérő	14
3. Az állam szerepe a pénz keletkezésénél	17
4. A pénzhelyettesítő értékjegy	23
5. A forgalomban levő pénz mennyisége	27
6. A pénz szerepe az ártermelő társadalomban	34
7. A pénzt képviselő bankjegy	41
8. Magyarország pénzrendszere	47
9. A pénz a világforgalomban	52
10. A pénz kamatozása, a bankok	59
11. Pénzhiány és pénzbőség	69
12. A pénzérték állandósítása a jegybankok révén	74

II. RÉSZ.

1. A pénz vásárló erejének háborús csökkenése	83
2. Háborús áruhiány, drágulás és üzérkedés	87
3. Fémpénz és bankjegy elkülönülése a háborúban	93
4. A pénz háborús tragédiája	99
5. A háborús diszázió	107
6. A pénz uralmának megszűnése	116
Irodalmi útmutató	121